دۆخی سیاسەتی شیعی لە عێراق

پ.د. دیاری ساڵح مەجید

یاسین تەها

عەلی مەعمووری

د. هەڵمەت غەریب

ناوەندی لێکۆڵینەوەی رووداو
Rudaw Research Centre

دۆخی سیاسەتی شیعی
لە عێراق

ناوەندی لێکۆڵینەوەی رووداو
Rudaw Research Center
2020

دۆخی سیاسەتی شیعی لە عێراق

ناوەندی لێکۆڵینەوەی رووداو
مرکز دراسات رووداو
Rudaw Research Center

■ چاپی یەکەم
2719 ـی کوردی - 2020 ـی زایینی
ناونیشان: هەولێر - باشووری کوردستان
چاپی یەکەم : تەمووزی 2020

■ هەموو مافەکانی ئەو پەرتووکە پارێزراوە بۆ ناوەندی لێکۆڵینەوەی رووداو، هەموو جۆرە لەبەرگرتنەوەو بەکارهێنانەوەیەکی قەدەخەیە.

ژمارەی سپاردنی لە کتێبخانەی گشتی هەرێمی کوردستان (   )ی بۆ تەرخانکراوە
چاپخانەی رۆژهەلات - هەولێر

www.rudawrc.net

نێوەڕۆک

پێشەکی
7
ناوەندی لێکۆڵینەوەی رووداو

کێبڕکێی جیۆپۆلیتیکی لە دڵی عێراقی شیعەدا
11
پ.د. دیاری ساڵح مەجید

ناکۆکییە نێوخۆییە سیاسییەکانی شیعە و لێکەوتەکانی لەسەر دۆخی عێراق
49
یاسین تەها

گۆڕانەکانی ململانێی شیعە و کاریگەرییان لەسەر نەخشەی سیاسیی عێراق
67
عەلی مەعمووری

گرفتە دەستوورییەکانی سەرۆکوەزیران لە عێراق
79
د. هەڵمەت غەریب

پێشەکی

سیاسەتی شیعی لە عێراق

پێکهاتـەی دیمۆگرافـی، دۆخـی سیاسـی و کولتـووری وایکـردووە کـە سیاسـەتی بـە ناسنامە ریشـەیەکی درێـژی لـە رۆژهەڵاتـی نێوەڕاستدا هەبێ وعێراقیش لەمـە بـەدەر نییـە. لـە دوای رووخانـی رژێمـی بەعسـەوە، روانگـەی شـیعی لـە ئاسـتێکی بـەرزدا ئاراسـتەی داوەتـە سیاسـەتی نیوخـۆ و دەرەوەی عێـراق، چونکـە دەوڵەتێکـە زۆرینـەی شـیعەیە و جەمسـەرێکی گرنگـی ئۆلداریـی شـیعییە لـە رۆژهەڵاتـی نێوەڕاسـت.

بـە لەبەرچاوگرتنـی رێـژەی دانیشـتووان و خواسـتی بەهێزکردنـی ئیسلامگەرایی شیعی لـە سیاسـەت، رۆڵـی ئـەم پێکهاتەیـە لـە پرۆسـەی دەوڵەتسـازیی نـوێ لـە عێراقـی دوای سـەددام سـەرنجی زیاتـر رادەکێشـێت. بێجگـە لـە هەڵسـەنگاندنی پراکتیکـی نزیکـەی دوو دەیـەی رابـردووی سیاسـەتی شـیعی کـە مـۆری خـۆی لـە عێـراق داوە، زۆر پرسـیاری دیکـە سـەبارەت کاریگەرییـە گریمانییەکانـی سیاسـەتی شـیعی لەسـەر داهاتـووی عێـراق گەڵاڵـە دەبـن. ئـەوان چ تەونێـك بـۆ داهاتـووی پەیوەنـدی ئاییـن و دەوڵـەت، ئاییـن و دیموکراسـی دەچنـن؟ ئایا لـە قۆناخـی باڵادەسـتیی شـیعیدا، گوتـاری دەوڵەتـی مەدەنـی زاڵ دەبێـت یـان دەوڵـەت، وردە وردە بـەرەو دینداریـی مـل دەنێـت و عێـراق لـە دەوڵەتێکـی دیموکراتـی فیدراڵییـەوە بـەرەو «دووەمیـن کۆمـاری شـیعی» ناوچەکـە وەردەسـووڕێت؟ رۆڵـی دامـەزراوە ئایینیـەکان و دامـەزراوە هەڵبژێـردراوەکان لـە کوێـی گوتـار و جێبەجێکردنـی سیاسـەتی شـیعیدا جێدەگرێـت و لـەوەش بـترازێ،

چـۆن لەگـەڵ کۆمەڵگـە و پێکهاتـە جیاوازەکانـی دیکـەی عێـراق دا دەجوڵێنـەوە و چ لـەو فرەییـە سیاسـییە رێژەییـەی ئێسـتای عێـراق دەکـەن؟ بێگومـان وەڵامـی ئـەو جـۆرە پرسـیارانە روانگەیەکـی روونـتر سـەبارەت بـە داهاتـووی عێـراق دەردەخـات، بـۆ ئەمـەش تێگەیشـتنی ورد لـە دینامیزمـە نێوخۆییەکانـی سیاسـەتی شـیعی بایەخێکـی زۆری هەیـە. لـە راسـتیدا ناتوانیـن بـاس لـە هەبوونـی سیاسـەتێکی یەکدەسـتی شـیعی بکەیـن. بەرلـە هەمـوو شـتیك جیاوازیـەك لـە روانگـەی ئایینـی ئـەوان بـۆ سیاسـەت لـە ئارادایـە و لەوڕووەشـەوە، حـەوزەی نەجـەف وێنایەکـی جیـاوازی لـە حەوزەکانـی دیکـە نیشـانداوە کـە زیاتـر خوازیـاری دەسـتوەردانن لـە کاروبـاری سیاسـەت. وەنەبـێ کـە حـەوزەی نەجـەف بـە تـەواوی خـۆی لـە سیاسـەت بپارێزێـت، بـەڵام لەچـاو ئەوانیدیکـە کەمـتر خـۆی لـە قـەرەی دەدات. هێشـتا دیارنییـە کـە ئەمـە هـەروا دەمێنێتـەوە یـان نـا، بـەڵام قۆناخـی دوای- سیسـتانی و داهاتـووی رکابەرییەکانـی حـەوزەی نەجـەف و قـوم ئەمـە یەکلاییدەکەنـەوە.

هاوشـێوەی جیاوازییـەکان لـە روانگـەی ئایینیدا بۆ سیاسـەت، لەنێو سیاسـەت حیزبەکانی شیعەشـدا پەرتەوازەییـەك لـە ئارادایـە. جۆرێـك لـە نەتەوەگەرایـی تـازەی عێراقـی خەریکـە سـەرهەڵدەدات کـە تێیـدا شـیعە-عەرەب جڵـەودارن و هەندێکـی دیکـەش بـە ئیلهـام وەرگرتـن لـە بیرۆکـەی تیکەڵاوکردنـی ئاییـن و سیاسـەت، بـەدوای پڕۆژەیەکـی سـەروو-عێراقیدا وێڵـن. ئامـراز و میکانیزمەکانـی هێزداریـی دەوڵەتیـش بەشـبەش کـراوە. وەك ئـەو دابەشـبوونەی کـە لـە هێـزی چەکداریـدا هەیـە. لـە دوای 2003ەوە تائێسـتا زۆربـەی حیزبەکانـی شـیعەی عێراقیـش دابەشـبوون و بـە لەبەرچاوگرتنـی بەهێزبوونـی پوتانسـیێلی جەمـاوەری نـاڕازی لـە جوگرافیـای شـیعەی عێراقـدا، ئەگـەری دەرکەوتنـی حیزبـی تـازەش شـتێکی دوور لـە چاوەڕوانـی نییـە.

شـیعەکان ماتـەوزەی گـۆڕینـی رژێمـی سیاسـی عێراقیـان هەیـە و بـۆ هەرێمـی کوردسـتانیش زۆر گرنگـە ئـاگاداری گۆڕانـکاری و دینامیزمـە نێوخۆییەکانـی سیاسـەتی شـیعی بێـت. ئەمـە نـەك تەنیـا لەبەرئـەوەی هەرێمـی کوردسـتان بەشـیکە لـە دەوڵەتـی عێـراق، بەڵکـو لەبەرئـەوەش کـە ناسـنامەی شـیعی، ناسـنامەی ئایینزایـی بەشـێك لـە کوردیشـە و گۆڕانکارییەکانـی دنیـای شـیعی کاریگـەری لەسـەر ئەوانیـش دادەنێـت. لـەوڕووەوە شیعەناسـی بایەخێکـی زۆری هەیـە بـۆ هەرێمی کوردسـتان. ئـەم بەرهەمەی

بەردەست، چەند لێکۆڵینەوەیەکی ناوەندی لێکۆڵینەوەی رووداون بۆ دەرخستنی دیمەنێکی روونتر سەبارەت بە سیاسەتی شیعی لە عێراق، کە بێگومان پێویستە بەردەوام لێکۆڵینەوە و خوێندنەوەی زیاتری بۆ بکرێت.

زریان رۆژهەڵاتی
ناوەندی لێکۆڵینەوەی رووداو

کێبڕکێی جیۆپۆلیتیکی لە دڵی عێراقی شیعەدا

پ.د. دیاری ساڵح مەجید

پوختە

ئـەم لێکۆڵینەوەیـە هەوڵـدەدات دڵـی عێراقـی شـیعە و کارلێکـە سیاسـییەکانی تاوتـوێ بـکات بـەو پێیـەی کـە یەکێکـە لـە گرنگتریـن هەرێمـە جوگرافییەکانـی سـەر نەخشـەی ئـەم وڵاتـە. ئـەم چوارچێوەیـە بەچەنـد لایەنێکـی گرنـگ دەور دراوە و بەهـۆی پێگـە جوگرافییەکـەی و سـنووره هاوبەشـەکەی لەگـەڵ گرنگتریـن دەوڵەتـی ناوچەکە-ئێـران- کـە کاریگـەری دەکاتـە سەرسروشـتی ئـەو پێشـهاتانەی لـە چوارچێـوەی شوناسـی شـیعەدا دەگوزەرێـن و کاریگەریشـی لەسـەر بەرهەمهێنانـی گۆڕانکارییـە سیاسـییەکان و سیسـتەمی حوکـم لـە سـاڵی 2003 وە هەیـە. بەشـێکی زۆری تەوەرەکانـی ئـەم بابەتـە لـەو گرنگیـە دەکۆڵێتـەوە کـە ئـەو ڕێچکانـە نوێنەرایەتـی دەکـەن هێـزە سیاسـی ، ئاینـی و نارەزاییـەکان پێکیدێنـن و ئـەو ڕێبـازە دروسـت دەکـەن کـە دڵـی شـیعە لـە بنیاتـی دەوڵەتـی عێراقیـدا لەخـۆی دەگرێـت. بـۆ گفتوگۆکردنـی ڕێچکـەکان جەخـت لەسـەر گوتـاری دەوڵـەت، دادپەروەریـی کۆمەڵایەتـی، بەرەنگاربوونـەوەی گەندەڵـی و دژایەتیکردنـی ئەکتەرەکانـی سـەرووی دەوڵـەت دەکرێتـەوە کـە لـە ڕێگەیـدا سیسـتەمێک دەخولقێنـێ بـۆ هارمۆنیەتـی زیاتـر لـە دیاریکردنـی سروشـتی ڕیفۆرمـی

سیاسـی و شـێوەی حکومـەت کـە پێکهاتـەی شـیعە -بـە حوکمـی ئـەوەی زۆرجـار دەبێتـە گەورەتریـن کوتلـە لـە هەڵبژاردنەکانـدا- بـە هاریـکاری و تەوافـوق لەگـەڵ هێـزە سیاسـییەکانی تـری عێراقـدا حکومـەت پێکدێنـێ. ئـەم لێکۆڵینەوەیـە دەگاتـە ئـەوەی کـە ململانێـی ئـەم ڕێچکانـە لـە شـارە سـەرەکییەکان لـە دڵـی عێراقـی شیعەدا ، دەبێتـە هـۆی لاوازکردنـی ڕۆڵـی سـەرۆکوەزیران و تووشـکردنی تـەواوی کابینەکـەی بـە کێشـە. لـە هـەر ڕووبەڕووبوونەوەیەکـی حکومەتـدا دەبێـت بیـر لـە چۆنیەتـی کارکـردن لەسـەر دروسـتکردنی جۆرێـک لـە هاوسـەنگی لـە نێـوان ئەوهێزانـە بکرێتـەوە کـە ئـەم جـۆرە کاریگەرییەیـان لـە ناوچەکانـی باشـووری عێراقـدا هەیـە. ئـەم ئەرکـە ئەسـتەم نییـە لـە حاڵەتێکـدا ئەگـەر تیمێکـی حکومیـی گونجـاو بەپێـی ئـەم ئەولەویەتـە کاربـکات.

پێشەکی

ئـەم لێکۆڵینەوەیـە ناوچـەی دەشـتایی بەپیـت تاوتـوێ دەکات- بـە تایبـەت باشـووری عێـراق کـە بەشـێکی گـەورەی پێکدێنـێ- بـەو مانایـەی کـە چوارچێوەیەکـی جوگرافـی باڵایـە و لەسـەر نەخشـەی عێـراق گرنگیـی خـۆی هەیـە. ئـەم چوارچێوەیـە بـە بڵاوبوونـەوەی زۆرینـەی پێکهاتـەی شـیعە لـە شـارە سـەرەکیەکەی دیاریکـراوە، کـە دیاردەیەکـی گرنـگ لەسـەر ئاسـتی لێکدانـەوەی مەنهەجـی پێکدێنێـت بـۆ ڕۆڵـی ئـەم چوارچێوەیـە لەنـاو ئـەو کارلێکردنانـەی بەشـێوەیەکی هەڵبژێـردراو و لەنـاو کۆمەڵـگادا لـە سیاسـەتی عێراقـی دوای 2003دا بەرهـەم دێـن.
ئـەم لێکۆڵینەوەیـە هەوڵـدەدات بەدواداچـوون بـۆ گرنگتریـن ڕێچکـەکان بـکات کـە لـە سـەر ئـەم شـانۆ جوگرافیـە کاریگـەری درووسـتدەکەن و عادەتـەن بـە سرووشـت فرەڕەنگـن و شـێوەی سـەرەکی لـە تایبەتمەندێتیـە دینـی و مەدەنییـەکان وەردەگرێـت کـە بـواری فراوانـی زینـدوو و بەیەکداچـوو لـە بنیاتـی شـارە گـەورەکان درووسـتدەکەن کـە سرووشـتی گۆڕانـەکان لـەم جوگرافیـا سیاسـیە فراوانـە دیاریدەکـەن. بۆیـە هەوڵدەدەیـن لـە بۆچوونـی ئەکتـەرە سـەرەکیەکانی ئـەوێ تێبگەیـن و بزانیـن چـۆن ئـەم مەساحە سیاسیە- کۆمەڵایەتیـە هاوبەشـە درووسـتدەکەن کـە ئامادەییەکـی ڕوونـی لـە دیاریکردنـی سرووشـتی حکومـەت و شـێوازی مامەڵەکردنـی لەگـەڵ تایبەتمەندییـە

عێراقییەکان لە ئیدارەدانی حوکمدا هەیە. ڕێچکەی سیستانی لەسەرەتای ڕێچکەکان دێت. چونکە قورساییەکی ڕاستەقینەی هەیە لە بەیانکردنی کاریگەری عەقیدەیی کە خۆی لە دەسەڵاتی مەرجەعیەتی نەجەفدا دەبینێتەوە و هەروەها لە بەشداریکردنی درووستکردنی ڕووداوەکان لە مێژووی سیاسی عێراقیشدا کاریگەری هەیە و ئەمڕۆش، گۆڕانی گرنگ لە عێراقی دوای 2003 دا درووست دەکات. ئەوەی پێویستە بزانرێت ئەوەیە لە دڵی عێراقی شیعەدا، لە چوارچێوەی دەوڵەتی عێراقی و شوناسی نیشتیمانی پێکهاتەی شیعەدا چی دەوێت و مەودای بەیەکگەیشتن و دابڕانی لەگەڵ ڕێچکەکانی تردا چۆنە و ئەم ئەکتەرە- کە لەپێکهاتەیدا ئاڵۆزە- لە داهاتووی عێراقدا چۆن بەشداری دەکات.

ئەم لێکۆڵینەوەیە لەو گریمانەیەوە سەرچاوەی گرتووە کە تەئکید دەکاتەوە لەسەر ئەوەی ناکۆکیی ڕێچکەکان لە دڵی عێراقی شیعەدا پەیوەستە بەو تێڕوانینەی بۆ ئەرکێک کە پێویستە ئەم بەشەی عێراق کاری پێبکات. ئەم جیاکردنەوەیە پاڵنەری نێوخۆیی هەیە کە پێوەندیی ئەندامی لەگەڵ ڕۆڵی ئێران لە عێراق و چۆنیەتی گۆڕانکارییەکان لە میزاجی سیاسی و شەعبی لەلای نوخبەی گەنج لەم جوگرافیایەدا هەیە. زۆر لە ڕێچکەکان پێیانوایە کە پێویستە جارێکی دیکە پێوەندی لەگەڵ ئێرانی هاوپەیماندا ڕێکبخەنەوە و سرووشتی گۆڕانکارییە نوێیەکان لە عێراقدا لەبەرچاو بگیرێن.

ئەمە هەمووی سێبەرێک لەسەر ئەو کێبڕکێیانە درووستدەکات کە لەنێوان هێزە سیاسیەکان لە شارە سەرەکییەکانی ئەم دڵەدا ڕوودەدەن. هەموو هەوڵدەدەن لەسەر حسابی نەیارەکەیان لەڕووی هەڵبژاردن و کۆمەڵایەتی و سیاسیەوە گەورەتر بن، کە ئەمە حاڵەتی نەهێشتنی پێکەوەگونجان لە باشووری عێراق درووستدەکات - لە حاڵەتی نەبوونی کۆنترۆڵ بەسەر کارلێکردنەکانەوە- دەبێتە هۆی پێکدادانی چەکداری کە کۆنترۆڵکردنی ئەنجامەکانی بەسەر دەوڵەتی عێراقیەوە قورس دەبێت. بەدڵنیاییەوە هەموو ئەم پێدراوانە پێوەندییەکی گرنگیان بە ناکۆکیەکانی نێوان ئەم هێزانەوە هەیە لەسەر دیاریکردنی شوناسی سەرۆکوەزیران و بەرنامەی حکومی و کابینە وەزاریەکەی کە سەرۆکایەتی دەکات.

یەکەم: دڵی عێراقی شیعە

عێراق لە رووی جوگرافییەوە -لە رووی سروشتییەوە- بۆ چوارهەرێمی جیاواز لە رووی تایبەتمەندیی تۆپۆگرافی دابەش دەبێت کە هەرێمی چیای ئیلتیوائی نوێ بە رێژەی 5،2% لە رووبەری گشتیی عێراق لە باکوور و باکووری رۆژهەڵاتی عێراق لە خۆدەگرێت، ناوچەی شەپۆلاوی (ناوچەی دەریا) کە دەکاتە رێژەی 14،8%، هەرێمی دەشتاییە بەپیتەکان لە باشوور کە رێژەی 20،5% پێکدێنێت، دواجاریش هەرێمی بەرزاییەکانی سەحراوی لە رۆژئاوای عێراق کە رێژەی 59،5% لە هەموو رووبەری عێراق پێکدێنێ.(شەلال،1968) جوگرافیای عێراق وەکو حەوزێکی گەورە وایە کە دەشتی بەپیت پێگەیەکی گرنگتری تێدا هەیە (فرێنکین،2008).

ئەوەی لێرەدا پێویستە ئاماژەی بۆ بکرێت، ئەوەیە کە هەندێک لە سەرچاوەکان دیمەنە سروشتیە-تۆپۆگرافیەکانی عێراق دابەشدەکەن بۆ چەند بەشێکی ئاڵۆزتر! بەڵام لە چوارچێوەی قسەکردن لەسەر هەرێمە سروشتییەکانی رابردوو دەمێننەوە لەگەڵ ئاماژەدان بە لق و بەشەکانیان بەپێی درێژبوونەوە جوگرافیەکانیان (سەیری نەخشەی ژمارە یەک بکە) کە بە روونی دیارە ناوچەی باشووری عێراق بەشێکی گەورەیە لە جوگرافیای ئەم دەشتە، بەهۆی ئەمەوە عێراق ناوێکی مێژوویی وەك (زەویی رەشایی) پێدرا بەهۆی چاندنی زۆری دارخورما لەو بەشانەدا، کە بووە سەرچاوەی گەشەکردن و بەپیتی لە شارستانیەتی دۆڵی رافیدەیندا.

لەگەڵ ئەوەشدا کە سەرچاوەکان بۆ دیاریکردنی سنووری جوگرافییەکانی ناوچەی دەشتی بەپیت جیاوازن، بەڵام جەخت کراوەتەوە لەسەر ئەوەی سنووری باکووری ئەم دەشتە لە هێڵی خەیاڵی درێژدەبێتەوە و بە باکووری شاری بەلەد بۆ باشووری سامەڕا- لەسەر رووباری دیجلە بۆ باشووری شاری هیت لەسەر رووباری فورات دەڕوات. لەکاتێکدا سنووری رۆژهەڵاتی بەئاڕاستەی خاکی ئێران درێژدەبێتەوە، سنووری رۆژئاوای بەئاراستەی سنووری بەرزاییەکان و سنووری باشووریشی بەرەو کەنداوی عەرەبی درێژ دەبێتەوە (سەعدی، 2008). لەم چوارچێوەیەدا بەشێکی زۆری خاسیەتەکانی هێزی جوگرافیای عێراقی تێدا

چڕبووەتـەوە کـە رووبـاری دیجلـە و فوراتـی پێـدا تێپەڕدەبێـت. هەروەهـا زۆربـەی سـامانی نەوتـی عێـراق لەوێـدا کۆبووەتـەوە. ئەمـە لـە قورسـایی دانیشـتووانی ئـەم ناوچەیـەدا رەنگیداوەتـەوە کـە هەندێـک لێکۆڵینـەوە دەڵێـن چڕیـی دانیشـتووان تیایـدا سێبەشـی رێـژەی گشـتی دانیشـتووانی عێـراق پێکدێنـێ. (لیژنـە، 2012)

ئەمـەش ئـەوە دەردەخـات کـە چـۆن ئـەم بەشـە جوگرافیـە- بـە بـەراورد بـە رووبـەری گشـتیی عێـراق- چڕیـی زیاتـری دانیشـتووان پێکدێنـێ و رێگـە بـە بەرهەمهێنانـی هاوکێشـەی سیاسـی گرنـگ لـە چوارچێوەی کارلێکـە جیۆپۆلەتیکیـەکان دەدات کـە لـە نێوخـۆی عێـراق لـە 2003 بـەدواوە روویانـداوە و گـۆڕینـی بـۆ سیسـتمێک کـە بـاوەڕی بـە هەڵبژاردنـەکان و درووسـتکردنی حکومـەت وپەرلەمانـەکان هەبێـت. فاکتـەری دانیشـتووان رۆڵێکـی گـەورە دەبینێـت لـە دیاریکردنـی ئاڕاسـتەی جوگرافیـی هەڵبژاردن و نەخشـەی هاوپەیمانێتیەکانـی نێـو پەرلەمـان و لێکەوتنـەوەی ئـەو چەمکانـەی ئـەو لایەنـە دیاریدەکـەن کـە زیاتـر بەسـەر بنەماکانـی پێکهێنانـی حکومـەت و بەتایبەتیش هەڵبژاردنـی سـەرۆکوەزیراندا زاڵ دەبێـت.

لـەم بەشـەی عێراقـدا بەشـێکی زۆری زەوی کشـتوکاڵیی بەپیت هەیـە کـە بەدرێژایـی رووبـاری دیجلـە و فـورات دەڕوا و ناوچەیەکـی بەپیـت بـۆ هەمـوو هەرێمەکانـی عێـراق دروسـتدەکات. ئەمـە بـووە هـۆی هاندانـی ئـەوەی حکومەتەکانـی عیـراق ئـەم بەشـە بگـۆڕن بـۆ بەشـێکی گرنگـی پیشەسـازی ئاسایشـی خۆراکـی. ئەمـە وایکرد حکومەتەکانـی عیـراق دەسـت بکـەن بـە جێبەجێکردنـی سیاسـەتی تونـد لەپێنـاو مسـۆگەرکردنی زاڵبوونـی تـەواو لەسـەر ئـەم جوگرافیایـە بـۆ ئـەوەی ئـەم ناوچەیـە لـە گوێڕایەڵیکـردن بـۆ دەسـەڵاتە مەرکەزییەکانـی بەغـدا لانـەدات.

لەڕێگـەی ئـەم هەرێمـە جوگرافیـەوە عێـراق دەتوانێـت لەڕێـی دەریـاوە پەیوەنـدی لەگـەڵ ناوچـەی کەنـداو و باشـووری رۆژهەڵاتـی ئاسیا لەڕێـی ئاوەکانی شـەتولعەرەب بـکات، کـە هـۆکاری درووسـتبوونی یەکێـک لـە ناکۆکییـە خوێناوییـەکان بـوو لـە مێـژووی تـازەی عێراقـدا لـە سـاڵانی هەشـتاکان و تائێسـتاش لـە سروشـتی کارلێکـی عێراقـی- ئێرانـی بەرامبـەر باشـووری عێـراق ئامادەیـە.

لـە جوگرافیـای سـەربازیی عێراقـدا، ئـەم دڵـە هەمیشـە سـەرچاوەی نیگەرانیـی حکومەتـەکان بـووە و بەهـۆی تۆپۆگرافیەکەیـەوە، هەمیشـە لای بڕیاربەدەسـتان

قورسـاییەکی گـەورەی هەبـووە و نیگـەران بـوون لـەوەی چـۆن لـە هـەر رۆڵێکـی ناوچەیـی، بەتایبەتـی ئێـران و دەوڵەتانـی کەنـداو بیپارێـزن.
لەوبارەیـەوە هەندێـک لـە بەڵگەکانـی ئاژانسـی هەواڵگریـی ئەمریـکا ئامـاژە بـۆ ئـەوە دەکـەن کـە باشـووری عێـراق لـە رووی جیۆپۆلەتیکـەوە چەنـد گرنگـە. هەروەهـا کاریگەریـی سیاسـەتەکانی بەعـس و دەرفەتـی مومارەسـەکردنی سیاسـەتەکان کـە کار بکاتـە سـەر پێکهاتـەی شـیعە و لـە رووی سیاسـی و کۆمەڵایەتیـەوە بیانخاتـە نـاو سیسـتمی دەوڵـەت و بەگشـتی کاریگـەری دابنێـت بـۆ ئـەوەی عێراقێکـی بەهێـز دروسـت ببێـت کـە بەسـوودبێت بـۆ بەرژەوەندییەکانـی خۆرئـاوا و توانـای رووبەڕووبوونـەوەی بڵاوکردنـەوەی بیرۆکـەی شۆڕشـی ئیسـلامی کـە لـە 1979 لـە ئێـران سـەریهەڵدا. یەکێـک لـە بەشـەکانی ئـەم راپۆرتـە ئامـاژە بـۆ ئـەوە دەکات کـە دوژمنایەتیکردنـی پێکهاتـەی شـیعە بـۆ دەسـەڵات لـە بەغـدا یەکێکـە لـەو خاڵـە گرنگانـەی پێویسـتە حکومەتـی بەعـس بەسـەریدا زاڵبێـت لەکاتـی پێکدادانیـدا لەگـەڵ ئێـران. سـی ئـای ئـەی،2012)
ئەگـەر عێـراق بەهـۆی ئاڵـۆزی نەخشـەی جوگرافیـەوە لـە رووی سروشـتییەوە شوناسـی بـۆ دروسـت بووبێـت، جوگرافیـای مـرۆڤ لـەم وڵاتـەدا وا دەردەکەوێـت کـە ئاڵۆزتـر بێـت. ئەمەیـان وێنەیەکـی هەمەڕەنگـە لـە خەڵـک بـە پێکهاتـەی دینـی، تایفـی و ئیتنییـەوە کـە رۆڵێکـی گرنگـی هەیـە لـە وێناکردنـی خەسـڵەتە سـەرەکییەکانی ئـەم جوگرافیایـە. زۆر لـە لێکۆڵەرانـی تایبەتمەنـد لـە کاروبـاری عێـراق، جوگرافیـای عیـراق دابـەش دەکـەن بـۆ سـێ هەرێمـی دانیشـتووانی گرنـگ، بـە تایبـەت لـە دوای سـەرکەوتنی گروپـە تایفـی و ئیتنیـەکان لـە سیاسـەتی عێراقـی دوای 2003 دا بـۆ سـێ شوناسـی عێراقـی، ئـەو ناوچانـەی پێکهاتـەی عەرەبی-جەعفـەری ‘‘ دوانـزە ئیمامەکـەی شـیعە’’ یـان تێدایـە، ئـەو ناوچانـەی پێکهاتـەی عەرەبـی- سـوننەیان تێدایـە، دواجاریـش ئـەوەی کـە کـوردی تێدایـە (سـەیری نەخشـەی ژمـارە 2 بکـە) ئەمـەش ئـەوە ناگەیەنێـت نکوڵـی لـە بوونـی ژمارەیـەک شـاری گـەورە بکەیـن کـە لـەرووی دانیشـتووانەوە تێکەڵـە لـە هەمـوو ئـەم پێکهاتانـە، بـەڵام ئـەو دابەشـکارییەی لـە سـەرەوە ئامـاژەی بـۆ کـراوە لەسـەر ئەساسـی ئەوەیـە کـە چ جـۆرە پێکهاتەیـەک زۆرینەیـە لەهـەر یەکێـک لـەو ناوچانـەدا.

سەبارەت بە ڕێژەی پێکهاتەی شیعە لە عێراقدا ناجێگیرییەکی کەم هەیە لە سەرچاوەکاندا، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی سەرژمێریی ورد و ئاشکرای دانیشتووان کە قەبارەی پێکهاتەکان دەربخات، بۆیە دەسەڵاتدارانی عێراق- لە دروستبوونیەوە لە -1920 نایانەوێت قسە لەسەر راستیەکانی ژمارەی دانیشتووانی عێراق بکەن بەشێوەیەکی روون و ئاشکرا بەبیانووی نا بۆ ورووژاندنی تایفیەت. ئەم قەیرانە گەورەتر و خراپتر بوو لە سەردەمی دەسەڵاتی سەربازی و رژێمی بەعس بەدرێژایی سێ دەیە تا دواتر لە 2003 دا تەقییەوە و ئەوە دەرکەوت کە مامەڵەنەکردن و نەدانی ژمارە لەسەر پێکهاتەیەکی گرنگ چەندە هەڵەیەکی گەورە بووە.

هەندێک سەرچاوە ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن پێکهاتەی شیعە ژمارەیان دەگاتە 55% کە زۆرینەن لە ناو پێکهاتەکانی عێراقدا (عەلەوی،1990) هەندێک سەرچاوەی دیکە دەڵێن رێژەیان لە نێوان 60-65%.

بەگەڕانەوە بۆ نەخشەکان (ژمارە 1-2) دەبینین هاوشێوەیی گەورە هەیە لەنێوان شارەکانی دەشتایی بەپیت- باشووری بەغدا- و ناوچەکانی زۆرینە شیعە لە دانیشتووانی ئەم وڵاتە، شیعە تایبەتمەندیی گرنگ بەم دڵە جوگرافیە دەبەخشێ لە دیاریکردنی خەسڵەتە سیاسی و کۆمەڵایەتیەکان کە لە مێژوودا کاریگەریی گرنگیان هەبووە لە پێکهاتەی شوناسی عێراقی و ئەوەی لە سروشتی ئەم ناوچەیەدا روودەدات کە بەبێ پێکهاتەی شیعە شتێک نەدەبوو بە ناوی ''دەوڵەتی عێراق''. لێرەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە جوگرافیای سیاسی لۆکاڵی دەبێتە هۆی دیاریکردنی تایبەتمەندییەکانی ئەوەی لە تەواوی ئەم هەرێمەدا روودەدەن. کاریگەریش دەکاتە سەر سروشتی میزاجی سیاسی شەعبی بە گشتی، بۆیە ئەو ئالیەتانە دیاریدەکات کە پێکهاتەی شیعە رۆڵی پێدەبینن لە دیاریکردنی داهاتووی پرۆسەی سیاسی لە عێراقدا.

لە دوای شکستی رژێمی بەعس لە 2003، دەرگای فراوان لەبەردەم بۆشاییەکی گەورە لە مەسەلەی سەرکردایەتیکردنی وڵات کرایەوە کە هاوکات بوو لەگەڵ دەرکەوتنی تایفەکان لە عێراقدا (ئەلمەراشی، 2018) پێکهاتەی شیعەش لەم کێشە تایبەتە بەدەر نەبووە، بەتایبەت کە قەبارەی گەورەی دانیشتووانی هەبووە و

دواتریش جیاوازی لە بۆچوونی سیاسی و پرۆژەی حزبی بەدوادا هات، ئەمانە هەموو بوونە هۆی دروستکردنی دۆخێک کە دیمەنێکی باڵای ئاڵۆزی لەم جوگرافیایەدا لێکەوتەوە.
بیرۆکەی دروستکردنی هەرێمی پێکهاتەکان لە بۆشاییەوە نەهات. بەڵکو هاوکات بوو لەگەڵ بیرۆکەی ناکۆکیی پێکهاتەکان لەسەر دەسەڵات لەو ماوەیەدا (مەسعود، 2006). ئەوەی کە زۆر مەترسیدارترە ئێستا- دوای پاشەکشەیەکی گەورە لە ناکۆکی پێکهاتەکان- لە ئیمکانیەتی گواستنەوەی پێکدادانەکەدایە بۆ قۆناغێکی نوێ کە مەترسیدارترە لەسەر داهاتووی عێراق، ئەویش ئەگەری رووداني پێکدادانە لەناو هەریەکێک لە پێکهاتەکاندا. ئەوەی ئێستا لە دڵی عیراقی شیعەدا خراپتر دەردەکەوێت، ئەوەیە ئەگەر قۆناغی رابردوو لە عێراقی سەردەمی سەدامدا گریمانە لەسەر ئەوە بوویێت بە هاندان و ترساندن پێکهاتەی شیعە رابکێشێت- دۆخی عێراق لە دوای 2003 زۆر لەم هاوکێشانەی گۆڕی، پرسیارەکە ئەوەیە " کێ لە هێزە سیاسیە شیعیەکان دەتوانێت سیاسەتی راکێشان پیادە بکات؟ لە بەدەستهێنانی ئەقڵ و دڵەکان لەم جوگرافیایەدا (ناوچە شیعیەکان لە باشوور) و چۆن رەنگدانەوەی لەسەر داهاتووی دەوڵەتی عێراق دەبێت؟"

دووەم: رێچکە سەرەکیەکان لە دڵی عێراقی شیعەدا

ئەوەی لە جوگرافیای شیعە و لە 2003 وە دەگوزەرێت، پرۆسەی پێکهێنانی رێچکە سەرەکیەکانە کە بەشدارن لە ئاراستەکردنی هەڵوێستەکانی کۆمەڵگا لەناو ئەم جوگرافیایە لە چەندین مەسەلەدا کە پەیوەندی راستەوخۆیان بە تێڕوانینی بیرۆکەی دەوڵەت و بەرگریکردن لێی هەیە، دواتریش بە یەکبوون و لەتبوونەوە لە پرۆسەی پێکهێنانی حکومەتەکان لە دوای 2003 وە هەیە. ئەم دیمەنە بەشێوەیەکی کاریگەر بەردەوام ئامادەیی دەبێت لە ساڵانی داهاتوودا لە تەمەنی- ئەزموونی سیاسیدا- ئەگەر بەردەوام بێت لەسەر هەمان ئەو بنەمایانەی خەسڵەتەکانی پێداڕێژراوە لەرێگەی رێککەوتنی حزبەکان کە خۆیان بە نوێنەری شەرعی و هەڵبژێردراوی تایفەکان و ئیتنیکەکان ناساندووە لە عێراقدا.

لەمبارەیـەوە زۆر لـە شـارەزایانی شـیعیزم لەعێراقـدا پێیانوایـە ئـەم پێکهاتەیـە - لـە رووی مێژووییـەوە- رۆڵێکـی گرنگـی گێـڕاوە لـەوەی بەرگریکردنـی لـە شوناسـەکەی لـە چوارچێـوەی جوگرفیـا ناوچەییەکـەی شـیعیزمدا نەبـووە، بەڵکـو لـە چوارچێـوەی شوناسـی عێراقیـدا بـووە بـەدەر لـەوەی رووبـەڕووی توندوتیـژی و پێشـێلکاری بووەتـەوە لەلایـەن رژێمـە دەسـەڵاتدارەکانی عیراقـەوە.

١- رێچکەی سیستانی

دەسـەڵاتی سـەردەمی بەعـس، بـاش لـە پێوەندیـی بەهێـزی نێـوان جوگرافیـای شـیعە و مەرجەعیەتـی نەجـەف تێگەیشـتبوو. لەبـەر ئـەوەش گشـت ئامرازەکانـی بەردەسـتی بـۆ کەمکردنـەوەی رۆڵـی نەجـەف لـە کارلێکەکانـی ئـەو ناوچەیـەدا تەرخانکـرد. قۆناخـی پـاش 2003، هاوکێشـەکانی بەڕادەیەکـی زۆر هەڵگێڕایـەوە و ئەمـڕۆ مەرجەعیـەت دیارتریـن رۆڵ لـە داڕشـتنی دیمەنـی رووداوەکان لـەو سـنوورە جوگرافییـە گرنـگ و خـاوەن قورسـاییە لـە داڕشـتنی دۆخـی عێراقـدا بەگشـتی دەگێڕێـت. لێـرەدا سیسـتانیزم رۆڵێکـی کاریگـەری لـە داڕشـتنی پێناسـی شـیعەی نیشـتمانی هەروەهـا لە ئاراسـتەکردنی سیسـتمی سیاسـی لـەم سـەردەمەدا هەیـە. سـەرباری ئـەو رەخنـە و تۆمەتانـەش کـە لەلایـەن هەندێکـەوە ئاراسـتەی ئـەم رۆڵـە دەکرێـن، ئـەو گرنگییـەی خـۆی پاراسـتووە. ئەمـە قۆناخێکـی نوێـی لـە مێـژووی سیاسـیی عێـراق لـە چوارچێـوەی مامەڵەکردنـی دەوڵـەت لەگـەڵ کۆمەڵگـەدا بەرهەمهێنـاوە. یەکێـک لـەو تایبەتمەندییـە بنەڕەتییانـەی بوونـی سیسـتانی لـە دیمەنـی عێراقـی پـاش 2003 دا بەرهەمـی هێنـاوە، لـە سـیمبۆلیزمی گرنگـی ئـەودا خـۆی وێنـا دەکات، کـە تاڕادەیەکـی زۆر بەشـداریی لـە کارکردنـە سـەر بنیاتـی کۆمەڵایەتـی - سیاسـیی زۆرینـەی رۆڵەکانـی ئـەم پێکهاتەیـەدا هەبـووە. ئەمـەش بـووە مایـەی زیندووکردنەوەیەکـی کاریگـەری چەمکـی سـەرکردایەتیی ئاینـی کـە لـەڕووی مێژووییـەوە لـەم هەرێمـە جوگرافییـەدا کاریگـەر بـووە (مـار، 2006).

سیسـتانیزم، لەسـەرەتاوە هەوڵـی پاڵنانـی کۆمەڵگـەی شـیعەی بـەرەو کارکـردن بـۆ پێڕەوکردنـی هەڵسـوکەوتی پەیوەسـت بـە سیسـتەمێکی هەڵبژاردنـی پەرلەمانـی بـۆ بەڕێوەبردنـی عێراق داوە، کـە لەگـەڵ ئاڵۆزییـە نێوخۆییەکانـی ئـەو کۆمەڵگەیـە گونجـاو

بێت. بەمەش هەوڵی دامەزراندنی هەندێ بنیاتی کۆمەڵایەتیی داوە کە بەهاکانی ئەو بەسەر کەشی سیاسیی شیعەدا بسەپێنن، بەڵام زۆربەی جاران رووبەڕووی کۆمەڵە سیاسییەکی گەندەڵ بووەتەوە کە لەسەر حیسابی بەرژەوەندی گشتی و لەڕێی قۆستنەوەی بیرکردنەوەی سادە و سۆزی ئایینیی خەڵکەوە هەوڵی گەیشتنیان بە دەسکەوتی تایبەت داوە.

رێچکەی سیستانی شانبەشانی گەڕانەوە بۆ مەرجەعیەتەکانی نەجەف لە کاروباری ئایینیدا، هەوڵی جۆشدانی کۆمەڵگەی بە بیرۆکەی بڕواهێنان بە رۆڵی دەوڵەت داوە ئەگەر دادوەر بێت. هەرچەندە لە زۆر بۆنەدا جەختی لەوە کردووە کە خوازیاری دەوڵەتێکی نادەستووری نییە و نایەوێت لە عێراقدا دەوڵەتێکی ئاینی هەبێت کە بەپێی مەزهەبی جەعفەری حوکمڕانی بکات، لەبەر ئەوەی ئەم وڵاتە لەڕووی پێکهاتەی ئاینی و ئاینزاییەوە خاوەن پێکهاتەیەکی زۆر ئاڵۆزە. لە بەرامبەردا جەختی دەکردە سەر ئەوەی نابێت بەهاکانی دەستوور بەڕادەیەکی زۆر لەگەڵ کۆمەڵگای عێراق و ئایدیۆلۆژیا جۆراوجۆرەکانیدا دژبەر بن (رەحیمی، 2007)، بەمەیش زۆرجار پێناسی نیشتمانیی عێراقی دەخستە سەرووی ئەو ئیعتبارانەی پێناسی ئیسلامی و شیعەی خاوەن مەودای جوگرافیایی سنووربڕ(ریڤیو، 2014). بەمەیش ویستوویەتی - ئەگەر بەئاشکرایش نەبێت - بیسەلمێنێ کەمینەی شیعە لە جیهانی موسڵماندا دەتوانێت لە پێگەی خۆیەوە لە عێراقدا - وەک زۆرینە - بەرهەمهێنی نموونەیەکی دیموکراسییانەی دەوڵەتێک بێت کە ئەوی دیکە لەخۆ بگرێت نەک رەتیبکاتەوە. ئەم نموونەیە ئەگەر لە واقیعدا سەرکەوتنی بەدەستبهێنایە - دەیتوانی ببێتە خاڵێکی وەرچەرخان و مایەی شەرمەزارکردنی سیستمی حوکمڕان لەم سنوورە ئیسلامییەدا کە بەزۆری ئەم جۆرە رێکخستنی پێوەندییەی لە بوارەکانی سیاسی و کۆمەڵایەتی تێدا ونە، بەتایبەتیش لەو وڵاتانەی کە لەڕووی ئاینزا و نەتەوەوە خاوەن پێکهاتەی دانیشتووانی جۆراوجۆرن.

هەروەها، رێچکەی سیستانی بە گرنگییەوە جەختی لە کەمکردنەوەی گرژیی شیعە - سوننەی عەرەب - کورد دەکردەوە بەتایبەت لە قۆناخی شەڕی تایەفەگەری لە سالانی 2006-2007دا. لە هەڵوێستە جیاجیاکانیدا هەوڵی بەرهەمهێنانی هەڵسوکەوتی کۆمەڵایەتیی نێو جوگرافیای شیعەی بەشێوەیەک دەدا کە بەهۆیەوە رووبەڕووی

رادیکاڵیزمی شیعەی روو لە گەشە ببێتەوە. ئەم رادیکاڵیزمە وەک کاردانەوە بەرامبەر تاوانە گەورەکانی رێکخستنی قاعیدە دەردەکەوت کە ناونیشانی تایەفەگەرانەی رووتیان هەبوو. (رەحیمی، 2007). ئەو لەوکاتەدا پێداگری دەکرد لەوەی پێویستە دەوڵەت ئەرکی خۆی جێبەجێ بکات بۆ پاراستنی هەموو کۆمەڵگە لە کاریگەریی تەشەنەکردنی بزووتنەوە رادیکاڵە - ئاینزاییەکان کە دەتوانن هەموو عێراق راماڵن و لەتوپەتی بکەن. ئەمەیش لە ناوەڕۆکدا پاڵپشتییەکی گرنگ بوو بۆ مەرجەعیەتی دەوڵەت لەسەر حیسابی هەستی کاردانەوەی کۆمەڵگا بەرامبەر بەئامانجگرتنی توندی رۆژانەی گەلێک لە شارە زۆرینە شیعییەکاندا.

سیستانیزم توانای نەبوو - تەنانەت ئارەزووشی نەدەکرد - خۆی بەسەر دیمەنی سیاسیی شیعەدا بسەپێنێت. ئەوەتا دەبینین گەلێ بۆچوون و رێنوێنی کە بە هێزە سیاسییەکانی دابوون، بەتایبەت ئەوانەی پەیوەستن بە شەڕی گەندەڵی و کاراکردنی میکانیزمی گونجاو بۆ چاکسازی لە سیستم و بەدەستهێنانی رەزامەندیی جەماوەری عێراق بەگشتی، وەڵام نەدرانەوە و زۆرجار بەتەواوی لەلایەن ئەو هێزانەوە پشتگوێ خران کە بەڕوونی لە هەوڵدان بۆ دەستگرتن بەسەر کۆمەڵگای شیعەدا. ئەمانە سیستانیزم بە کۆسپی سەر رێگای بەدیهێنانی ویستەکانیان دەزانن، لەبەرئەوەیش بەهەموو شێوەیەک - لەگەڵ جەختکردنە سەر نەورووژاندنی جوگرافیای شیعە - هەوڵی تەریککردنی ئەم هێزەیان داوە.

یەکێک لەو رێچکە گرنگانەی لەم ماوەیەی دواییدا پێگەی سیستانیزمی بەهێز کرد، هەڵوێستەکەی بەرامبەر بەکارهێنانی هێز بۆ سەپاندنی هەژموون بەسەر دەوڵەتدا بوو. لەمڕووەوە، مەرجەعیەتی نەجەف جەخت دەکات لەوەی هەرگیز لەگەڵ هیچ لایەنێکی شیعە هاوسۆز نییە کە بیەوێت چەکی دەوڵەت وەک دەروازەیەک بۆ سەپاندنی هەژموون بەسەر دەوڵەتدا بەکاربهێنێت. بۆ ئەمەیش ئەو مەرجەعیەتە جەخت دەکات لەوەی: "هەندێک لەو لایەنانەی لەماوەی شەڕی داعشدا دەرکەوتن، ئێستا هەوڵدەدەن بوونی خۆیان بەهێز بکەن و دەسکەوتی تایبەت بەخۆیان بەدەستبهێنن و رەنگە ئەمەیش رێخۆشکەر بێت بۆ بەرهەمهێنانی کێشەی نوێ و دەشێت هانی گەڕانەوەی داعش بدات." (خەلیل، 2019).

لەڕاستیدا، رێچکەی سیستانی لێرەدا لە هەوڵی دوورخستنەوەی عێراق و جوگرافیای

شیعەدایە - بەتایبەتی - لە کارلێکە نەرێنییەکانی گەمەی ململانێی ناوچەیی کە مەبەستیەتی ناوەندی شیعە بەرەو ئاراستەیەک لە قازانجی ئێران پەلکێش بکات و لە بەرامبەردا ناوەندی سوننە بۆ خزمەتی بەرژەوەندی سعودی بەکاربهێنێت. ئەمە گەمەیەکی ترسناکە و رەنگە عێراق و داهاتووی عێراق بەرەو لێواری هەڵدێر پاڵ بنێت، لەبەر ئەمە نەجەف بەپێی تواناکانی و بەمەبەستی پاراستنی چەمکی دەوڵەتی عێراقی، هەوڵدەدات جۆرە پێناسێکی جیاوازی شیعەی نیشتمانی دوور لە پێناسی نێونەتەوەیی شیعە درووستبکات.

جێی ئاماژەیە کە رێچکەی سیستانی سەبارەت بە بابەتی حەشدی شەعبی و گرووپە چەکدارە شیعەکانی دەرەوەی ئەم دامەزراوەیە، ئاماژە بۆ هەڵوێستگەلێکی دژبەری هەندێک لە فەرماندەییە گرنگەکانی ئەم سیستەمە دەکات کە وەلائیان لەڕووی مەرجەعیەتەوە بۆ قومە نەک بۆ نەجەف.

ئەگەرچی حەشدی شەعبی بە فتوای سیستانی درووست بوو، بەڵام ئێران هەوڵیدا کاریگەری بخاتە سەر گرنگترین پێکهاتەکانی وەک رێکخراوی بەدر و عەسایبی ئەهلی حەق و کەتایبی حزبوڵڵا کە بەهێزترین گرووپەکانی نێو ئەم سیستەمەن (ئەلساڵحی، 2020).

لەکاتێکیشدا هێشتا گرووپەکانی سەر بە شوێنە پیرۆزەکانی کەربەلا بەردەوامن لە دەربڕینی وەلای خۆیان بۆ مەرجەعیەتی نەجەف - وەک لیوای ئەبولفەزلی عەباس و لیوای ئیمام عەلی و لیوای پشتیوانانی مەرجەعیەت و لیوای عەلی ئەکبەر - و جەخت دەکەن لەوەی پابەندی رێنوێنییەکانی نەجەفن کە داوایان لێ دەکەن بەتەواوی لە سیستەم و دامەزراوەکانی دەوڵەتی عێراقدا بتوێنەوە و پابەندی فەرمانەکانی فەرماندەی گشتی هێزە چەکدارەکان بن. ئەمەیش لە هەندێ بۆنەدا وای لێکردن هەڕەشەی کشانەوە لە دەستەی حەشدی شەعبی بکەن ئەگەر حکوومەت لە کارکردنی بۆ کەمکردنەوەی کاریگەری دەرەکی لەسەر ئەم دامەزراوە حکوومەتییە شکستی خوارد (ئەلساڵحی، 2020).

سیستانیزم ترسی لەوە هەیە هەندێک گرووپی شیعە لە ململانێی نێوخۆیی نێو جوگرافیای شیعەدا بەکاری بهێنن. ئەمەیش دیمەنێکە پەلدەکێشێت بەرەو بڵاوبوونەوەی پاشاگەردانی لە پانتاییەکی فراوانی عێراقدا و هەڕەشە لە تەواوی

چەمکی دەوڵەت دەکات. بۆیە دەبینین نەجەف بەردەوام هەوڵ بۆ بەهێزکردنی چەمکی سەپاندنی دەسەڵاتی دەوڵەت بەسەر بڕیار و جووڵەی ئەو گرووپانەدا دەدات، ئەمەیش دەیخاتە گۆڕەپانی دژ بەو بەرەیەی هەندێ گرووپ لەڕێگایەوە دەیانەوێت ئامادەیی خۆیان لە دیمەنی سیاسی و سەربازیدا بەهێز بکەن.

رێچکەی سیستانی لەبارەی حەشدی شەعبییەوە لەسەر چوار کۆڵەکەی بنەڕەتی و گرنگ بنیاتنراوە: "هەموو ئەو هێزانە لەژێر فەرمانی دەوڵەتی عێراقدا بن، دووربن لە گشت شێوەکانی گەندەڵی، دووربن لە کارکردن لە بواری ئابووری و تێکەڵ بە ئەجێندا ناوچەییەکان نەبن." (ئەلسالحی، 2020)

کار لەم بابەتەدا بەشێوەیەک گەشەی کرد تا وای لە هەندێک کرد باسی دوو جۆر حەشد بکەن: حەشدی مەرجەعیەت - وەک ئاماژەیەک بۆ نەجەف - و حەشدی وەلائی - وەک ئاماژەیەک بۆ قوم - ئەوە بوو لایەنەکانی سەر بە گرووپی یەکەم لە 18ی ئاداردا بەفەرمی جیابوونەوەی خۆیان لە دەستەی حەشدی شەعبی و چوونەپاڵ وەزارەتی بەرگریی عێراق راگەیاند. لەم بارەیەوە نوێنەری مەرجەعیەت لە کەربەلا - سەید ئەحمەد سافی - رایگەیاند: "پێویستە ئایدیۆلۆژیا و میکانیزمی کارکردنی حەشدی شەعبی لەسەر بنەمایەکی نیشتمانی بنیات بنرێت." (ئالاکا، 2020) ئەمەیش وەک پشتڕاستکردنەوەی قەبارەی ناکۆکیی نێوان هەردوو حەوزەی نەجەف و قوم لەسەر بابەتی حەشدی شەعبی وێنا کرا.

ئەم بابەتە پێوەندی راستەوخۆی بە سروشتی ناکۆکیی نێوان ئەو دوو مەرجەعیەتە لەسەر شێوازی مامەڵەکردن لەگەڵ سیاسەت لە جوگرفیای نێوخۆیی و ناوچەیی شیعە هەیە. مەرجەعیەتی قوم بڕوای بە چەمکی ویلایەتی رەهای فەقی هەیە و پێیوایە دەسەڵاتی ئاینی پێویستە لەڕێی ئامرازە سیاسییەکانەوە ئامادەیی هەبێت، لەکاتێکدا مەرجەعیەتی نەجەف جیاکردنەوەی کاروباری ئاینی لە بابەتەکانی پەیوەست بە سەرکردایەتیی دەوڵەت لەڕووی سیاسییەوە بەلاوە پەسەندترە (ئالاکا، 2020).

کوشتنی ئەبومەهدی موهەندیس و قاسم سولەیمانی دەروازەیەکی دیکە بوو بۆ کردنەوەی دەرگای قسە لەسەر رێکنەکەوتنی نەجەف و قوم لەسەر کارەکانی پاش ئەو رووداوە. ئەوە بوو گرووپە وەلائییەکانی نێو حەشد سور بوون لەسەر ئەوەی

عەبدلعەزیز ئەلمحەمەداوی – ناسراو بە ئەبو فەدەک و سەر بە کەتائیبی حزبوڵڵا – پۆستێکی باڵا لە فەرماندەیی حەشدی شەعبی وەربگرێت، لە کاتێکدا گرووپەکانی حەشدی مەرجەعی ئەو پۆستەیان بۆ خۆیان دەویست بەمەبەستی چەسپاندنی دیدگەی خۆیان لەبارەی میکانیزمەکانی چاکسازی لە سیستەمی حەشدی شەعبی و بۆ ئەوەی بەتەواوەتی بیخەنە ژێر چەتری نیشتمانیی عێراقەوە (ئالاکا، 2020).
ڕێچکەی سیستانی جەخت لە پێویستیی دەستوەرنەدانی هێزی دەرەکی لە بابەتی هەڵبژاردنی سەرۆکوەزیرانی عێراق و ئەندامانی کابینەکەی دەکات (نیوز، 2019). بەڵام ئەمە ئەو بۆچوونە رەتناکاتەوە کە دەڵێت هەر کاتێک نەجەف کەسێکی پاڵێوراو بۆ ئەم پێگەیە لەبەر هەر هۆکارێک رەتبکاتەوە، بەبێ دوودڵی ڕەخنە لە هەڵسوکەوت و بڕیارە سیاسییەکانی دەگرێت و ئەمە بەڕوونی لە گەڵێ حاڵەتدا روویداوە، لەوانەیش رەخنەگرتن لە حکوومەتەکەی عادل عەبدلمەهدی.
نەجەف دڵنیایە لەوەی وەڵامی ئەمەریکا بۆ حکوومەتێک کە ئێران دایمەزراندووە، بەشێوەیەک دەبێت کاریگەریی نەرێنی لەسەر بەرژەوەندیەکانی عێراق دەبێت و دەیخاتە چەقی گەردەلوولەکە. هەروەها ئاگادارە لەوەی واشنتن ناتوانێت پرۆژەیەکی لەم شێوەیە تێپەڕێنێت بەبێ ئەوەی بیانوو بە تاران بدات بۆ سەپاندنی زیاتری هەژموونی خۆی بەسەر دیمەنی سیاسیی عێراقدا، بەوپێیەی ترسی هەیە لەوەی ئەم جۆرە حکوومەتە لەمەودای دووردا عێراقێکی تەواو دژ بەئێران بەرهەم دەهێنێت. لەبەر ئەمە، نەجەف جەخت لە پێویستیی دەرکردنی عێراق لەم جۆرە دیمەنە دەکات، ئەویش لەڕێی ئامۆژگاریکردن بەوەی بژارەکە تەواو عێراقی بێت، کە ئەزموونەکانی پاش 2003 سەختیی ئەم بژارەیەیان سەلماندووە و لەسایەی کێشمەکێشی نێوان تاران و واشنتن زیانی زۆر بە دۆخی عێراق گەیشتووە.
بۆیە دەبینین نەجەف راشکاوانە رەخنەی ئاراستەی تێکهەڵکێشە نەرێنییە ئێرانی – ئەمەریکاییەکان لەسەر خاکی عێراق کردووە (میۆ، 2020) ئەمەیش ئامادەیی نەجەف لە گۆڕەپانێکی هاوبەش لەگەڵ بەشەکانی تری شەبەنگی نیشتمانیی شیعە و کاریگەریی لەسەر رەوتی دەوڵەت و میکانیزمەکانی دەستنیشانکردنی حکوومەت بەهێز دەکات ، بەتایبەت لەو کاتانەی بواری دۆزینەوەی ڕێچکەی دیکەی کاریگەری لە چەقی عێراقی شیعەدا هەبێ کە لەم بۆچوونەدا هاوبەشیی بکەن.

لە ئەنجامی ئەم باسەدا ئاماژە بۆ بۆچوونێکی گرنگ دەکەین کە لەلایەن توێژەر (حارس حەسەن) باسکراوە و ئاماژە بۆ بەیەکگەیشتنی مەرجەعیەتی نەجەف و رژێمی ئێران دەکات لە بابەتی گێڕانەوەی بەها بۆ رۆڵی سیاسی و کۆمەڵایەتیی پێکهاتەی شیعە لە دوای 2003، بەڵام رەتی ناکاتەوە کە ناکۆکیی ریشەیی لەنێوانیاندا سەبارەت بە سرووشتی قوتابخانەی شیعەگەرایی هەیە و پێویستە وەک بەشێک لە کێبڕکێی نەریتیی نێوان هەردوو حەوزەی نەجەف و قوم هەڵوەستەی لەسەر بکرێت (حەسەن، 2018)، ئەمەیش دەشێت ببێتە مایەی ململانێیەکی گرنگ کە دەکرێت لە قۆناخی داهاتوودا بۆ بەرهەمهێنانەوەی چەمکی دەوڵەتی نیشتمانی سوودی لێ وەربگیرێت، بەڵام ئەمجارەیان بە پاڵپشتیی نەجەف خۆی.

٢- رێچکەی سەدر

لە 2003وە دیاردەی سەدر لەڕووی هێز و ئامادەیی سیاسی و کۆمەڵایەتی لە چەقی عێراقی شیعەدا گەشە دەکات، تا وای لێهات ئەمڕۆ خۆی وەکو یاریکەرێکی کاریگەر لە دەستنیشانکردنی زۆر ئاراستەی ئەم جوگرافیایە لەڕووی کۆمەڵایەتی و هەڵبژاردنەوە بسەپێنێ. رێچکەی ئەم یاریکەرە - بە بەراورد لەگەڵ رێچکەی سیستانی – نوێنەرێکی راستەوخۆی چەمکی بەشداریی ئیسلامی سیاسیی شیعەیە لە بەڕێوەبردنی وڵاتدا و، بەڕادەیەکی زۆر لەو هەوڵەیدا پشت بە میراتی (محەممەد سادق ئەلسەدر) دەبەستێ بە گۆڕینی بۆ رەوتێکی خاوەن کاریگەری لە پرۆسەی سیاسیدا. ئەمە تا ئاستێکی زۆر لەو هەرێمە جوگرافییەدا رەنگی داوەتەوە کە رەوتی سەدر بە مەڵبەندی قورسایی هەڵبژاردن و سیاسیی خۆی دادەنێت. ئەمە لە ئەنجامدا هەڵوێستگەلێکی پەیوەست بە ململانێ لەسەر ئەم جوگرافیایەی لێکەوتەوە، دواتر بووە مایەی ئەوەی سەدر خۆی هەڵوێستی وا وەرگرێت کە بەڕوونی نەک تەنیا کاریان کردە سەر پێکهێنانی حکوومەتەکان، بەڵکو کاریگەرییان لەسەر پێناسی نیشتمانیی عێراق و میکانیزمەکانی گەمە جیۆپۆلیتیکیەکە لە نێوخۆدا هەبوو.

زۆر لەو توێژەرانەی گرنگی بە بابەتی سەدر لە عێراقدا دەدەن، ئاماژە بۆ ئەوە

دەکـەن کـە بەهـۆی گۆڕانـە خێـرا و لەناکاوەکانـی هەڵوێسـتی ڕەوتەکـە لـە قۆناخـی جۆراوجـۆردا، تـا ئێسـتا سـەدر و ڕەوتـە گرنگەکـەی جێـی پرسـیارن. تەنانـەت هەندێکیـان سـەرکردەی ئـەم ڕەوتەیـان بـەوە تۆمەتبـار کـردووە کـە هێشـتا بەشـێکە لـە کەمینـەی شـیعەی حوکمـڕان زیاتـر لـەوەی دەوڵەتمەدارێکـی ڕاسـتەقینە بێـت.
لەسـایەی ئـەم گۆڕینـی هەڵوێسـتانەدا، هەندێکجـار لـە گفتوگۆکانـی سـەدرییەکاندا ڕەخنـە سـەبارەت بـە شـێوازی سـەرکردایەتی سیاسـیی بزووتنەوەکەیـان دەردەکەوێـت. ئەمەیـش بووەتـە مایـەی لەتبوونـی گرنـگ لەسـەر ئاسـتی بنکـەی جەماوەریـی ڕەوتەکـە و جۆرێـک لـە ڕووبەڕووبوونـەوەی بـۆ سـیمبولیزمی سـەرکردایەتییە ئاینییەکـەی موقتـەدا سـەدر لێکەوتووەتـەوە.
لەمـڕووەوە، نووسـەر پاتریـک کۆکبێـرن ئامـاژە بـۆ ئـەوە دەکات کـە لـەم بابەتـەدا دژبـەری ڕاسـتەقینە نییـە و لـە میانـی جەختکردنـی لەسـەر ئەمـە دەڵێـت: ”لـە سیاسـەتی عێـراق و مەڵبەنـدە جیاجیاکانـی هێـزی پەیوەسـت بـەو سیاسـەتەوە لـە نـاوەوە و دەرەوەشـدا، موقتـەدا سـەدر و باوکیشـی ڕێچکەیەکـی دیاریکـراوی هاوشـێوەی سـەرکردە ئاینییـە نیشـتمانی و پۆپۆلیسـتەکانیان گرتووەتـە بـەر. بـەو واتەیـەی نـە دۆسـتی بـەردەوام هەیـە و نـە دوژمنـی بـەردەوام... ئـەم دژبەرییـە ئێسـتا زیاتـر تەشـەنە دەکات لەبەرئـەوەی موقتـەدا سـەدر لـە هەمانکاتـدا سـەرکردەی گەورەتریـن فراکسـیۆنی بـراوەی هەڵبژاردنەکانـی 2018یـە و، شـوێنکەوتووانی ڕۆڵـی گەورەیـان لـە بزووتنـەوەی ناڕەزاییـدا هەیـە (کـە ژمارەیەکـی زۆری شـارە شیعەنشـینەکانی گرتووەتـەوە)... بۆیـە ئەگـەر کێشـەی دۆخـی ئێسـتای عێراق چارەسـەرێکی هەبێـت، موقتـەدا سـەدر دەبێتـە تەوەرێکـی ناوەندیـی ئـەو چارەسـەرە.“ (میـر، 2019)
پـاش داگیرکردنـی عێـراق لەلایـەن ئەمەریـکاوە لـە 2003، سـەدر هێزێکـی چەکـداری بـە نـاوی ”سـوپای مەهـدی“ درووسـتکرد. دواتـر ئـەم هێـزە لـە چەنـد شـەڕێکی بەرفراوانـدا کـە تـەوەری سـەرەکییان جوگرافیـای شـیعەی نێوەڕاسـت و باشـووری عێـراق بـوو، ڕووبـەڕووی ئەمەریکاییـەکان بـووەوە و، لـەو شـەڕانەدا شـەڕەکانی نەجـەف تەوەرێکـی سـەرەکی بـوون. هەروەهـا ئـەم گرووپـە بەنـاوی بەرگـری لـە پێکهاتـەی شـیعە و، لـە ژێـر ناونیشـانی ڕووبەڕووبوونـەوەی مەترسیی ڕێکخـراوە تیرۆریسـتەکە - قاعیـدە - کـە ناوچـە شیعەکانی کردبـووە ئامانـج، دەسـتی لـە توندوتیژییـە تایەفەگەراییەکانـی ساڵانی

2006-2007ی بەغدادا هەبوو. ئەمانە ڕەوتی سەدریان بۆ ڕۆڵێکی گرنگ لە گەڕەکە شیعە هەژارەکاندا ساز کرد تا گەیشتە بەرپاکردنی ڕۆڵێکی ناوەندی لە پەلکێشکردن بەرەو سیستمە باوەڕدارییەکەی و بەمەیش تۆڕێکی کارلێکی کۆمەڵایەتی و ئاینیی بەرفراوانی گرنگ و ئامادەی لەم گۆڕەپانە گرنگە دامەزراند. هەر ئەمە دواتر پاڵنەری بوو بۆ بیرکردنەوە لە چۆنیەتیی وەبەرهێنان لەو ئامادەییە بەشێوەیەکی جیاوازو لەپێناو بەرژەوەندی ڕێچکەی سەدر.

نووسەر کینیت کاتسمان ئاماژە بۆ مانۆڕەکەی ساڵی 2005ی ڕەوتی سەدر دەکات – پاش ڕووبەڕووبوونەوەی لێکەوتەکانی شەڕی ڕاستەوخۆ لەگەڵ ئەمەریکاییەکان – کە وایکرد جەخت بکاتە سەر سیاسەتی هەڵبژاردن لەپێناو بەهێزکردنی پێگەی خۆی لە سیاسەتی عێراقدا (پان، 2005).

ئەم بۆچوونە تاڕادەیەکی زۆر ڕاست دەرچوو، ڕەوتی سەدر ڕووی بەرەو بەهێزکردنی خۆی لە پەرلەماندا وەرگێڕا و کاری سەربازیی ڕاگرت. بەمەیش گرنگیی زیاتری دا بە پرۆسەی هەڵبژاردن لە ناوچە جوگرافییە جۆراوجۆرەکاندا، هەروەها بایەخی بە چۆنیەتیی بەکارهێنانی ئەوە بۆ بەرهەمهێنانی بنکەیەکی پاڵپشتی دا کە بەردەوام دەنگەکانی لە هەڵبژاردندا لەسەر حسابی کێبڕکێکەرانی لە نێو پێکهاتەی شیعەدا ڕووی لە بەرزبوونەوە بوو. دواتر بەرهەمی ئەم گۆڕانکارییە بەڕوونی لە زیادبوونی هێزی دەنگدەری ڕەوتی سەدردا لە گشت هەڵبژاردنە پەرلەمانییەکانی عێراقدا دەرکەوت تا گەیشتە ئەوەی لەڕێی هاوپەیمانی لەگەڵ چەند هێزێکی مەدەنی و، لە هەنگاوێکدا کە خوێندنەوەی دروستی دیمەنی جوگرافیایی – کۆمەڵایەتی و کاریگەریی لەسەر هەڵسوکەوتی دەنگدان لە چەقی عێراقی شیعەدا پێوە دیارە، ببێتە گەورەترین براوەی هەڵبژاردنەکانی 2018.

ڕەوتی سەدر بۆی دەرکەوت بەرژەوەندی لە چارەسەرکردنی هەڵەکانی ساڵانی ڕابردوودایە، کاتێک ئەویش تێکەڵ بە گوتاری بەناپاکناساندنی ڕەوتە مەدەنییەکان بوو. سەدر گەیشتە بڕوایەک سەبارەت بە دابەشبوونی جوگرافیایی لاوانی کاریگەر بە گوتاری هێزە چەپەکان. ئەم گوتارەش ئێستا ئامادەیی سەرنجڕاکێشی لە جوگرافیای شیعەدا هەیە، دژی هێزە سیاسییە شیعە تۆمەتبارەکانە بە گەندەڵی و خۆدەوڵەمەندکردن لەسەر حسابی سامانی گشتی و نەبوونی پرۆژەی دەوڵەت – کە

ئەمانە هەموویان بە بۆچوونی سەدر ڕێچکەی گرنگ پێکدەهێنن و لە زیاتر لە یەک بواردا لەگەڵیاندا یەکدەگرێتەوە. لەبەر ئەمە بۆ سەدر روون بوو کە مێژووی چەپگەرایی عێراق مەڵبەندی گرنگ و خاوەن قورسایی گەورەیە لە جوگرافیای شیعە و بەتایبەت لە دەوروبەری شارە گەورەکاندا (بەتاتۆ، 2003)، ئەمانەش لە بنەڕەتدا هەمان ئەو سنوورانەن کە چەقی ئامادەیی رەوتی سەدر پێکدەهێنن. بۆیە هەنگاوێکی دەستپێشخەرانەی گرنگی نا بۆ بەرهەمهێنانی هاوکێشەیەکی هەڵبژاردن کە مایەی سەرسامیی زۆر لە رکابەرە شیعەکانی بوو. بەتایبەتی کە گەلێ گوتاری هێزە مەدەنییەکان هاوڕابوون لەگەڵ ئەو بۆچوونەی دەڵێت سەدر لە قۆناخی داهاتوودا، بە دیاریکراوی لە ناوەندە شیعەکاندا دروستکەری پاشایان دەبێت. ئەم بڕوایە بووەتە یەکێک لە گرنگترین هێماکانی سیاسەتی سەدر لەنێو جوگرافیای شیعەدا.

هەر لەبەر ئەمە لە ساڵی 2016دا پێشەوایەتی یەکێک لە گەورەترین خۆپیشاندانەکانی ناڕەزایی لە عێراقدا کرد، دوای ئەوەی بەباشی لە چەقی عێراقی شیعەدا خەڵکی بۆ جۆش دا و، لە گۆڕەپانی تەحریری بەغداوە بەرەو ناوچەی سەوز – مەڵبەندی حکوومەتی عێراق – کەوتە رێ و سەرزەنشتی گەندەڵیی چینی حوکمڕانی کرد (نەسراوی، 2016). شانبەشانی ئەمە بەردەوام جەختی لە پێویستیی جەختکردن لە بلۆککردنی کاری سوپای مەهدی و قەتیسکردنی چەک لە دەستی دەوڵەت دەکرد وەک هەوڵێکی ئاشکرای ئەو بۆ پووچکردنی رۆڵی روو لەگەشەی گرنگترین رکابەرەکانی لە باشووری عێراقدا – گرووپە چەکدارە شیعەکانی کە بە فەرمی بە حەشدی شەعبی دەناسرێن.

دەبێت ئاماژە بۆ ئەوەیش بکرێت کە لە کاتێکدا زۆرینەی لاوان لە چەقی عێراقی شیعەدا تووڕەیی و بێئومێدی لە سیستەمی سیاسی و هێزە شیعەکان دەردەبڕن، جەخت دەکەن لەوەی هێشتا بزووتنەوەی ناڕەزاییان شیاوی قووتدان لەلایەن رەوتی سەدرەوە نییە، ئەمە بە بەراورد لەگەڵ ساڵی 2015 ئاماژە بۆ وەرچەرخانێکی گرنگ لە پێگەی جەماوەریی رەوتەکە دەکات (مەنسوور، 2020) هۆکاری ئەمەیش هەندێک وەرچەرخانی لەناکاوی هەڵوێستی رەوتەکە – لەبەر گەلێک هۆکاری نێوخۆیی و دەرەکی – بەرامبەر بە ناڕەزایەتییەکان بوو.

لـەم مانگانـەی دواییـدا، چەقـی عێراقـی شیعە – هـاوكات لەگـەڵ شـەپۆلی ناڕەزاییەكانی كـە لـە مانگـی تشرینـی یەكەمـی 2019 دەسـتیانپێكرد – گرژییەكـی مەترسـیداریان لـە پێوەندیـی نێـوان رەوتـی سـەدر و گرووپـە چەكدارەكانـدا بەخـۆوە بینـی، بەتایبەتـی لەگـەڵ عەسـائیبی ئەهلـی حـەق، تـا گەیشـتە ئاسـتی تۆمەتباركردنـی رەوتـی سـەدر لەلایـەن ئـەم گرووپـەوە بـە ئەنجامدانـی تیـرۆری سـەركردە و كەسایەتییە گرنگەكانـی گرووپەكـە لـە باشـووری عێـراق، ئەمـەش هەڕەشـە بـوو لـە لەدەسـتدەرچوونی دۆخـی باشـوور بەشـێوەیەک كـە كۆنترۆڵكردنـی سـەخت بێـت، ئەگـەر لـە داهاتووشـدا گەشـەی كـرد، دەبێتـە مەترسـیدارترین هەڕەشـە لـە كـۆی پرۆسـەی سیاسـی عێـراق.

پێوەندیـی ناجێگیـری نێـوان سـەدر و ئـەم گرووپانـە لـە بـڕوای رەوتـی سـەدرەوە سـەرچاوە دەگرێـت و ئاماژەیـە بـۆ ئـەوەی سـەدر و رەوتەكـەی هێشـتا هەسـت بـەوە دەكـەن هێـزە شـیعەكانی دیكـە هەوڵـی سـەپاندنی هەژموونـی خۆیـان بەسـەر چەقـی عێراقـی شیعەدا دەدەن، پێیوایـە ئەمـە بـەدی نایـەت مەگـەر ئـەو هێزانـە سیاسـەتێک پەیـڕەو بكـەن كـە لـە كۆتاییـدا رەوتـی سـەدر پەراوێـز بخـەن، بەشـێوەیەک ببێتـە هـۆی كەمكردنـەوەی كاریگەریـی تـۆڕی فاكتـەرە كۆمەڵایەتییەكانـی ئـەو رەوتـە كـە لـە رێكخسـتنی لایەنگرانـی خۆیـدا پشـتیان پێدەبەسـتێ.

 بـە بۆچوونـی هەنـدێ توێـژەر، سـەدر كاری بـۆ وەبەرهێنـان كـردووە لـە رووداوی كوشـتنی قاسـم سـولەیمانی و ئەبـو مەهـدی موهەندیسـدا لەڕێـی ویسـتی پڕكردنـەوەی بۆشـاییەكەوە، تاوەكـو خـۆی و رەوتەكـەی ببنـە پێشـەوای گشـت گرووپـە چەكدارەكانـی دیكـە و لـەو رێیـەوە بتوانێـت هاوكێشـەكانی عێراقـی شـیعە دابڕێژێتـەوە.

هـەر بۆیـە بـەم دواییـە لە شـاری قومی ئێران بەمەبەسـتی گونجاندنـی هەڵوێستەكانیان بەرامبـەر بوونـی ئەمەریـكا لـە عێـراق، لەگـەڵ گرووپەكانـی حەشـدی شـەعبی كۆبـووەوە و، جەختـی لـە بەردەوامبوونـی لـەم ئاراسـتەیە لەڕێـی بژارەی سیاسـی نـەک سـەربازی كـرد (رواندزی، 2020) و، بـۆ گفتوگـۆ لەسـەر میكانیزمەكانـی دەركردنـی هێـزە ئەمەریكاییـەكان لـە عێـراق دوای ئـەوەی ئەمەریكاییـەكان بنكەكانـی حەشـدی شـەعبییان لـە نێـو خاكـی عێراقـدا بۆردومـان كـرد (مۆنیتـۆر، 2019).

بـەڵام ئـەم جـۆرە پرۆژانـە هـەرزوو دەكەونـە بـەر رەشـەبای ململانـێ لەسـەر رۆڵ و هەژمـوون و هەروەهـا ئایدیۆلۆژیـا ئاینـی و نیشـتمانییەكان. لەوبارەیـەوە بـەرەی سـەدر

دژبـەری حەشـدە و تاڕادەیەکـی زۆر لـە لایەنـی دیکـەی عێراقـی، وەک نەجـەف و بزووتنـەوەی ناڕەزایـی، نزیکـە. لەبـەر ئەمـە توانـای سـەدر بـۆ بەشـداریی ئـەم هێزانـە لـە تەبەننیکردنـی چەقـی نوێـی ئاراسـتەکردنی ئـەو قورسـاییەی چەقـی عێراقـی شـیعە نوێنەرایەتـی دەکات بـۆ بەرهەمهێنانـی دەوڵەتـی نیشـتمانی، تـا ئاسـتێکی زۆر لـە دیاریکردنـی داهاتـووی دۆخـی عێراقـدا فاکتەرێکـی یەکلاکـەرەوە دەبێت (سـاڵح، 2018).

٣- رێچکەی حەشد

حەشـد دەیەوێـت لـە داڕشـتنی وێنـەی چەقـی عێراقـی شـیعەدا یاریکەرێکـی کاریگـەر بێـت. لـە یەکێـک لـە لایەنەکانیشـیدا، رێچکـەی حەشـد لەسـەر دوورهێشـتنەوەی ئـەم ناوچەیـە لـە حیسـاباتی ئیـدارەی ئەمەریـکا سـەبارەت بـە بیرۆکـەی بڵاوکردنـەوەی بنکـە سـەربازییەکانی بنیاتنـراوە. هەروەهـا کارکـردن بـۆ دابینکردنـی ئـەم بەرەیـە بەمەبەسـتی بەرهەمهێنانـی جوگرافیایەکـی سـەربازیی روون لـە عێراقـدا، کـە ئـەم رێچکەیـە بەهـۆی ئـەو جوگرافیـا سـەربازییەوە بڵاوبوونـەوەی ئـەو بنکانـە تێکبـدات و پاڵیـان پێـوە بنێـت بـەرەو شـوێنانی دیکـە کـە لەژێـر رەحمەتـی هێرشـی حەشـددا بـن. ئەمـە تەنیـا بـە هەڕەشـەکردن لـە گشـت پرۆژەیەکـی گریمانەیـی ئامادەیـی سـەربازیی ئەمەریـکا لـەم جوگرافیایـەدا ناوەسـتێ، بەڵکـو هەڕەشـە لـە ئامادەیـی دیپلۆماسیشـی دەکات وەک ئـەو هێرشـانەی چەنـدان جـار کراونەتـە سـەر باڵیۆزخانەکەیـان لە بەغـدا و کونسـوڵخانەکەیان لـە بـەسرە.

پـاش ئـەو هێرشـەی ئەمەریـکا کـە گرنگتریـن فەرمانـدەی کاریگـەری لـە بڕیـاری ئەمنی و سـەربازیی حەشـددا کوشـت، حەشـد توانـی جەمـاوەری خـۆی لـە گرنگتریـن مەڵبەنـدی چەقـی شـیعە - بەغـدا - جـۆش بـدات. دواتـر جەمـاوەری حەشـد چوونـە نـاو ئـەو کۆمەڵگەیـەی ناوچـەی سـەوز کـە باڵیۆزخانـەی ئەمەریـکای تێدایـە و دروشـمی دژ بـە ئیـدارەی ئەمەریـکا و مـەرگ بـۆ ئەمەریکایـان گوتـەوە و داوای کشـانەوەی تـەواوی هێزەکانـی ئەمەریکایـان لـە عێـراق کـرد (حەسـەن، 2019).

چەقـی عێراقـی شـیعی بـە بنکەیەکـی گرنگـی حەشـد دەژمێردرێـت لـە بـواری ئـەو گۆڕانکارییـە سـەربازییانەی لـەم بەشـە سـتراتیژییەی عێراقـدا پێکدێـن. حەشـد چەنـد جارێـک بـە بەکارهێنانـی سـەکۆی مووشـەکهەڵدان بـۆ بەئامانجگرتنـی بەرژەوەندیەکانـی

ئەمەریکا و کەنداو تۆمەتبار کراوە کە ئەو مووشەکانە لە شارێکی باشووری عێراقەوە هەڵدرابوون. ئەمەش مایەی وروژاندنی پرسیاری زۆرە لەسەر میکانیزمی مامەڵەکردنی حەشد لەگەڵ ئەم ناوچە گرنگەی عێراق. چونکە ئەگەر حەشد لەو روانگەیەوە مامەڵە لەگەڵ ئەم ناوچەیەدا بکات کە پێگەیەکی جوگرافیایی نزیکە لە وڵاتانی کەنداو و بەتایبەتی لە سعودیەوە، ئەوە عێراق و ئەم چەقە جوگرافییە تووشی کێشەیەکی گەورە دەکات سەبارەت بەو وێنەیەی لای کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی لەسەر ئەم بەشە گرنگەی عێراق و رۆڵی دەسەڵات لە کۆنترۆڵکردنی هەڵسوکەوتە ئەمنی و سەربازییەکانی ئەم ناوچەیە دەکێشرێت و کاریگەری لەسەر بایکۆتکردنی ناوچەکە لەلایەن کۆمپانیا وەبەرهێنەکان دەبێت، ئەمەش بەڕادەیەکی زۆر کار دەکاتە سەر ژیان و ئابووریی هاووڵاتیان نەک تەنیا لە چەقی عێراقی شیعەدا، بگرە لە تەواوی عێراقدا.

مەترسیی بوونی حەشدی شەعبی بە بەشێکی بنەڕەتیی هەر ململانێیەکی چاوەڕوانکراوی نێوان واشنتن و تاران لەسەر خاکی عێراق تا دێت زیاتر دەبێت. بەمدواییە ئیدارەی ئەمەریکا جەختی کرد لەوەی کە کەشتییە جەنگییەکانی خۆی بۆ ناوچەکە ناردووە بۆ ئەوەی بۆ هەر هەڕەشەیەکی ئێران وهاوپەیمانەکانی بۆ سەر بەرژەوەندییەکانی ئەمەریکا ئامادە بێت. ئەمە عێراق دەکاتە گۆڕەپانی نموونەیی بۆ ئەو لایەنانەی دەیانەوێت کێشەکانی خۆیان یەکلا بکەنەوە، بۆیە چاوەڕوان دەکرێت حەشدی شەعبی وەک رێخۆشکەر بۆ ئەم سیناریۆیە لە بەکارهێنانی میکانیزمی جۆشدانی لاوانی شیعە بەردەوام ببێت (گیگلیۆ، 2019).

عێراق ئەمڕۆ – بە سێ هەرێمە تایفییەکەیەوە – وەک تەختەی شەترەنجێک دەکەوێتە بەرچاو کە هەردوو یاریکەری ئەمەریکایی و ئێرانی گەمەی لەسەر دەکەن. لەم گەمەیەدا، هەریەکێکیان کار بۆ بەرهەمهێنانی هەرێمی جوگرافیایی خۆی دەکات بۆ ئەوەی بیکاتە سەرچاوەیەک بۆ پشتیوانیی خۆی لە بەرهەمهێنانی تۆڕێکی فراوانی هاوپەیمانی هاوکار بۆ بەرگری لە بەرژەوەندییەکانی. لەبەر ئەوە دەبینین لە کاتێکدا ئێران پێیوایە لایەنی ئەمەریکایی هەوڵدەدات هەردوو هەرێمی کورد و سوننە بکاتە هاوپەیمانی خۆی، هەوڵدەدات پێوەندییەکی بەهێز لەگەڵ

حەشـدی شـەعبیدا دروسـت بـکات بـەو پێیـەی حەشـد ئـەو دژبـەرە جۆرییەیـە کـە دەتوانێـت گەمەکـە هاوسـەنگ بـکات و ڕێگـری لـە پاشەکشـەی ڕۆڵـی ئێـران لـە کۆنترۆڵکردنـی دەرهاوێشـتەکانی دیمەنەکـە بـکات. ئـەوەی مایـەی نیگەرانیـی ئێرانـە لـەم گەمـە جیۆپۆلیتیکییـەی لـە عێراقـدا دژ بـە بەرژەوەندییەکانـی ئەمەریـکا دەیـکات، ئەوەیـە چەقـی عێراقـی شـیعە لـەڕووی سیاسـی و کۆمەڵگەییـەوە لەهەمبـەر گوتـاری حەشـدی شـەعبی بەیەکگرتوویـی نەمـاوە.
هەندێـک جەخـت لـەوە دەکـەن حەشـدی شـەعبی لـەڕووی جوگرافیـاوە بـەو ناوچانـەی ململانێـی عێراقـدا بڵاوبووەتـەوە کـە قۆناخـی شـەڕی دژ بە داعـش نوێنەرایەتـی دەکردن. لەگـەڵ جەختکـردن لـە هاوشـێوەییەکی گرنگـی شـوێن لەگـەڵ ئـەو ناوچەیـەدا کـە حەشـدی شـەعبی هەوڵـدەدات ڕەگ و ئامادەیـی کۆمەڵایەتـی و سیاسـی و هەڵبژاردنـی تێـدا هەبێـت شانبەشـانی پرۆسـەی کۆکردنـەوەی لایەنگـری زیاتـر لـە هەرێمی باشـووری عێـراق. حەشـدی شـەعبی لێـرەدا جەخـت لـە گوتـارە ئایینییەکـەی دەکات و لـە سـایەی ڕوونیـی هەڕەشـە ئاشـکراکانی هێـزە ڕادیکاڵەکانـدا، خـۆی وەک فاکتـەری پاراسـتنی مـەزارە ئایینیـە پیرۆزەکانـی شـیعە پێشـاندەدات (سـمیت، 2019).
جێـی ئاماژەیـە هەندێـک لایەنـی عێراقیـی گرنـگ هـەن – لەنێویانـدا هێـزی شـیعە هـەن - حەشـدی شـەعبی بـە خاوەندارێـی پرۆژەیـەک تۆمەتبـار دەکـەن، لـە کاتـی دەسـتکردنی بـە کار لـە دەرەوەی چوارچێـوەی دەوڵەتـی عێـراق بەتایبەتـی لـە ناوچـە شـیعەکاندا، بوونەتـە سـەرچاوەیەکی گرنگـی دابینکردنـی هێـزی گەنجـی گرنـگ لـە بنیاتـی دانیشـتووانی باشـووری عێـراق، کـە بەبـێ ئـەو هێـزە حەشـدی شـەعبی توانـای بەدەسـتهێنانی ئـەو ژمـارە زۆرەی هێـزی سـەربازی نەدەبـوو، هەنـدێ لێکۆڵینـەوە بـاس لـە نزیکـەی 23000 چەکـداری حەشـدی شـەعبی لـە عێراقـدا دەکـەن (عەبـدو، 2019).
لەمـڕووەوە، ئیـدارەی ئەمەریـکا بـۆ ئاوارتەکردنـی حەشـدی شـەعبی و هەڵوەشـاندنی پێوەنـدی بـە چەقـی عێراقـی شـیعەوە هەوڵـی قایلکردنـی عێراقییـەکان دەدات بـەوەی هـەر ململانێیـەک لەنێـوان واشـنتن و بەغـدا هەڵگیرسـێت ئەنجامەکـەی لـە بەرژەوەنـدی بەغـدا دەبێـت، بـەو پێیـەی سـەربەخۆیی بڕیاری عێـراق بەهێـز دەکات. بـەڵام پێدەچێت ئـەم بۆچوونـە هەوڵـی بـازدان بەسـەر بیرۆکـەی قەبـارەی دوژمنایەتیـی پێکهاتـەی شـیعە بـۆ مێـژووی پێوەندییەکانـی ئەمەریـکا لەگەڵیانـدا پشـتگوێ بخـات کـە بێمتمانەیـی بـە

لایەنـی ئەمەریکایـی - بـە گـەل و بـە سیاسەتیشـەوە - درووسـتکردووە و شـیعەی لـە بەرامبـەر ئـەم بۆچوونـە دابەشـکردووە، چونکـە چـاوەڕوان دەکرێـت بەشـێکیان، کـە کـەم نیـن، لـە کاتـی هەڵگیرسـانی ئـەو ناکۆکییـەدا پشـتیوانیی حەشـدی شـەعبی بکـەن. حەشـدی شـەعبی لـە شـەڕەکانی رزگارکردنـی عێـراق لـە هەژموونـی داعـش قوربانیـی زۆری دا، ئەمەیـش لـە کاتـی باسـکردنی رۆڵـی حەشـدی شـەعبی لـە دوورخسـتنەوەی دێوەزمـەی دروسـتبوونی دەوڵەتێکـی رادیکاڵـی بەدنـاوی وەک داعـش لـە ناوچەکـەدا ناکرێـت نادیـدە بکرێـت. لـە بەرامبـەردا و لـە کاتـی باسـکردنی رۆڵی حەشـدی شـەعبیدا، ئـەم راسـتییە رێچکـەی حەشـدی شـەعبی سـەبارەت بـە دەوڵـەت و جوگرافیـای شیعە رەتناکاتـەوە. بۆیـە هەوڵـدان بـۆ ناسـینی بـڕوای جیۆپۆلیتیکیـی حەشـدی شـەعبی و رەخنگرتـن لێـی دژبـەری داننـان بـە قوربانیدانـی ئـەو لـەو شـەڕەدا نییـە.
پرسـیاری گرنـگ لـەم قۆناخـەدا بریتییـە لـە چۆنیەتـی گۆڕانـی حەشـدی شـەعبی – کـە هەنـدێ سـەرچاوە دەڵێـن ژمـارەی چەکدارەکانـی خـۆی لـە 120 هـەزار چەکـدار دەدات – بـۆ سـەرچاوەیەکی سـەرەکیی پشـتیوانیی دەوڵەتـی عێـراق نـەک رێگـر لـە هەڵسـانەوە و کاری ئـەم دەوڵەتـە. وەڵامـی ئـەم پرسـیارە دەبێتـە مایـەی قسـەکردن لەسـەر میکانیزمەکانـی بەکارهێنانـی حەشـدی شـەعبی لەنـاو بنیاتـی فەرمیـی دەوڵەتـی عێراقـدا بەشـێوەیەک کـە ئاسایشـی لەرزۆکـی بەهێـز بـکات، بەتایبـەت لـە ناوچـەی چەقـی عێراقـی سـوننەدا (سـاڵح، 2019) بەبـێ ئـەوەی ئەمـە ببێتـە مایـەی تـرس بـۆ دانیشـتووانی ئـەم ناوچەیـە و سـەرلەنوێ گرژییـە تایفییـەکان بگەڕێنێتـەوە.
گەلـێ لایەنـی عێراقـی مەترسـیی راسـتەقینەیان لـەوە هەیە حەشـدی شـەعبی وردە وردە بـەرەو بـوون بـە هاوپەیمانـی ئێـران بچێـت زیاتـر لـەوەی لـە بەرژەوەنـدی دەوڵەتـی عێـراق کار بـکات، لەبـەر ئەمـە رەنگـە ببێتـە نموونەیەکـی هاوشـێوەی پاسـدارانی ئێـران یـان حزبوڵـڵای لبنـان. ئەمـەش تۆمەتێکـە فەرمانـدە باڵاکانـی حەشـدی شـەعبی، وەک هـادی عامـری، رەتـی دەکەنـەوە.
ئـەو لایەنانـە جەخـت دەکـەن لـەوەی رێچکـەی حەشـد – لـە یەکـێ لـە بنەماکانیـدا – لەسـەر هەڵکشـان بـەرەو ئـەو ناوچانـەی بنکـە سـەربازییەکانی ئەمەریکایـان تێـدا هەیـە لـە رۆژئـاوای عێـراق و نزیـک سـنووری نێـوان عێـراق و سـووریا بنیـات نـراوە و، ئەمەیـش هـۆکاری جیۆسیاسـیی خـۆی هەیـە و ئـەم ناوچەیـە دەکاتـە تەوەرێـک کـە

تیایدا حەشدی شەعبی رۆڵی کاریگەر لە دەستنیشانکردنی داهاتووی سەقامگیری و ئاسایشی کۆمەڵگەدا بگێڕێت.

بەمەیش واشنتن ترسی زۆری هەیە لە سەرهەڵدانی ناکۆکی لەگەڵ تاران کە رەنگە پاڵ بە حەشدی شەعبییەوە بنێت بۆ ئەوەی کار لە بەرژەوەندی ستراتیژیی خۆی لەگەڵ ئێراندا بکات، بەمەش بنکە سەربازییەکانی ئەمەریکا دەکەونە ژێر رەحمەتی سیستەمی مووشەکیی حەشدی شەعبی. بۆیە دەبینین هەندێک مەترسیی راستەقینەیان هەیە لەوەی حەشدی شەعبی خۆی دەوڵەت بێت یان بەلای کەمەوە لە رۆڵی دەوڵەت لە داهاتوودا رێگربێت ، چونکە توانای هەیە ببێتە کێبەرکێکارێکی گرنگی ئابووری و سیاسی بۆ رۆڵی دەوڵەت (ئینگلاند، 2018). ئەمە وایکرد مەرجەعیەتی نەجەف بەردەوام دژی ئەو هۆکارانە بێت کە ئەم ئاراستەیە بەرهەم دەهێنن و، رەوتی سەدریش لەمەدا پشتیوانی بووە. هەر ئەمەیش فاکتەرێکی پاڵەپەستۆ و کاریگەری نێوان ئەم سێ هێزە بووە لە بابەتی هەڵبژاردنی سەرۆکوەزیران و بەرهەمهێنانی حکوومەتێک بەپێی پێوەرگەلێک کە پێوەندیی زۆریان بە دەستنیشانکردنی داهاتووی کارلێکەکانی نێوان دەوڵەت و حەشدی شەعبییەوە هەیە. گشت ئەمانە چەقی عێراقی شیعە دەکەنە سەرچاوەیەکی گرنگی پشتیوانیی هەڵوێست و بۆچوونەکانی لەڕێی ئەو قورساییە سیاسییەوەی لە پەرلەمان هەیەتی و دەرەنجامی راستەوخۆی پرۆسەی هەڵبژاردنە.

خاڵێکی دیکەی ناکۆکی لەنێوان ئەم لایەنانەدا خۆی لە دیدگایان بۆ ئەرکی چەقی عێراقی شیعە دەنوێنێ، حەشد بە بڕوابوون بە پێناسی نێونەتەوەیی شیعەگەرایی، تۆمەتبارە بەوەی ئەم ناوچە جوگرافییە لە پرۆژەیەکدا کورت دەکاتەوە کە بە هیچ شێوەیەک لەگەڵ ویستی دەوڵەتی عێراق یەکناگرێتەوە، ئەمەش دژبەری رێچکەی سیستانی – سەدرە کە لە هەوڵی هێشتنەوەی ئەم چەقەدان لەنێو رەوتی کارلێکە فەرمییەکانی دەوڵەتی عێراقدا.

٤- رێچکەی ناڕەزایی

ئەو بزووتنەوەی ناڕەزاییەی بەمدواییە لە عێراق دەرکەوت - کە ناوی بزووتنەوەی ناڕەزایی تشرینی لێ نرا – گرنگترین بزووتنەوەی کۆمەڵایەتیی دژ بە دەسەڵاتە

لـە عێراقـی پـاش 2003 دا. چاوەڕوانیـش دەکرێـت ئـەم رووداوە کاریگەریـی گرنگـی لـە سروشـتی کارلێکـە سیاسـی، کۆمەڵایەتـی و هەڵبژاردنەکانـی چەقـی عێراقـی شـیعەدا هەبێـت، چونکـە ئـەم یاریکـەرە بـووە خـاوەن ئامادەیـی کاریگـەر و رووڵەزیادبـوو لـە گۆڕەپانـی عێراقیـدا، بەتایبـەت کـە وای لێهـات حـەز لـە سـەپاندنی گوتـەی خـۆی- بـە بەشـداری و هاوپەیمانیگرتـن لەگـەڵ ئەوانـی دیکـە - بەسـەر دیمەنـی هەڵبژاردنـی حکوومـەت و سیسـتمی سیاسـیدا بـکات.

ناڕەزاییـەکان بەخێرایـی لـە زۆر شـاری باشـووری عێراقـدا بڵاوبوونـەوە (بڕوانـە نەخشـەی ژمـارە 3) لەبـەر ئـەوەی تەبەننـی کۆمەڵـە دروشـمێکیان کـرد و جەختیـان لـە رەخنەگرتـن لـە گەندەڵیـی دەسـەڵات و پاشەکشـەی خزمەتگوزارییـەکان دەکـرد. جگە لـە رەخنەگرتنی ئاشـکرا لـە رۆڵـی ئێـران لـە عێراقـدا و بەئامانجگرتنـی بـارەگای گرووپەکانـی حەشـدی شـەعبی لـە شـارەکانی ناسرییـە و بـەسرە و میسـان. ئەمـەش خاڵێکـی وەرچەرخانـی لـە ئاشـتی و ئاسایشـی کۆمەڵگەیـی لـە چەقـی عێراقـی شـیعەدا پێکهێنـا (لیتلـی، 2019).

لـە کاتـی ئـەو رووداوانـەدا باشـووری عێـراق لـە دۆخـی گرژییەکـی بـەرزی نێـوان ئـەم دوو لایەنـەدا بـوو (بەدیاریکـراوی بزووتنـەوەی ناڕەزایـی و حەشـدی شـەعبی)، کـە سـەلمێنەری ئەوەیـە شـەبەنگێکی فراوانـی لاوانـی ئـەو ناوچانـە چـی دیکـە بڕوایـان بـەو دیدگـە نەریتییانـە نەمـاوە کـە چاوگـی گرنگـی بنیاتنانـی پێگـەی سیاسـیی زۆر لـە هێـزەکان بـوون، هـەر ئەمـەش بزووتنـەوەی ناڕەزایـی دەکاتـە خـاوەن توانـای بـوون بـە فاکتەرێکـی کاریگـەر لـە جوگرافیـای سیاسـیی باشـووری عێـراق و، چـاوەڕوان دەکرێـت ئـەم بزووتنەوەیـە لـە داهاتـوودا زیاترهەڵبکشـێت.

هەروەهـا تێبینـی دەکرێـت زۆر کاری بزووتنـەوەی ناڕەزایـی ئاراسـتەی بـارەگای حزبانێکـی سیاسـی بـن کـە خۆیـان وەک هاوپەیمانـی ئێـران لـە عێراقـدا دەناسـێنن. ئەمەیـش ئاماژەیـە بـۆ گـۆڕانـی گرنـگ لـە میزاجـی گەلـی عێراقـی شـیعەدا بەشـێوەیەکی پێچەوانـەی ئـەو نموونـە ئێرانییـەی رۆژێـک لـە رۆژان پێیوابـوو لـەڕووی جوگرافیـا و بیروبـاوەڕەوە هـەر بـە نزیکـی لـە پێکهاتـەی شـیعەی عێـراق دەمێنێتـەوە.

رەوتـی بزووتنـەوەی ناڕەزایـی پێشـکەوتنی گرنگـی بەخـۆوە دی و، بـەرەو شـارە ئاینییـە پیرۆزەکانـی چەقـی عێراقـی شـیعە - نەجـەف و کەربـەلا - هەڵکشـا پـاش ئـەوەی گۆڕەپانەکانـی ئـازادی لـەو شـارانەدا بوونـە بنکـەی کۆبوونـەوەی خەڵکـی نـاڕازی و

سیمبوڵی کاریگەر لە دیاریکردنی داهاتووی مامەڵەکردن لەگەڵ سیاسەتی عێراقیدا. خۆپێشاندەران داوایان لە لایەنی ئێرانی و هاوپەیمانەکانی لە عێراق دەکرد گۆڕانکاری لە ئاراستەی سیاسەت و پێوەندییەکانیان لەگەڵ دەوڵەتی عێراق بکەن. ئەمەیش ئەو بیرۆکەیە پووچەڵ دەکاتەوە کە میدیای عەرەبی و کەنداو بانگەشەیان بۆ دەکرد گوایە چەقی عێراقی شیعە گۆڕەپانێکی رەهای هەژموونی ئێرانە (فرانس، 2019).

بزووتنەوەی ناڕەزایی بڕوای وایە باشووری عێراق سەرچاوەی سەرەکی پشتیوانیی شەرعیەتی حوکمڕانیی هێزە شیعەکانە و- کاتی هاتووە لەڕێی راگرتنی پشتیوانیکردنی و کارکردن بۆ بەرهەمهێنانی گۆڕانێکی فراوان لە سروشتی دەوڵەتی عێراق، کۆتایی بە گەندەڵیی چینی دەسەڵاتدار بهێنرێت. بە واتای گۆڕینی باشووری عێراق بۆ سەرچاوەیەکی نوێی چاکسازیی سیستمی سیاسی. لەبەر ئەمە هەندێک چاوەڕوانن بەردەوامیی ئەم تووڕەییە ببێتە هۆی بەرهەمهێنانی هاوکێشەیەکی نوێی سیاسی لە عێراقدا (کەنینگهام، 2019).

هەرچەندە لە قۆناخەکانی دواییدا ناڕەزاییەکان رووە و توندوتیژی چوون - کە بەڕادەیەکی بەرفراوان سەرکۆنە کراوە - بەڵام ئەمە رەتیناکاتەوە کە بزووتنەوەی ناڕەزایی بووەتە سەرچاوەیەکی نیگەرانی بۆ ئەو هێزە سیاسییە نەریتییانەی وجودی خۆیان لە چەقی عێراقی شیعەدا سەپاندبوو (سەباح، 2019) و، دواتر بووە مایەی دەرەنجامی گرنگ، لەوانە دەستلەکارکێشانەوەی عادل عەبدولمەهدی و کارکردن بۆ هەڵبژاردنی پێشوەخت، بەتایبەتی دوای ئەوەی بزووتنەوەی ناڕەزایی و داوا رەواکانی و چالاکییە جۆراوجۆرەکانی پشتگیرییەکی گەورەی مەرجەعیەتی نەجەفیان بەدەستهێنا.

ئاشکرایە بزووتنەوەی ناڕەزایی پەیامێکی روون ئاراستەی چینی سیاسی دەکات - بەگشتی نەک تەنیا شیعەکان - نێوەڕۆکەکەی دەڵێت دانیشتووانی چەقی عێراقی شیعە چی دیکە تاران و هاوپەیمانەکانی بە سەرچاوەی بەرهەمێنانی ئەو داهاتووە نازانن کە لاوانی شارەکانی باشوور خەونی پێوە دەبینن، هەروەها ئاماژە دەکات بۆ ئەوەی ناڕازییەکان دوور لە پێوەندیی ئاینزایی لەگەڵ ئێراندا کار لەسەر بزووتنەوەکەیان دەکەن و جەخت لە رەتکردنەوەی هەموو دەستوەردانێکی

دەرەکیی ئەمەریکا یان ئێران لە کاروباری وڵات دەکەن (ئیبراهیم، 2019).
نارەزایان بەم هەوڵەیان دەیانەوێت بیسەلمێنن کە بزووتنەوەکەیان بزووتنەوەیەکی چاکسازیی ناتایفییە و دوورە لەو پێناسە شیعەیەی نیشانەی جیاکەرەوەی بزووتنەوەکانی نارەزایی ساڵی 1979ی ئێران و ئەوانەیشی لە چەقی عێراقی شیعە لە 1991دا روویان دا، بۆیەش ئەمڕۆ دژی ناساندنێتی وەک بزووتنەوەیەک کە هەوڵی لاساییکردنەوەی نموونەی ئێران دەدات (ئەلشەممەری، 2019).
لەم چوارچێوەیەدا، زۆر لە توێژەران تێبینی دەکەن داواکارییەکانی بزووتنەوەی نارەزایی پەیوەست نەبوون بە پێکهاتەی شیعە لەڕووی تایەفەگەرییەوە یان بە چەقی عێراقی شیعەوە، بەڵکو داواکاریی گشتی بوون بۆ گشت عێراقییەکان و لەپێناو چاکسازی لە دەوڵەت و سیستەمی سیاسی، ئەمەیش دەتوانێت لە زیندووکردنەوەی پێناسی نیشتمانیی - عێراقی دوور لە دەستوەردانی دەرەکی بەشدار بێت (ئەلجەزیرە، 2019).
لەئەنجامدا دەشێت بگوترێت بزووتنەوەی نارەزایی - سەرباری هەموو ئەو رەخنانەی ئاراستەی کراون - هێشتا گرەو لەسەر روودانی گۆڕانکاری لە هەڵوێستی رەوتی سەدر بە ئاراستەی پشتیوانیکردنی دەکات - ئەمەش پاش تۆمەتبارکردنی کڵاوشینەکانی سەر بە رەوتەکە بە هێرشکردنە سەر خۆپێشاندەران و دواتر راگرتنی کاری ئەو گرووپە بە فەرمانی موقتەدا سەدر - تاوەکو ئاوێتەی پشتیوانیی نەجەف ببێت و بەیەکەوە ببن بە سەرچاوەیەکی گرنگی بەرهەمهێنانی هاوسەنگیی نوێی هێز لە چەقی عێراقی شیعە کە لە داهاتوودا کاریگەری لەسەر ئەنجامی هەڵبژاردنەکان و پێکهێنانی حکوومەت و چاکسازی لە سیستەمی دەوڵەت دادەنێت.

سێیەم: شارەکانی ململانێ لە چەقی عێراقی شیعەدا

چەقی عێراقی شیعە بە کۆمەڵە شارێکی سەرەکی جیا دەکرێتەوە کە بە ئاراستەکەری رووداوەکانی ئەم ناوچەیە دادەنرێن. ئەم شارانە مۆرکێکی سیاسیی دیاریکراویان نییە بەهۆیەوە بدرێنە پاڵ لایەنێکی سیاسیی دیاریکراو، لەبەر ئەوەی تێکهەڵکێشییەکی گەورە لە پانتایی هەژموونی هێزە سیاسییەکانی ئەوێدا هەیە کە

بەهۆیـەوە دارِشـتنی نەخشـەکانی هەڵبـژاردن بـۆ هێـزە کاراکان لـە دارِشـتنی دیمەنـی رووداوەکان کارێکـی سـەختە.
بـۆ نموونـە کاتێـک هێزێکـی سیاسـی لـە ئەنجوومەنـی پارێـزگای یەکێـک لـەو شـارەکاندا زاڵ دەبێـت، دەبینیـن هێـزی دیکە هەن بەسـەر شـەقامدا زاڵن و قسـە و قورسـایی خۆیان دەسـەپێنن و رەنگـە دواتـر سروشـتی هاوپەیمانییـە سیاسـییەکانی حوکمرِانیـی شـارەکە بگـۆڕن. بۆیـە لـەم دۆخـەدا باشـترە پەنـا ببرێتـە بـەر دەستنیشـانکردنی ململانێـکان لـەو شـارانەدا (بەغـدا، بـەسرە، نەجـەف، زیقـار).
بەگوێـرەی خەملاندنەکانـی دانیشـتووانی پارێـزگا جیاجیاکانـی عێـراق، بۆمـان دەردەکەوێـت شـارەکانی باشـووری عێـراق 59 لـە سـەدی کورسـییەکانی پەرلەمانیـان بەردەکەوێـت - دەکاتـە 194 کورسـی لـە کـۆی 329 کورسـی - بـەڵام ئەمـە رەتیناکاتـەوە کـە شـاری تێکـەڵاو نیـن و لایەنەکانـی دیکـە پشـکیان لـە کورسـییەکاندا نییـە. بەپێـی کۆمیسـیۆنی بـاڵای سـەربەخۆی هەڵبژاردنـەکان، شـاری بەغـدا لـە پێشـەوەی ئـەم شـارانەیە بـە 71 کورسـی و، بـەسرە دووەمـە بـە 25 و، زیقـار سـێیەمە بـە 19 کورسـی. ئەمـە پۆلێنکردنێکـی گرنگـە و قەبـارەی کێبرِکێـی راسـتەقینەمان لـەم سـێ شـارەدا بـۆ دەردەخـات، کـە دەشـێت – بەگوێـرەی ئـەم پێـوەرە – بڵێیـن گرنگتریـن ناوچـەی شارنشـینن و کاریگەرییـان لەسـەر تـەواوی عێراقـی شـیعی هەیـە.
ئەنجامەکانـی دوایین هەڵبـژاردن لـە 2018، پێشـانی دەدەن کـە هاوپەیمانیـی سـائیرون – هاوپەیمانییەکـی هەڵبژاردنـی نێـوان رەوتـی سـەدر و رەوتـی مەدەنیـی تـا ئاسـتێکی زۆر پەیوەسـت بـە بزووتنـەوەی نارِەزایـی – لـە بەغـدا زۆرتریـن کورسـیی بەدەسـتهێناوە، 17 کورسـی و، هاوپەیمانیـی فەتحـی سـەر بـە حەشـد لـە بـەسرە زۆرتریـن ژمـارەی کورسـیی بەدەسـتهێناوە کـە ٦ کورسـین، لـە زیقـار سـائیرون زۆرتریـن ژمـارەی کورسـیی بەدەسـتهێناوە. ئـەم هاوکێشـەیە پێشـانمان دەدات کـە جیاوازییەکـی کـەم لـە ژمـارەی کورسـییەکانی سـائیرون و فەتح لـە بەسرِە و زیقـار هەیـە کـە نزیکـەی یـەک کورسـییە.
ئەمـە ئاشـکرای دەکات کـە کێبرِکێیەکـی بەرفـراوان لەسـەر گـۆڕەپانی کۆمەڵایەتـی – هەڵبـژاردن لـە نێـوان ئـەم هێزانـە لـە شـارە سـەرەکییەکاندا هەیـە و خـۆی بـە شـێواز و میکانیـزم و گوتـاری جۆراوجـۆر دەنوێنێـت. چاوەرِوانیـش دەکرێـت ئەمـە بەگشـتی هاوکێشـەی نوێـی هەڵبـژاردن لـە قۆناخـی داهاتـوودا بەرهـەم بهێنێـت. ئەمـەش لەگـەڵ

چەمکی ململانێی نێوان ڕێچکە جیاوازەکانی شیعە بەرامبەر بەم ناوچە جوگرافییە گرنگە هاوشان دەبێت و، بێگومان لە بەرهەمهێنانی تایبەتمەندییەکی ڕوونتری هەڵبژاردن لە شارە سەرەکییەکانی باشووری عێراق بەشدار دەبێت، بەتایبەت ئەگەر هاوپەیمانییەکی گەورە پێکبهێنرێت - کە تا ئاستێکی زۆر چاوەڕوانکراوە بەلای ئێمەوە - هێز و کەسایەتیی گونجاو لەگەڵ ئەو ڕێچکە سەرەکییە ناوەندگیرانەی جەخت لە گوتاری دەوڵەت و پێناسی نیشتمانی و دادوەریی کۆمەڵایەتی دەکەن، لەخۆ بگرێت.

لەم چوارچێوەیەدا، دەشێت بڵێین تا ئێستا دوو تەوەر لە سێگۆشەی بەغدا - بەسرە - زیقاردا ململانێ دەکەن، سائیروون نوێنەرایەتیی تەوەری یەکەم دەکات و لە بەرەی دژبەری هاوپەیمانیی فەتحە. تەوەری یەکەم هەوڵدەدات پێوەندیی نەریتیی خۆی لەگەڵ ڕەوتی مەدەنی بەهێزتر بکات و زیاتر لە ڕەوتی بزووتنەوەی ناڕەزایی نزیک ببێتەوە، لە کاتێکدا حەشد لە قۆناخی دابەشبوون بەسەر حەشدی مەرجەعی و حەشدی وەلائیدا دەبێت و ئەمەش کاریگەریی زۆری لەسەر پێگەی هەڵبژاردنی ئەو دەبێت. لەگەڵ ئەوەیشدا لە بواری دەستنیشانکردنی پێناسی هەڵبژادنی شارەکان بابەتەکە بەبێ هەڵوێستی ناڕاشکاوی نەجەف یەکلا نابێتەوە. پشتیوانیی ئاکارییانەی نەجەف بۆ بزووتنەوەی ناڕەزایی - وەک چاوەڕوان دەکرێت - بە شێوەیەکی بەرفراوان لەلایەن سائیروونەوە بۆ بەدەستهێنانی دەنگی زیاتر بەکاردەهێنرێ، بەتایبەتی کە چاوەڕوانکراوە ئەمە لەگەڵ هەڵکشانی شوێن لە سرووشتی هاوپەیمانیی سائیرووندا بەرەو حەشدی مەرجەعی هاوشان بێت. هەموو ئەمانە دەبنە مایەی تەنگژەی ڕاستەقینە بۆ لایەنەکانی دیکە - حەشد بە ئاسانی ئەم دۆخەیان پێ قبووڵ ناکرێت. ئەمەیش ئەو شارانە دەکاتە سەرچاوەیەکی گرنگی دەستنیشانکردنی ئاراستەی چەقی عێراقی شیعە. پێدەچێت هاوکێشەی یەکەم نزیکتر بێت لە بەرهەمهێنانی جۆرە سەقامگیرییەکی سیاسیی ڕێژەیی و ڕێگە بە گۆڕانی ئاراستەی هەڵبژاردن و گەیشتنی کەسایەتیی نوێ بە ڕیزی پێشەوەی دیمەنەکە بدات.

سازانی ئەم ڕێچکانە کار دەکاتە سەر توانای ئەو حکوومەتەی سەرۆکوەزیرانێکی شیعە بەڕێوەی دەبات بۆ گرتنەبەری ڕێگایەک خواستی جەماوەر بەدی بهێنێت.

ئەمەیش لـە ئاکامـدا دەبێتـە مایـەی هەژمارکردنـی ئـەو سـەرۆکی حکوومەتـە لەسـەر یەکێـک لـە لایەنەکانـی ئـەو ڕێچکانـەی ئامادەییـان لـە چەقـی عێراقـی شـیعەدا هەیـە، هـەر کـە ناکۆکـی لـە دیـدی ئـەم سـەنتەری هێزانـەدا دەرکـەوت، حکوومـەت بـەرەو لەدەسـتدانی هاوسـەنگی دەچێـت و دواتـر بـەرەو داڕمـان دەڕوات. ئەمـە لەگـەڵ زۆربـەی حکوومەتەکانـی پـاش 2006 تـا ئەمـڕۆ روویـداوە و، بووەتـە هـۆکاری رووخاندنـی حکوومەتەکـەی عـادل عەبدلمەهـدی و، رۆڵـی گـەورەی لـە رێکنەکەوتـن لەسـەر جێگرەوەیـەک بـۆی لـە مـاوەی زیاتـر لـە شـەش مانگـدا هەبـوو.

کاتێـک پـاش هەڵبـژاردن دیـدگای سـائیروون و فەتحـی سـەر بـە حەشـد نزیـک بوونـەوە، حکوومەتەکـەی عـادل عەبدولمەهـدی بەرهەمهـات، کـە هاوپەیمانییـە شلۆقەکەشـیان هەڵوەشـا، حکوومەتەکـە زیانـی بەرکـەوت. هاوپەیمانیـی سـائیروون هەسـتی بـە جۆرێـک نائومێـدی کـرد کاتێـک سـەرەتا هاوپەیمانیـی فەتـح دژی هەڵبژاردنـی پێشـوەخت هەڵوێسـتی نوانـد، بۆیـە موقتـەدا سـەدر گوتـی: "چیـدی هاوپەیمانیـمان لەگـەڵ فەتـح بـەردەوام نابێـت... بەردەوامیـی ئـەم حکوومەتـەی ئێسـتا و پشـتیوانەکانی لـە هەمـان ئـەو ڕێچکەیـە، عێـراق لـە هەمـان دۆخ و کێشـەدا دەهێڵێتـەوە کـە سـووریا لـەم سـاڵانەی دواییـدا بەدەسـتیانەوە ناڵاندوویەتـی" (روانـدزی، 2019). لـە بەرامبـەر ئەمـەدا ئێـران ئامۆژگارییەکـی گرنگـی پێشکەشـی عێـراق کـرد کاتێـک عەلـی خامنەیـی رابـەری بـاڵای ئێـران گوتـی: "زیانـی گـەورە کـە ئەمەریـکای دوژمـن دەتوانێـت بـە هـەر وڵاتێکـی بگەیەنێـت، لەڕێـی تێکدانـی ئاسایشـی ئـەو وڵاتـەوە دەبێـت" (تیڤـی، 2019). ئـەو لێـرەدا ئامـاژە بـۆ ئـەوە دەکات کـە دۆخـی ئاسایشـی وڵاتانـی وەک عێـراق و لوبنـان بەنـدە بـە رۆڵـی سـەربازیی هاوپەیمانانـی تارانـەوە، حەشـدی شـەعبی و حزبوڵـڵا، ناکرێـت بـە هیـچ شـێوەیەک بـاز بەسـەر ئـەم هاوکێشـەیەدا بدرێـت. لێـرەدا پێویسـتە بەغـدای پێـش 2017 بخەینـەوە بیـری خۆمـان، کاتێـک رۆژانـە هەندێکجـار پێنـج تەقینـەوەی تیرۆریسـتانە روویانـدەدا. بۆیـە هەندێـک جەخـت دەکـەن لـەوەی حەشـد رۆڵـی بـاڵای لـە گۆڕینـی دیمەنـی ئاسایشـی پایتەخـت لـە پـاش 2017 هەبـووە. بـەڵام ئـەو کێشـە راستەقینەیەی هێشـتا لـە هەمـووان دیـارە، ئەوەیـە کـە تـا چەنـدە حەشـد دەخوازێـت ئـەم لایەنـە باشـەی خـۆی، لەڕێـی تێکەڵبوونـی بێمـەرج بـە دەوڵـەت بەهێـز بـکات و نەبێتـە دژبـەری دەوڵـەت.

لە کۆتاییدا دەشێت لەڕێی ئەمەی پێشتر باسمان کرد، بگەینە ئەو دەرەنجامەی کە دەڵێت نزیکبوونەوەی دیدگەی نەجەف و ڕەوتی سەدر و بزووتنەوەی ناڕازی لەمەڕ هەندێ بابەت کە دەبنە مایەی هێورکردنەوەی شەقام - لەوانە هەڵبژاردنی پێشوەخت و دەستلەکارکێشانەوەی حکوومەتی ئێستا و شەڕی گەندەڵی و دەستنیشانکردنی کۆمیسیۆنێکی نوێی هەڵبژاردن - ڕۆڵی گرنگیان لە ناچارکردنی هاوپەیمانیی فەتح - حەشد بۆ دەستبەردان لە پاڵپشتیکردنی حکوومەتی عادل عەبدولمەهدی هەبوو. ئەمەیش وانەیەکی گرنگە بۆ تێگەیشتنی سروشتی کارلێکە جیۆپۆلیتیکییەکانی چەقی عێراقی شیعە و شێوەی کاریگەرییەکەی لەسەر سەقامگیریی هەر حکوومەتێکی داهاتوو. بۆیە سەرۆکی ئەم حکوومەتە ڕووبەڕووی تەحەدایەکی نێوخۆیی گرنگ دەبێتەوە کە بریتییە لە چۆنێتیی تەبەنناکردنی میکانیزم و سیاسەتگەلێک، ڕێ بە خۆی و بە حکوومەتەکەی بدەن سازان لەنێوان ئەم هێزانە درووستبکەن - یان هەر نەبێت لەگەڵ کاریگەرترین هێزەکاندا ڕێکبکەون - بۆ ئەوەی حکوومەتەکەی بەردەوام بێت و ڕووبەڕووی هەمان چارەنووسی حکوومەتەکەی پاش هەڵبژاردنەکانی 2018 نەبێتەوە.

سەرچاوەکان:

1. Abdo، g. (2019، July 8). Iran and the United States Battle It Out in Iraq. Retrieved April 13، 2020، from Foreign Policy: https://foreignpolicy.com/201908/07//iran-and-the-united-states-battle-it-out-in-iraq/

2. Alaca، M. (2020، April 3). Sistani versus Khamenei on Iraq's Hashd al-Sha'abi. Retrieved April 7، 2020، from LSE: https://blogs.lse.ac.uk/mec/202003/04//sistani-versus-khamenei-on-iraqs-hashd-al-shaabi/

3. al-jazeera. (2019، November 4). Analyst: Iraq protests have 'overcome sectarianism'. Retrieved April 16، 2020، from al-jazeera: https://www.aljazeera.com/news/201911//analyst-

iraq-protests-overcome-sectarianism-191104190411464.html
4. al-Marashi، I. (2018، October 24). Does an Iraqi “Sunnistan” Really Exist ? Retrieved April 2، 2020، from Oasis: https://www.oasiscenter.eu/en/sunni-muslims-isis-iraq
5. al-salhy، S. (2020، Mrch 16). Iran and Najaf struggle for control over Hashd al-Shaabi after Muhandis’s killing. Retrieved April 10، 2020، from Middle East Eye: https://www.middleeasteye.net/news/iran-and-najaf-struggle-control-over-hashd-al-shaabi-after-muhandis-killing
6. Alshamary، M. (2019، ecember 14). Iraqi protesters are mostly Shiite. And this identity is shaping how they protest. Retrieved April 16، 2020، from The washington Post: https://www.washingtonpost.com/politics/201914/12//iraqi-protesters-are-mostly-shiite-this-identity-is-shaping-how-they-protest/
7. CIA. (2012). Iraq Shias. Newyourk: Director of Intelligence. Retrieved April 8، 2020
8. Commission، I. N. (2012). Iraq Population Situation. Baghdad.
9. Cunningham، E. (2019، December 19). Iraq’s Shiites helped boost the political elite in Baghdad. Now they want to bring it down. Retrieved April 15، 2020، from The Washungton Post: https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/iraqs-shiites-helped-boost-the-political-elite-in-baghdad-now-they-want-to-bring-it-down/20197768/28/12/d0e020-da-11ea-b034-de7dc2b5199b_story.html
10. England، A. (2018، July 31). Iraq’s Shia militias: capturing the state. Retrieved April 14، 2020، from Financial Times: https://www.ft.com/content/ba4f7bb26-d4d-11e8852-d-d8b934ff5ffa
11. France. (2019، November 14). In Shiite holy city of Karbala، Iraqis protest against Iranian ‘meddling’. Retrieved April 15، 2020، from France 25: https://www.france24.com/en/20191114-in-shiite-holy-city-of-karbala-iraqis-protest-against-iranian-meddling
12. Frenken، K. (2008). Iraq: GeoGraphy، clImate and populatIonGeography. Rome: FAO.
13. GIGLIO، M. (2019، Mrch 8). The Flash Point Between America and Iran Could Be Iraq’s Militias. Retrieved April 12، 2020، from The Atlantic: https://www.theatlantic.com/politics/archive/201905//iraq-militias-flash-point-between-united-states-and-iran/589003/
14. Hassan، F. (2019، December 31). Protesters Attack U.S. Embassy in Iraq، Chanting ‘Death to America’. Retrieved April 15، 2020، from new York Times: https://www.nytimes.com/201931/12//world/middleeast/baghdad-protesters-us-embassy.html
15. Ibrahim، A. (2019، November 29). Why are Iraqi protesters targeting Iranian buildings ? Retrieved April 15، 2020، from Al-Jazeera: https://www.aljazeera.com/news/201911//iraqi-

protesters-targeting-iranian-buildings-191128173736467.html
16. Khalil، L. (2019، December 6). Sistani: The (not-so) hidden hand behind Iraqi politics. Retrieved April 8، 2020، from the Interpreter: https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/sistani-not-so-hidden-hand-behind-iraqi-politics
17. Leathley، S. (2019، October 25). Iraq's Shi'a Protests Resume: Interim Summary. Retrieved April 16، 2020، from ISW: http://www.iswresearch.org/201910//iraqs-shia-protests-resume-interim.html
18. Mansour، R. (2020، November 12). After Latest Turn، Is Muqtada al-Sadr Losing Influence in Iraq ? Retrieved April 12، 2020، from Chatam House: https://www.chathamhouse.org/expert/comment/after-latest-turn-muqtada-al-sadr-losing-influence-iraq
19. Masud، E. (2006، October 14). Iraq: Divide and Rule، 'Ethnic Cleansing Works. Retrieved April 5، 2020، from The Milli Gazette: http://www.milligazette.com/dailyupdate/200620061014/_Iraq_war_ethnic_cleansing.htm
20. MEO. (2020، January 10). Iraq، Sistani condemns US-Iran confrontation in. Retrieved April 7، 2020، from Middle East Online: https://middle-east-online.com/en/sistani-condemns-us-iran-confrontation-iraq
21. Monitor، M. E. (2019، December 31). Iraq's Sadr ready to work with Iran-backed PMF to oust US. Retrieved April 10، 2020، from MEM: https://www.middleeastmonitor.com/20191231-iraqs-sadr-ready-to-work-with-iran-backed-pmf-to-oust-us/
22. Muir، J. (2019، December 20). Moqtada al-Sadr: The firebrand cleric who could calm Iraq. Retrieved April 11، 2020، from BBC news: https://www.bbc.com/news/world-middle-east-50850319
23. Nasrawi، S. (2016، March 1). What are the reasons behind Muqtada al-Sadr's return ? Retrieved April 9، 2020، from al-Jazeera: https://www.aljazeera.com/news/201603//reasons-muqtada-al-sadr-return-isis-160301065727884.html
24. NEWS، I. (2019، December 6). Sistani Says No Foreign Meddling To Choose New Iraq PM، In Nod To Iran. Retrieved April 9، 2020، from Radio Frda: https://en.radiofarda.com/a/sistani-says-no-foreign-meddling-choose-new-iraq-pm-iran/30311537.html
25. Pan، E. (2005، January 27). IRAQ: Al-Sadr's Political Ambitions. Retrieved April 15، 2020، from Council on foreign relations: https://www.cfr.org/backgrounder/iraq-al-sadrs-political-ambitions
26. Rahimi، B. (2007). Ayatollah Sistani and the Democratization of Post-Ba'athist iraq. Washington: Unites States institute of peace. Retrieved 4 6، 2020، from United States

institute of peace: https://www.usip.org/sites/default/files/sr187.pdf
27. Review، T. M. (2014، January 7). Who can end Iraq's Sunni-Shiite violence ? Retrieved April 6، 2020، from The Christian science monitor: https://www.csmonitor.com/Commentary/the-monitors-view/20140107//Who-can-end-Iraq-s-Sunni-Shiite-violence
28. Rwanduzy، M. (2019، October 30). Sadr issues dire warning of internal conflict if Abdul-Mahdi not ousted. Retrieved April 16، 2020، from Rudaw: https://www.rudaw.net/english/middleeast/iraq/30102019
29. Rwanduzy، M. (2020، January 14). Muqtada al-Sadr receives PMF leaders in Qom to discuss US troop presence in Iraq. Retrieved April 10، 2020، from Rudaw: https://www.rudaw.net/english/middleeast/14012020
30. Sabah، D. (2019، December 3). Violence hits Iraq's Shiite shrine cities amid unrelenting protests. Retrieved April 16، 2020، from Daily Sabah: https://www.dailysabah.com/mideast/201903/12//violence-hits-iraqs-shiite-shrine-cities-amid-unrelenting-protests
31. Salih، D. (2018، June 18). Sadr's path to power. Retrieved April 14، 2020، from Iraqi Thoughts: https://1001iraqithoughts.com/201818/06//sadrs-path-to-power/
32. Salih، D. (2019، June 5). Iraq's Security Heartland. Retrieved April 16، 2020، from The Geopolitics: https://thegeopolitics.com/iraqs-security-heart-is-still-troubled/
33. Smyth، P. (2019، May). The Shia Militia Mapping Project. Retrieved April 12، 2020، from The washington Institute: https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-shia-militia-mapping-project
34. Tv، T. p. (2019، October 30). Leader: US، West spy services inciting unrest in regional states. Retrieved April 16، 2020، from The press Tv: https://www.presstv.com/Detail/2019609943/30/10//Iran-Leader
35 - السعدى، ع. ف. (2008). جغرافيه العراق. بغداد: الدار الجامعيه للطباعه و النشر.
36 - العلوى، ح. (1990). الشيعه و الدوله القوميه فى العراق 1914-1990. قم: دار الثقافه للطباعه و النشر.
37 - بطاطو، ح. (2003). العراق: الطبقات الاجتماعيه و الحركات الثوريه من العهد العثمانى حتى قيام الجمهوريه (الطبعه الثالثه .ed.، Vol. الجزء الثالث). بيروت: مؤسسه الابحاث العربيه.
38 - حسن، ح. (2018، 9). العلاقات الشيعيه فوق الوطنيه والدوله الوطنيه فى العراق. سياسات عربيه(34)، 32.
39 - شلال، م. ح. (1968). الجغرافيه العسكريه. بغداد: مطبعه الارشاد.
40 - مار، ف. (2006). تاريخ العراق المعاصر. (م. ن. احمد، Trans.) بغداد: المكتبه العصريه.

نەخشەی ژمارە 1

تۆپۆگرافیای عێراق

سەرچاوە:

Varoujan K. Sissakian and Mawahib F. Abduljabar، classifaction of the alluvial fans in Iraq، Iraqi bulletin of geology and mining، Vol.10، No.3، 2014، p 46.

نەخشەی ژمارە 2

دابەشبوونی جوگرافیایی پێکهاتەکانی عێراق

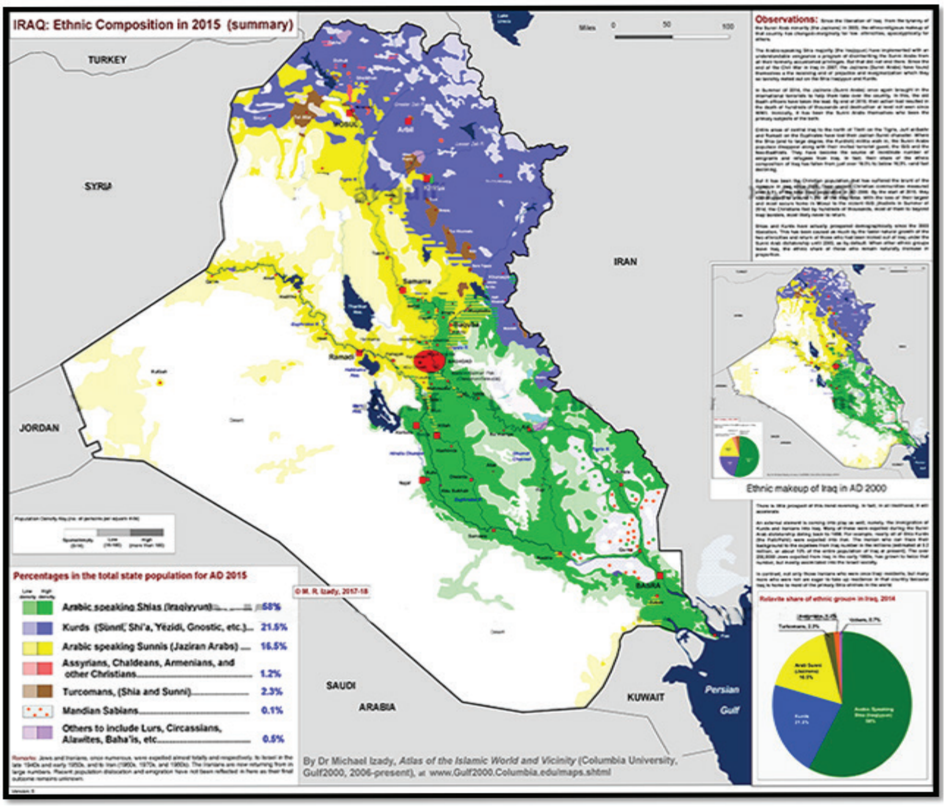

سەرچاوە:

https://www.vox.com/a/maps-explain-crisis-iraq

نەخشەی ژمارە 3

دابەشبوونی جوگرافیایی بزووتنەوەی ناڕەزایی تشرین

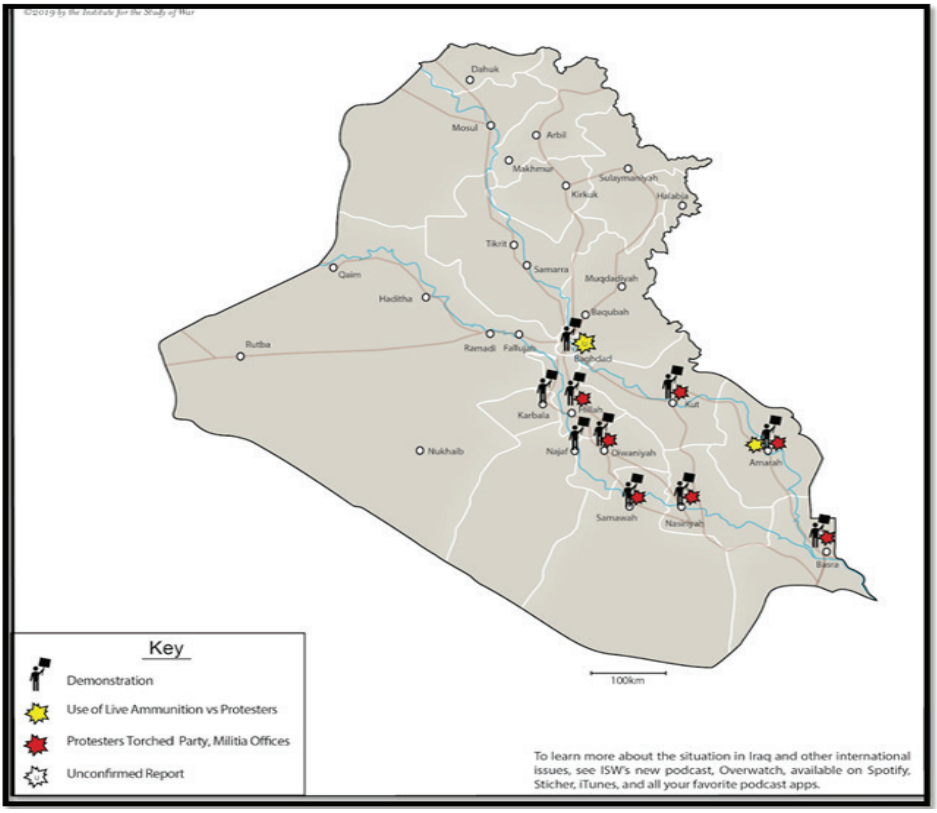

سەرچاوە:

Samantha Leathley and Brandon Wallace، Iraq's Shi'a Protests Resume: Interim Summary، Institute for the study of war، 25 October، 2019.

ناکۆکییە نێوخۆییە سیاسییەکانی شیعەو لێکەوتەکانی لەسەر دۆخی عێراق

یاسین تەها *

دەسپێك

ناکۆکییە نێوخۆییەکانی شیعە لە سەرەتای پرۆسەی سیاسی عێراقەوە هەر هەبوون، ریشەی بەشێك لەم ململانێیانە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ئۆپۆزسیۆن و مشتومڕی ناو ئۆردوگاکانی ئێران و هەڵوێست لەسەر ویلایەتی فەقی و کۆمەڵێك باس و بابەتی تر. بەڵام لەپاش دەسەڵاتگرتنە دەستی شیعەکان لە عێراق (2003) و تێکەڵبوون لەگەڵ ململانێی پێگە و نفوز و پشك لە حکومەت و لە دەسکەوتە ئابوورییەکانی، ساڵ لە دوای ساڵ و خول لە دوای خول، ئەو ناکۆکییانە زیاتر پەرەیان سەند و بەهۆیەوە عێراق تووشی قۆناخی دژواری ئەمنی و یاسایی بوو. ئەم توێژینەوەیە هەڵوێستە لەسەر گرنگترین وێستگەکانی بەریەککەوتنی هێزە سەرەکییەکانی شیعە لە عێراق دەکات و هەوڵدەدات لێکەوتەی ئەو ناکۆکییانە لەسەر پرۆسەی سیاسی و ئایندەی ئەم وڵاتە بخوێنێتەوە.

ناكۆكییە بنەڕەتی و دێرینەكانی دنیای شیعە

ئیسلامی سیاسی شیعی، دەرهاوێشتە و ڕەنگدانەوەی فەزای گشتی شیعەیە. مەبەست لێی ئەو موسوڵمانانەن كە بانگەشەی لایەنگری و شوێنكەوتنی عەلی كوڕی ئەبو تالیب دەكەن. هەر بەم هۆیەشەوە پێیان دەگوترێ شیعە كە واتای (هەوادار و پشتیوان) دەدات. ئەم گرۆ موسوڵمانە باوەڕیان وایە، بۆ خەلافەت ئیمام عەلی و نەوەكانی لە خەڵكانی تر شیاوتر و لەپێشتر بوون (دائره المعارف الإسلامیه، 14/ 57). سەرجەم شیعەكان كۆكن لەسەر ئەوەی ئیمامەت لە عەلی كوڕی ئەبوتالیب و نەوەكانی دەرناچێت. بەهەمانشێوەی پێغەمبەران، ئیمامەكانی ئالی بەیت دوورن لە هەڵە و تاوانی گەورە و بچووك و لەلایەن خوداشەوە كۆمەك و پشتیوانی دەكرێن (الشهرستانی، 1992، 144/1)، بەم پێیەش ئەوانەی لەناو شیعەكان زۆرینەن كۆمەڵی ئیمامی ـ ن، لەناو ئەوانیشدا دوازدە ئیمامییەكانن كە داكۆكی لە مافی دوازدە ئیمام لە كەسایەتییە دیارەكانی ئالی بەیت دەكەن بۆ ئیمامەت بەپێی پشتاوپشت، ئەمەش لە ئیمام عەلییەوە دەستپێدەكات تا دەگاتە دوازدەیەمین كەسیان كە مەهدی مونتەزەرە. ئەویش پەنهانە و بەپێی باوەڕی شیعە لە كۆتایی دنیادا بۆ بەرپاكردنی عەدالەت دەردەكەوێتەوە (أحمد أمین، 1969، 272).

سەرباری ئەوەی زاراوەی "شیعە" ناو و ناونیشانی هەموو ئەوانەیە كە هەواداری ئالی بەیتن، بەڵام ئەوانیش لە وردكردنەوەی بنەماكانی شیعەگەریدا بەهەمانشێوەی سوننەكان بەسەر چەندین بۆچوون و قوتابخانەی خاوەن فیكری جیاجیا و هەندێكجار دژ بەیەكیشدا دابەش و پەرتەوازە بوون. بەجۆرێك هەندێ لە سەرچاوە شیعییەكان باس لە دەوروبەری 100 كۆمەڵ و گرووپی جیاجیای شیعە دەكەن (كاشف الغگاء، 1990، 140). تەنانەت لەناو یەك گرووپیشدا شیعەكان لەسەر تەقلیدكردنی یەك مەرجەع و یەك ئاراستەی ئاینی كۆك نین، ئەم دابەشبوون و وردە ناكۆكییانەش كاریگەریی زۆری بەسەر هێزە سیاسییەكانی شیعەی عێراقەوە هەیە كە سەرجەمیان لەگەڵ رووكار و دروشمە سیاسییەكانی خۆیاندا، هەڵگری ناوەڕۆكێكی فیكری و درێژكراوەی مەرجەعیەتێك یان تەوژمێكی ئاینیی دیاریكراون، بەشی زۆریش لەوانە كاریگەرن بە نموونەی دەوڵەتداری و شیعەگەریی ئێرانی كە پێداگرە لەسەرئەوەی

لەسـایەی غەیببوونــی ئیمامــی دوازدەیەمـدا، چیـتر شــەرعزان و پیـاوە ئاینییــەکان، ئەرکـی ســەرۆکاریکردنی رۆحیانـەی جەمـاوەری شــیعەکان بەڕێوەدەبـەن. چونکـە ئەرکـی شــەرعزان، جگـە لـە رێنمایـی، کۆکردنـەوەی زەکات، بەڕێوەبردنـی ئەوقـاف، هەڵسـوڕاندنی کاروبـاری ئابـووری و کۆمەڵایەتیـش، دەگرێتـەوە (الخمینـی، 49 _69).

سەردەمی زێڕینی هاوپەیمانێتی شیعە لەعێراق

دوو مانـگ پـاش ریفراندۆمــی جەمـاوەری لەسـەر دەسـتووری عێـراق (ئۆکتۆبـەری 2005)، یەکـەم هەڵبژاردنـی گشـتی بەڕێوەچـوو کـە ئامانـج لێـی پێکهێنانـی یەکـەم حکومەتـی دەسـتووریی خـاوەن دەسـەڵات و هەڵبژاردنـی یەکـەم ئەنجوومەنـی نوێنەران بـوو (bbc،2014). لەپێنـاو مسـۆگەرکردنی باڵادەسـتی و بردنـەوەی هێـزە شـیعەکانیش لـەم هەڵبژاردنـە مێژوویـی و بنەڕەتییـە، عەبدولعەزیـز حەکیـم رابـەری کۆچکـردووی ئەنجوومەنـی بـاڵای ئیسـلامی، سـەرۆکایەتی هاوپەیمانێتییەکـی شـیعەی بەنـاوی ”الائتـلاف العراقـی الموحـد _ 555“ کـرد کـە جگـە لـە پارتەکـەی خـۆی، هەریـەك لـە حیزبـی دەعـوە، رەوتـی سـەدر، رێکخـراوی بـەدر، حیزبـی فەزیلـەی لەگـەڵ کۆمەڵێکـی تـر کەسـایەتی و وردە حیزبـی تـری شـیعە لەخـۆ دەگـرت (الجزیـرە نـت، 2007). ئـەم بـەرە سیاسـییە شـیعە بەرفراوانـە، قۆناخێکـی گرنگـی کاری پێکەوەیـی ئـەو هێزانـە بـوو کـە نوێنەرایەتـی رەوتـە جیاجیاکانـی شـیعەی عێراقیـان دەکـرد. بەرنامـە سیاسییەکەشـی دروسـتکردنی هەرێمێکـی فیدراڵـی بـۆ نێوەڕاسـت و باشـووری عێـراق لـە چەشـنی هەرێمـی کوردسـتان تێدابـوو (الجزیـرە نـت، 2007). بەپێـی ئەنجامەکانـی هەڵبـژاردن، ئـەم هاوپەیمانێتییـە لـە کـۆی 12 ملیـۆن و نزیکـەی 240 هـەزار دەنگـی عێراقییـەکان، متمانـەی زیاتـر لـە 5 ملیـۆن و 21 هـەزار دەنگدەری بەدەسـتهێنا. ئەمـەش کردییە خاوەن 131 کورسـی پەرلەمـان لـە کـۆی 275 کورسـی کـە بەپێـی ژمارەی دانیشـتووان دانرابـوو (براپـا، 2008) ؛ (منـە اللـە، 2014). بـەم پێیـەش ئیئیتلافـی یەکگرتـووی شـیعەکان بـووە گەورەتریـن فراکسـیۆنی پەرلەمـان و خـاوەن دەسـتپێشـخەری یەکـەم لە دانوسـتاندنەکانی پێکهێنانـی حکومەتـی عێـراق بەپێـی مـادەی 76ی دەسـتوور. دەکرێـت ئـەم یەکدەنگییـە شـیعییە کـە دواتـر پەرتەوازەیـی تێکـەوت، بەقۆناغـی زێڕینـی کاری پێکەوەیـی شـیعەکان

دابنرێـت. ئـەم کارە هاوبەشـە شـیعییە لەبـن باڵـی عەباکـەی سیسـتانیدا لەدایکبـوو. بەتایبـەت کاتێـك نووسـینگەکەی و بریکارەکانـی لـە کۆنگرەیەکـدا لـە دیوانیـە بـە بەشـداری (1500) سـەرۆکهۆز و کەسـایەتی ئاینـی، جەختیـان کـردەوە کـە هاوپەیمانێتـی شیعەکان (555) ”هەڵگـری سـیفەتی ئیسـلامی و خەڵکانـی سـەرکردەیە“ (مهـر، 2005).

سەرەتای گرژبوونی پێوەندیی نێوخۆیی هێزەکانی شیعە

سـەرەتای دەرکەوتـن و ئاشـکرابوونی ناکۆکییـە نێوخۆییەکانـی هێـزە سیاسـییەکانی شـیعە بەهـۆی یەکـتر تۆمەتبارکـردن بـە ئاودیوکردنـی نەوتـی خـاوی باشـووری عێـراق بـوو. دواتـر ناکۆکییـەکان پەرەیـان سـەند تـا گەشـتنە رادەی پێکدادانـی چەکـداری لـە شـاری بـەسرە (ئایـاری 2005) ، بەتایبـەت لەنێـوان چەکدارەکانـی حیزبـی فەزیلـە و رەوتـی سـەدر. پێکدادانـە نێوخۆییەکانـی شـیعە بوونـە هـۆی قەدەغەکردنـی هاتوچـۆ لـەم شـارە دەوڵەمەنـدە کـە سـەرچاوەی هەنـاردەی بەشـی هـەرە زۆری نەوتـی عێراقـە (البیـان، 2007)، بەرلـەوەش حیزبـی فەزیلـە کـە 15 کورسـی پەرلەمانـی هەبـوو، بەهـۆی بێبەشـبوونی لـە وەزارەتـی نـەوت لـە هاوپەیمانێتییـە بەرفراوانەکـەی شـیعە کشـایەوە. ئەمـەش بەیەکـەم گـورزی سیاسـی لـەم پـرۆژە هاوبەشـە شـیعییە لەقەڵەمـدرا (الأخبـار، 2008). وتەبێژەکانـی فەزیلـە لـە لێدوانەکانیانـدا هـۆکاری کشـانەوەیان دەگەڕانـدەوە بـۆ هەوڵـی رزگارکردنـی عێـراق لـە تایفەگـەری و پەیڕەوکردنـی سیاسـەتێکی درووسـت، بـەڵام زۆربـەی بۆچوونـەکان لەسـەر ئـەوە بـوون کـە هـۆکارە راسـتەقینەکەی، ململانـێ لەسـەر پۆسـتی وەزارەتـی نـەوت بـوو. ئەمـە جگـە لـە هەوڵـی ناسـاندنی زیاتـری مەرجەعـە تایبەتەکـەی خۆیـان کـە محەممـەد یەعقوبییـە وەك قوتابخانەیەکـی ئاینیـی سـەربەخۆ و هێنانـە دەرەوەی لـە سێبەری مەرجەعیەتـی عەلـی سیسـتانی کـە رابـەری حـەوزەی نەجەفـە (الحـارس، 2007). فەزیلـە گەیشـتبووە ئـەو بڕوایـەی بەشـی زۆری دەسـتکەوتەکانی هاوپەیمانێتییەکـە بـۆ حیزبـی دەعـوە و رەوتـی سـەدر و ئەنجوومەنـی بـاڵای ئیسـلامی بـوون و ئـەوان لێـی سـوودمەند نەبـوون، لەبـەر ئەمـەش بڕیـاری کشـانەوەیان دا (الزعاتـرە، 2007) کـە لەکاتـی خۆیـدا دەنگدانەوەیەکـی گـەورەی هەبوو.

بەریەککەوتنی سەدر و مالیکی

لە سەروبەندی کشانەوەی حیزبی فەزیلە لە هاوپەیمانێتی شیعی و لە مانگی ئەیلولی 2007دا هێزە ئەمنییەکانی عێراق و میلیشیاکانی سەدر کەوتنە شەڕ و پێکدادانی چەکداری و کار بەوە گەیشت کە پریشکی ئاگر بەر دیوارەکانی سەحنی عەتەبەی حوسێن بکەون و قەدەغەی هاتوچۆ لە شارەکە رابگەیەنرێت و ئارامگای حوسێن و عەباس بە هێزی ئەمنی گەمارۆ بدرێن (الدستور، 2007). ئەگەرچی ئەم شەڕە بەناوی سەپاندنی یاساوە بەڕێوەچوو، بەڵام بەشێك بوو لە دەرهاویشتەی ناکۆکییە نێوخۆییەکانی شیعە، چونکە فەرماندەی گشتی هێزە چەکدارەکانی عێراق لەوکاتەدا نوری مالیکی ئەمینداری گشتیی حیزبی دەعوە بوو. لایەنە بەرهەڵستکارەکانیش فەرمانیان لە موقتەدا سەدر وەردەگرت. لە پێکدادانەکاندا 52 کەس کوژران و 300 کەسی تر بریندار بوون. بەدوای ئەوەشدا پارێزگارەکانی قادسیە و سەماوە تیرۆرکران. ئەمەش سەری کێشا بۆئەوەی هەڵمەتێکی گەورەی رەشبگیری سەدرییەکان لەلایەن حکومەتەکەی مالیکییەوە بەڕێوە بچێت (إیلاف، 2007). ئەم شەڕە نێوخۆییە چەکدارییە پێشوەختەیە بە کشانەوەی سەدرییەکان لە هاوپەیمانێتی شیعە کۆتایی هات. ئەمەش حکومەتی مالیکی خستە دۆخێکی دژوار و وەهای کرد پێویستی بە دەنگەکانی هاوپەیمانێتی کوردستانی بێت بۆ تێپەڕاندنی بڕیارەکانی و پڕکردنەوەی بۆشایی سەدرییەکان لەناو پەرلەمان (میدل إیست، 2007). ساڵێك بەسەر رووداوەکانی کەربەلا گوزەری نەکرد، جارێکیتر مالیکی و میلیشیای سەدر کەوتنە شەڕ و پێکدادانێکی تری چەکداری و حکومەت پرۆسەی "صولە الفرسان" ی دژ بە سەدرییەکان لە بەسرە دەستپێکرد. هەرچەندە موقتەدا سەدر بانگەوازێکی بڵاوکردەوە بۆ کۆتاییهێنان بە پرۆسەکە، بەڵام لەهەڵمەتەکەدا گورزی گەورە بەر چەکدارەکانی کەوت (الجزیرەنت، 2008)، ئەم گرژی و ناکۆکییەش تا ئێستا لە نێوان مالیکی و سەدر وەك دوو جەمسەری شیعی و رەوتی سەدر و حیزبی دەعوە وەك دوو هێزی کاریگەری ماڵی شیعە هەر بەردەوامن. هەوڵی زۆریش دراوە بۆ ئاساییکردنەوەی پێوەندییەکانی سەدر و مالیکی و سەدر و دەعوە،

بەڵام سەرجەمیان تا ئێستا شکستیان هێناوە (المدى، 2020) پێشبینیش ناکرێت لە ئایندەی نزیکدا بەستەڵەکی نێوان ئەم دوو جەمسەرە شیعییە بتوێتەوە.
سالێك پاش شەڕی دەعوە و سەدریش لە بەسرە، ڕێکخراوی بەدر لە ئەنجوومەنی باڵای ئیسلامی جیابووەوە (2009)، ئەم میلیشیا چەکدارە، جاران وەك باڵی سەربازیی ئەنجوومەنی باڵا و بەشێکی سەرەکیی پێکهێنەرەکانی تەماشا دەکرا (براپا، 2009)، بەڵام چوونە دەرەوە و سەربەخۆبوونی ناکۆکی و کێشەیەکی تری بۆ بەرەی یەکگرتووی شیعە قوتکردەوە، چونکە سروشتی هێزە جیابووەوەکان لەیەکتری بەشێوەیەکی هەمیشەیی ناجۆری و شەڕکردنە لەسەر میرات و سیمبول و شەرعیەت و مێژوو.

کشانەوەی سیستانی لەپاڵپشتی ئاشکرای هێزەکانی شیعە

ساڵ لەدوای ساڵ، مەرجەعیەتی ئایینیی نەجەف (سیستانی) بەهۆی پاڵپشتیکردنی پێشتری لەو هاوپەیمانییە شیعەیە، دووچاری ڕەخنە و گازندەی زیاتر دەبوو. بەردەوام بە خراپ بەڕێوەبردنی عێراق و وێرانکردنی تۆمەتبار دەکرا. لەم کاتەشدا مالیکی پێداگربوو لەسەر وەرگرتنەوەی ویلایەتی دووەم بەهەر نرخێك بووە و هەموولایەکی خستە ژێر گوشار (2010)، بەدوای ئەوەشدا ناڕەزایی و خۆپیشاندان لە عێراق بە کاریگەریی "بەهاری عەرەبی" سەریهەڵدا و پەردەی لەسەر خراپیی گوزەرانی بەشێکی زۆری خەڵکی بە شیعە و سوننەوە هەڵماڵی و بە "بەهاری عێراقی" ناونرا (الشمری، 2018). لە ئەنجامی ئەم بارودۆخەشدا سیستانی بڕیاریدا دەرگا بەڕووی سیاسییەکاندا بە شیعە و سوننەوە دابخات و لە گوتاری هەینیی کەربەلادا ڕایگەیاند "زۆربەی سیاسییەکان کار بۆ بەرژەوەندیی تایبەتی خۆیان دەکەن نەك بەرژەوەندی گشتی" (عبدالواحد، 2011). نووسینگەی سیستانی ئەو هەواڵەی ناو ئەرشیفی ماڵپەڕی ئەلیکترۆنی مەرجەعی باڵایان سڕییەوە کە پاڵپشتیکردنی ئەوی لە "هاوپەیمانیی شیعی" دەسەلماند (بغداد بوست، 2018). ئەم کەنارگیرییەی سیستانی پرۆسەی سیاسی عێراقی بەگشتی نەگرتەوە، بەڵکە زیاتر خۆبێبەریکردن بوو لەو چینە سیاسی و هێزە شیعییانەی لەڕێگەی ئەوەوە

پۆست و دەسکەوتی دارایی باشیان دەسکەوت و دواتر ئامادە نەبوون ڕێنماییەکانی ئەو بۆ کەمکردنەوەی مووچەی پلە باڵاکان و کەمکردنەوەی پۆستە تەشریفاتییەکان جێبەجێ بکەن (شهلوب، 2012). لەوکاتەدا، جگە لە سیستانی سێ مەرجەعە سەرەکییەکەی تری شیعە لە نەجەف (محەممەد سەعید حەکیم و بەشیر نەجەفی و ئیسحاق فەیاز) هەمان ڕێچکەیان گرتەبەر و هێزە سیاسییەکانیان بایکۆت کرد (براپا، 2011). بەڵام ئەوان تا کۆتایی پێوەی پابەند نەبوون و ساڵانی دواتر، چەند دیدار و چاوپێکەوتنێکیان لەگەڵ کەسایەتی و هێزە سیاسییەکانی شیعە هەبوو. ئەمەش بەپێچەوانەی سیستانی کە تا ئێستا بەئاشکرا دەرگاکەی بەڕووی حیزبە شیعەکاندا داخستووە. هەڵبەت باوەڕ وەهایە کە پێوەندی سیاسییەکان لەگەڵ مەرجەعیەتی نەجەف بەنهێنی و لەڕێگەی محەممەد ڕەزای سیستانییەوە ڕێکدەخرێن (عواجل، 2019).

وێستگەکانی قووڵبوونەوەی ناکۆکییە نێوخۆییەکانی شیعە و لێکەوتەکانی

دەرکەوتنی داعش

دەرکەوتنی داعش لە حوزەیرانی 2014، لەسەر تێکڕای شیعە هەڕەشەیەکی جددی و گەورە بوو. مەترسییەکانی پەلکێشانی ئەم ڕێکخراوە، ناکۆکییە نێوخۆییەکانی لەبیری شیعە بردەوە و بە دوژمنی هاوبەشەوە سەرقاڵی کردن. بەڵام لەهەمانکاتدا پێشهاتێکی نوێ و گەورەی لە دنیای شیعە هێنایە کایەوە، ئەویش دەرکەوتنی حەشدی شەعبی بوو کە دواتر بوونە خاوەن پرۆژەی سیاسی و پرۆژەیەکی نوێی هاوشانی هێزە تەقلیدییە سیاسییەکانی شیعەی درووستکرد. هەر لەم قۆناغەشدا جگە لە ماسك لابردنی بەدر و عەسایب و دەرکەوتنیان وەك گروپی چەکداری ئامادە، چالاکیی هێزە وەلائییەکانی سەر بە "مقاوەمەی ئیسلامی" لە چەشنی نوجەبا و کەتیبەکانی حیزبوڵلا چڕبوونەوە کە ئێستا سەرقاڵی ململانێن لەگەڵ ئەمەریکا. زۆرجار ئەم گرووپانە ئیحراجی و کێشەیان بۆ گوتار وهەڵوێستی شیعە لەناو عێراقدا درووستکردووە و لە سۆنگەی پێودانگە ئێرانییەکانەوە مامەڵە دەکەن

و سـەروەریی عێـراق لەبەرچـاو ناگـرن (بڕوانـە: الحـرە، 2019). جگـە لـەوەش، ئـەم گرووپـە چەکـدارە وەلائییانـە هـەرزوو کەوتنـە کێشـەی قووڵـەوە لەگـەڵ فیرقـە و یەکـە سـەربازییەکانی سـەر بـە مەرجەعیەتـی نەجـەف و عەتەبـەکان. لـەم میانەیەشـدا چەنـد بەیاننامـە و شـەڕە لێدوانێکـی ئاشـکرا لـە کۆتاییەکانی شـەڕی داعشـدا کەوتـە نێوانیانەوە (ملـك، 2018) کـە هەندێـك لـەو بەیاننامانـەش وشـە و دەسـتەواژەی زبـری تێدابـوو. دوا پێشـهاتی ناکۆکییەکانیشـیان لەسـەر پڕکردنـەوەی جێگەکـەی ئەبومەهـدی موهەندیـس بـوو لـە پۆسـتی جێگـری سـەرۆکی دەسـتەی حەشـدی شـەعبی کـە ئێرانییـەکان سـپاردیان بـە ئەبوفـدك عەبدولعەزیـز محەممـەداوی ”الخـال“ کـە فەرماندەیەکـی کەتیبەکانـی حیزبوڵـڵای وەلائییـە، بـەڵام هەرچـوار یەکـە سـەربازییەکەی مەرجەعیەتیـش ڕەتیانکـردەوە (ألـترا عـراق، 2020).

ململانێی عەبادی و مالیکی

حیزبـی دەعـوە لـە مێـژووی سیاسـی کارکردنیـدا چەندیـن جیابوونـەوە و باڵباڵێنـی بەخۆیـەوە دیـوە کـە نوێترینیـان هەڵگەڕانـەوەی حەیـدەر عەبـادی لـە نـوری مالیکـی بـوو (ئابـی 2014). ناوبـراو بـە پاڵپشـتیی هەنـدێ لـە سـەرکردەکانی حیـزب و لەبـەر ڕۆشـنایی فەتـوای سیسـتانی بـۆ گۆڕانـکاری، کودەتایەکـی سـپی بەسـەر مالیکیـدا کـرد و چـووە جێگاکـەی لـە سـەرۆکایەتی وەزیـران. ناکۆکـی ئـەم دووە درێـژەی کێشـا و لـە هەڵبژاردنـی 2018، حیزبـی دەعـوەی بەسـەر دوو باڵـی جیـاوازدا دابەشـکرد. هـەر ئەمـەش وایکـرد پـاش 12 سـاڵ لـە سـەرۆکایەتیکردنی وەزیـران، ئـەم پێگـە گرنگـە لـە دەسـتی حیزبـی دەعـوە دەرچێـت و عـادل عەبدولمەهـدی وەریبگرێـت (الطائـی، 2019). ئەمـەش بـە زیانێکـی گـەورە بـۆ ئـەم حیزبـە دادەنرێـت کـە کۆنتریـن هێـزی سیاسـی شـیعەیە و کۆتایـی قۆناغێکـی سیاسـیش بـوو.

هاتنەدەرەوەی حەکیم لە قۆزاخەی ئەنجوومەنی باڵا

لەگـەڵ نزیکبوونـەوەی کۆتاییهاتنـی قۆناغـی شـەڕی داعـش، ئەنجوومەنـی بـاڵای

ئیسلامی کە یەکێك لە هێزە سەرەکییەکانی شیعەیە، بە جیابوونەوەی رەوتی حیکمە، لە دوای رێکخراوی بەدر کەرتبوونێکی دیکەی تێکەوت. ئەم رەوتە نوێیە کە عەممار حەکیم سەرۆکایەتی دەکات، بەهۆی پێگەی حەکیمەوە بەشی هەرەزۆری میراتی ئەنجوومەنی بەرکەوت. بەڵام ئەمماڵجیاییە هەروا بە ئاشتی تێپەڕی نەکرد و کەوتنە هێرش و پەلاماردانی میدیایی دژ بە یەکتر. ئەوەش لەسەر سەرورییەکانی حیزبەکە و لەسەر مێژووی بنەماڵەی حەکیم کە محەممەد باقر و عەبدولعەزیز حەکیمی برای بەدوای یەکدا سەرۆکایەتی ئەم حیزبەیان کردووە و دوو سیمبولی دیاری ئەنجوومەنی باڵان (الشمری، 2017). لە ئەنجانی ئەم ناکۆکییانەش، ئەنجوومەنی باڵا بوو بە قەوارەیەکی بچووك و پەنای بۆ هاوپەیمانی لەگەڵ ئەو هێزە سیاسییە شیعانە برد کە باڵی چەکداریان هەیە و نزیکی ئێرانن. پێکەوە لیستێکی پەرلەمانییان بەناوی فەتح پێکهێنا و ئەوەش ئەم حیزبە سیاسییەی بردە ریزی میلیشیا چەکدارەکانەوە (Smith 2018).

هەڵبژاردنی 2018

هەڵبژاردنە پەرلەمانییەکەی 2018، لەپاش قۆناغی داعش و دەرکەوتنی حەشدی شەعبی یەکەم ئەزموونی دەنگدان بوو. لەم وێستگەیەشدا تاڵی تەزبیحی یەکڕیزیی سیاسی شیعەکان هاوشێوەی هاوتا سوننە و کوردەکانیان، خراپتر لەجاران پچڕا و بەسەر کۆمەڵێك هێزی ناکۆك و ناتەبادا دابەش بوو. لەم هەڵبژاردنەدا، جیاواز لەوانەی 2005، 2010 و 2014، چیتر هاوپەیمانی و لیستی گشتی و کۆکەرەوەی هاوشێوەی جاران نەما. لەم میانەیەشدا هێزە شیعەکان بەسەر پێنج لیستی شیعی رکابەری یەکتردا دابەشبوون کە بریتیبوون لە: هاوپەیمانی نەسری حەیدەر عەبادی، دەوڵەتی یاسای نوری مالیکی، سائیروونی سەدر، فەتحی حەشدی شەعبی و حیکمەی عەمار حەکیم (مرکز الجزیرە، 2018)، ئەم پەرتەوازەبوونە شیعییە بووە هۆی بچووککردنەوەی قەبارەی هەندێ حیزبی دێرینی لە چەشنی حیزبی دەعوە کە دەنگەکانی لە نێوان 2014 _2018 لە ملیۆنێک و 300 هەزارەوە بۆ 400 هەزار دەنگ دابەزی، واتە بە رێژەی 65% (المؤمن، 2018). جگە لەوەش لەسەر ئاستە

گشـتییەکە بـووە هـۆی دابەشـکردنەوەی کورسـییەکانی پەرلەمـان بەشـێوەی ئاسـۆیی کـە لـە هەڵبژاردنەکانـی تـری عێراقـدا پێشـینەی نەبـووە. بەجۆرێـك گەورەتریـن بـراوەی لیسـتی شـیعە کـە سـائیروونی سـەدرە، 54 کورسـی بەدەسـتهێنا و ئـەوەش لـە 16.4%ی کـۆی گشـتی کورسـییەکانی پەرلەمانـی عێـراق تێپـەڕ نـاکات کـە 329 کورسـییە (مرکـز الجزیـرە، 2018).

لێکەوتـەی گەورەتـری پەرتەوازەیـی شیعە لـە هەڵبژاردنـی 2018 دا بـە بنبەستگەیشتنی هەوڵەکانـی دروسـتکردنی "الکتلـە الأکـبر" بـوو کـە دەسـتووری عێـراق (مـادەی 76) بـۆ راسـپاردنی سـەرۆك وەزیـران بەپێویسـتی دانـاوە. ئەمـەش قەیرانێکـی دەسـتووریی گـەورەی درووسـتکرد، چونکـە بـوو بەگرێکوێرەیەکـی گەورە لەکاتـی راسـپاردنی کاندیدی سـەرۆکوەزیرانی عێـراق (عەبدولمەهـدی، عەلـلاوی، زورفـی، کازمـی) کـە پۆسـتێکی تایبەتـە بەپێکهاتـەی شـیعە لـە دابەشـکردنە تایفییەکـەی سـەرۆکایەتییەکانی عێـراق (یقیـن، 2019). چەنـد جارێکیـش هەوڵـدراوە لەڕێـگای دادگای بـاڵای فیدراڵییـەوە بگەنـە دەرچەیـەك بـۆ چارەسـەری ئـەو کێشـەیە، بـەڵام قەیرانەکـە درێـژەی کێشـا بۆ راسـپاردنی محەممـەد تۆفیـق عەلـلاوی و عەدنـان زورفـی و مسـتەفا کازمـی بـە مەرسـوم و شـیکاری یاسـایی دژ بەیـەك و جێـی مشـتومڕ، بەبـێ ئـەوەی بتوانرێـت لـە ئاسـتە دەسـتووری و سیاسـییەکەدا چارەسـەرێکی ریشـەیی و بنجبـڕی بـۆ بدۆزرێتـەوە. لەسـەرجەم ئـەو راسپاردنانەشـدا پەرتەوازەیـی و دابەشـبوون ناونیشـانی گـەورەی قۆناغەکـە بـوو .

خۆپیشاندانەکانی تشرین

لەخۆپیشـاندانەکانی تشرینـدا، هێزەکانـی شـیعە بـۆ دوو بـەرەی سـەرەکی دابەشـبوون. بـەرەی یەکـەم کـە سـەدر و هاوپەیمانـی "النـصر" ی عەبـادی بـوون، چوونـە بـەرەی خۆپیشـاندەران (العبـادی، 2019) و سـەدر بـەوە تۆمەتبـار کـرا کـە سـواری شـەپۆلی ناڕەزاییـەکان بـووە و هێـزە چەکدارەکانـی خۆیـی بەنـاوی "کڵاوشـینەکان" بـۆ پاراسـتنی گۆڕەپانـەکان رەوانـە کـرد. هەڵبـەت ئەمـە بـەر لـەوەی را بگۆڕێـت و دەسـت بـکات بەتەنگاوکردنیـان (حسـن، 2020) کـە خـۆی لـە دیدارێکـدا بـە "گـوێ راکێشـان" نـاوی بـرد (الصـدر، 2020)، لەبەرامبەریشـدا هێـزە چەکـدارە شـیعەکان (حەشـدی شـەعبی) بـە

کوشتن و سەرکوتکردنی خۆپیشاندەران تۆمەتبارکران. لەپێش هەموویانەوە بزووتنەوەی عەسایب کە زۆرجار لە کوشتنی چالاکڤانان و تەقەکردن لە خۆپیشاندەراندا ئاماژەی بۆ کراوە (أبوکباش، 2019)، هەندێکجاریش ئەو تۆمەتانە لەلایەن خودی هێزە شیعەکان خۆیانەوە بووە (الوطن، 2019)، ئەمە جگە لەو چەکدارە شیعە دەمامکدارانەی کە میدیا نیمچە فەرمییەکانی حکومەت ناوی "لایەنی سێیەم" یان بەسەردا دابڕین و وەك تۆمەتباری سەرەکی کوشتنی خۆپیشاندەران دەنگیان دایەوە (اندبندنت عربیە، 2019). هەر لەدەمی خۆپیشاندانەکاندا هێزە شیعە چەکدارەکان لە ئەگەری پێکدادانی درێژخایەن و خزان بەرەو شەڕی نێوخۆیی نزیکبوون. بەتایبەت پاش ئەوەی لە هەندێ شار و پارێزگا دەستیان لە یەکتری کردەوە (الجریدە، 2019). هەر لەم کاتەشدا لە پارێزگای میسانی باشووری عێراق فەرماندەیەکی میلیشیاکانی عەسایب کە فەرماندەی فەوجی عەمارەی حەشدی شەعبی بوو (ویسام عەلیاوی)، بەبریندارى بەسەر زەویدا راکێشرا (العالم، 2019). خەریك بوو لەسەر ئەوە شەڕێکی نێوخۆیی شیعی هەڵگیرسێت، چونکە زۆر باس لەوە کرا کە ئەمە تەسفیە حساباتی نێوان سەدرییەکان وعەسایب یان نێوخۆی گروپە چەکدارەکان بێت، بەڵام دواتر هێور کرایەوە.

کوژرانی قاسم سلێمانی و ئەبومەهدی موهەندیس

کوشتنی فەرماندەی فەیلەقی قودسی سوپای پاسدارانی ئێرانی و جێگری سەرۆکی حەشدی شەعبی عێراق ئەبومەهدی موهەندیس، بۆشاییەکی گەورەی لە رێبەرایەتی و ئاراستەکردنی گرووپە شیعییە ناکۆکەکانی عێراقدا درووستکرد. چونکە ئەوان جگە لە مێژوو، خاوەن کاریزما و چاکەی زۆربوون بەسەر گرووپە شیعەکانەوە. ئێرانییەکان بۆ پڕکردنەوەی ئەم بۆشاییە حیزبوڵڵای لوبنانیان راسپارد تا بەشێوەیەکی کاتی سەروکاری ناکۆکییەکانی شیعەی عێراق بکات (رویترز، 2020). هاوکات لەگەڵ ئەمەشدا سەدر کۆمەڵێك هەنگاوی نا کە ئەوەی لێ خوێنرایەوە هەوڵی کۆنترۆڵکردنی گۆڕەپانی شیعەی عێراق بێت. لەوانەش، رێکخستنی خۆپیشاندان دژی بڵاوبوونەوەی سوپای ئەمەریکا لە عێراق، سەرکوتکردنی خۆپیشاندانەکانی

تشرین و قسەکردنی سەدر لە سیستەمێکی سیاسی هاوشێوەی باوکایەتی لە سایەی ڕێبەرایەتی خۆیدا (الصدر، 2020). لە پەرچەکرداری ئەمەشدا هێزە سیاسییەکانی شیعە شکستیان بە پرۆژەی متمانەدان بە حکومەتی محەممەد تۆفیق عەللاوی هێنا (الجزیرە، 2020) کە ڕاستەوخۆ پاڵپشتی سەدری هەبوو. بەتایبەت پاش ئەوەی موقتەدا سەدر هەڕەشەی ئەوەی کرد ئەگەر عەللاوی دەنگی تەواو نەهێنێت ئەوا گەمارۆی ناوچەی سەوز دەدات و یاخیبوون و خۆپیشاندان دەکات (الصدر 2020). ئەم ناکۆکیانەش بۆ ڕاسپاردنی عەدنان زورفی بەبێ هەبوونی کۆدەنگییەکی شیعی درێژەی کێشا. ناوبراو بەوە تۆمەتبار کرا کە سەر بەتایفەی شیعە نییە و ئەمەش وەك دەرەنجامێکی سەرەکی ناکۆکییە نێوخۆییەکانی شیعە لێکدرایەوە (الصدر، 2020/3/18)، لە ئەنجامی ناکۆکییە نێوخۆییەکانی ماڵی شیعی، بۆ یەکەمجار لە عێراقی نوێدا دوو سەرۆکوەزیرانی ڕاسپێردراو نەیانتوانی حکومەت پێکبهێنن.

ئایندەو لێکەوتەکانی ناکۆکییە نێوخۆییەکانی شیعە

وادیارە ناکۆکییە نێوخۆییەکانی شیعە لە پەرەسەندنی بەردەوامدان و ئەم ناکۆکییانەش ئەم لێکەوتانەی لە ئێستا و ئایندەی نزیك و مامناوەندی لێ چاوەڕوان دەکرێت:

ـ دروستبوونی جۆرێك لە بۆشایی سیاسی و یاسایی لە بەڕێوەبردنی عێراق لە سایەی حوکمڕانی شیعە، بەتایبەت پاش ئەوەی بۆ یەکەمجار لە عیراقی پاش 2003، یەکەم سەرۆکوەزیرانی ڕاسپێردراوی شیعە (محەممەد تۆفیق عەللاوی) بەهۆی ناکۆکییە نێوخۆییەکانی ئەم پێکهاتەیە نەیتوانی حکومەت پێکەوە بنێت. بەوپێیەی هەموو تەمەنە یاساییەکانی حکومەتی کاربەڕێکەر لە سەرەتای ئاداری 2020 کۆتایی هات، عادل عەبدولمەهدی سەرۆکوەزیرانی دەستلەکارکێشاوە، "بیدعەیەکی دەستووری" دۆزییەوە کە بە "الغیاب الگوعی" ناوی نا (مهدی، 2020). ئەم مۆدێلە نوێیە لە بەڕێوەبردنی عێراق بەوە تۆمەتبارکرا کە بووە هۆی لاوازکردنی پێگەی عێراق و غیابی دەسەڵاتی دەوڵەت و پاشەکشەی ڕۆڵی حکومەت، ئەویش لەکاتێکدا کە عێراق گیرۆدەی قەیرانی کۆرنا و لێکەوتە ئابوورییەکانی ئەم بەڵایە بوو (الشمری، 2020).

ـ لایەنـە شـیعەکانی فەتـح تایفـەی شـیعەیان بەمافخوراو هەژمارکـرد و لەپاش راسـپاردنی عەدنـان زورفـی، بابەتـی مافـی شـیعە و پێشـێلکردنی رای زۆرینەیـان ورووژانـد (الأسـدی، 2020)، کـە ئەمـەش لەلایـەك بەرەنجامـی راسـتەوخۆی ململانێـی نێوخۆیـی لایەنـە شـیعەکان لەسـەر کاندیـدی سـەرۆکوەزیران بـوو. لەلایەکـی دیکـەش، نەمانـی سـێبەری قاسـم سـلێمانی بـوو کـە جـاران کۆدەنگـی لەنـاو ئـەم پێکهاتەیـە دروسـت دەکـرد. ئەمجـۆرە هەڵوێسـتانەش ئامـاژەی مەترسـی لەدەسـتچوونی حوکمڕانیـی لـێ دەخوێنرێتـەوە.

ـ باڵـە چەکدارەکانـی شیعە بەتایبـەت کەتیبەکانـی حیزبوڵـڵا، بوونەتە لایەنێکی سـەرەکی و ژمارەیـەك لـە هاوکێشـەی سیاسـی و لـە بەیاننامەکانیشـیاندا پەنـا بـۆ هەڕەشـە و سەپاندنی مـەرج دەبـەن (کتائـب حـزب اللـە، 2019)، ئەمجـۆرە هەڵوێسـتانەش هەنـدێ لـە چاودێـران و چالاکانـی شیعەی خسـتووەتە سـەر ئـەو بڕوایـەی کـە بڕیـاری سیاسـی ئـەم پێکهاتەیـە لـە رەهنـی چەکـی گـرووپ و میلیشـیاکاندایە (شـبر، 2020).

ـ کەلێنـی نێـوان باڵـە چەکدارەکانـی سـەر بـە مەرجەعیەتـی شـیعە و عەتەبەکانـی نەجـەف و کەربـەلا لەگـەڵ باڵـە ئێرانییـەکان بـەردەوام لـە فراوانبووندایـە و ئەگـەری زۆریـش هەیـە گرووپەکانـی مەرجەعیـەت لـە دەسـتەی حەشـدی شـەعبی جیـا ببنـەوە. ئەمـەش هێزەکانـی حەشـدی شـەعبی زیاتـر دەکات بـە ئێرانـی و لـە جوغـزە نیشـتمانییە عێراقییەکانـی رووتـی دەکاتـەوە.

ـ ناکۆکییـە سیاسـی و نێوخۆییەکانی هێزەکانـی شـیعە کاریگـەری لـە کۆمەڵێـك گـرێ و پێشـینە وەردەگـرن کـە چارەسـەرکردنیان لەمـەودای نزیـك و مامناوەندیشـدا ئەسـتەمە. هـۆکاری ئەمـەش بـۆ کۆنـە قینـی سـەدر و مالیکـی، کێشـەی حەکیـم و ئەنجوومەنـی بـاڵا و بـەدر لەسـەر میراتـی سیاسـی و سـیمبولە سیاسـی و مەزهەبییـەکان، کێشـەی عەسـایب و سـەدر لەسـەر شـەرعیەت دەگەڕێتـەوە. ئەمـە جگـە لـە ناکۆکییـەکان لەبـارەی مامەڵـە لەگـەڵ خۆپیشـاندانەکان و چۆنییەتـی پڕکردنـەوەی بۆشـایی قاسـم سـلێمانی و چۆنییەتی مامەڵەکـردن لەگـەڵ ئێـران و لەمانـەش ئاڵۆزتـر، شـەڕی پێگـە و نفـوز و باڵادەسـتی لەکایـەی سیاسـی شـیعیدا.

- بەهـۆی ئـەوەی هێـزە شـیعەکان باڵـی چەکداریـان هەیـە، مەترسـی پێکدادانـی چەکـداری هەمـووکات و سـاتێك ئەگەرێکـە و رێـی تێدەچێت. بـەڵام بەهـۆی کاریگەریی

مەرجەعیـەت و سـایەی ئێـران و بەرژەوەندییـە باڵاکانـی شـیعە وەك کەمینەیـەك لەنـاو چوارچێوەیەکـی سـوننە و ململانێـکان لەگـەڵ ئەمەریـکا و ئیسرائیـل، شـەڕی درێژخایـەن و سەرتاسـەری ئەگەرێگـی تاڕادەیـەك دوورە.

ـ لەسـایەی ناکۆکییەکانـی شـیعە و دابەزینـی پرۆسـەی سیاسـی بـۆ ئاسـتێکی خـراپ و نـزم بـەو پێیـەی ئـەوان حوکمڕانـی راسـتەقینە و خـاوەن مافـی پێکهێنانـی حکومەتـن، عێـراق لـە چەقبەسـتنێکی خراپدایـە لـە هەمـوو ئاسـتەکان. بەجۆرێـك نـە پێشـکەوتن هەیـە، نـە پەرەسـەندن و نـە داڕووخانـی یەکجـاری، ئەمـەش ناهاوتایـە لەگـەڵ پێگـە و پاشـخان و پێگـەی عێـراق وەك وڵاتێکـی دێریـن و خـاوەن بەرهەمێکـی زۆر کـە جـاران لـە هاوکێشـە هەرێمـی و نێودەوڵەتییەکانـدا ژمارەیەکـی بەرچـاو بـوو.

*توێژەر لە ناوەندی کوردستان بۆ دۆکیۆمێنت و لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی.

سەرچاوەکانی توێژینەوە

أبـو كبـاش، بـلال(6/ 12/ 2019)، "عصائـب أهـل الحـق"..ژراع إيـران وقاتلـه المحتجيـن العراقييـن، موقـع 24 الإماراتى،

https://24.ae/article/539462/-%D8%B9%D8%B5%D8%A7%D8%A6%D8%A8-%D8%A3%D987%%D984-%

أحمد أمين: فجر الإسلام، دار الكتاب العربى، لبنان، ط10، 1969م، ل 272.

الأخبار اللبنانيه (18/ 3/ 2007): بغداد: انسحاب الفچيله يهدّد بـ«تمزيق» الائتلاف الموحدّ،

https://al-akhbar.com/International/197342

اندبندنت عربيه (2/ 12/ 2019): من هو "الطرف الثالث" فى احتجاجات العراق؟

https://www.independentarabia.com/node/75741

إيلاف (15/ 9/ 2007): إنسحاب الكتله الصدريه من الإئتلاف الشيعى الحاكم،

https://elaph.com/Web/Politics/2007264141/9/.html

إيلى شلهوب (20 /3/ 2012): السيستانى يقاطع السياسيين لا العمليه السياسيه،

https://al-akhbar.com/International/67151

براپا(5/ 5/ 2009)، "العامرى: منظمه بدر مستقله ولن تحتاج الى الانشقاق عن المجلس الاعلى"،

http://burathanews.com/arabic/news/65140

براپـا، وكالـه أنبـاء (24 /9/ 2011): المرجعيـه الدينيـه المباركـه فـى النجـف الاشرف تمتنـع عـن اسـتقبال السياسـيين لعـدم الإيفاء بوعودهم والالتـزام بتوصياتهـا، http://burathanews.com/arabic/news/137018

براپـا، وكالـه أنبـاء (31 / 1/ 2008): انتخابـات كانـون الثانـى 2005 فتحـت ێفاقـاً للديمقراطيـه فـى العـراق الجديـد، http://burathanews.com/arabic/news/35009 .

بغداد بوست (7/5/ 2018): بالصور.. موقع السيستانى يحژف خبر دعمه الائتلاف العراقى الموحد

https://www.thebaghdadpost.com/ar/Story/101255/%D8%A8%D8%A7%D984%%D8%B5%D988%%D8%

بى بى سى عربى (2018/4/23): تسلسل زمنى لأهم الأحداث فى العراق،

https://www.bbc.com/arabic/middleeast/2014140424/04/_iraq_timeline

البيان (3/23/ 2007): حظر تجول فى البصره بعد اشتباكات شيعيه،

https://www.albayan.ae/one-world/20071.156417-23-03-

جاسم الشمرى (2018/07/23)، تاريخ المظاهرات فى العراق بعد العام 2003،

https://www.noonpost.com/content/24210

الجريده (10/27/ 2019)، العراق: مخاوف من «حرب ثأريه» بين الفصائل الشيعيه،

https://www.aljarida.com/articles/1572109634139744000/

الجزيره نت (13/ 9/ 2007)، الائتلاف العراقى الموحد تهدده الاختلافات السياسيه والمصالح،
https://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/200713/9//%D8%A7%D984%%D8%A7%D8%A6

الجزيره(27/ 3/ 2008)، "مقتدى الصدر يدعو لوقف صوله الفرسان والائتلاف يؤّيدها"،
https://www.aljazeera.net/news/arabic/200827/3//%D985%%D982%%D8%AA%D8%AF%D989%

حارث حسن(16/ 2/ 2020)، "العراق:موقف الصَّدر من الحراك الاحتجاجى وترشيح علاوى"، مركز الإمارات للسياسات، https://epc.ae/ar/brief/iraq-sadrs-position-on-the-protest-movement-and-the-nomination-of-allawi (متاح: 2020/2/7).

الحره(29/ 11/ 2019)، "الجيش الأميركى يقصف 5 مواقع لكتائب حزب الله بالعراق وسوريا"،
https://www.alhurra.com/a/%D982%%D8%AA%D984%%D989-%

حمدى ملك (9/ 2018)، الخلافات السياسيه تشعل الصراع بين فصائل الحشد الشعبى؟
https://www.al-monitor.com/pulse/ar/originals/201809//iraq-shiite-pmu-abadi.html#ixzz6IU4iXEXB

الخمينى: الحكومه الإسلاميه، شبكه الفكر، ط3، د.ت.

دائره المعارف الإسلاميه، ترجمه أحمد الشناوى، أبراهيم زكى خورشيد، عبد الحميد يونس، دار المعارف، بيروت، د.ت. ، مج 14، لا 57. "ماده الشيعه".

رويترز (11 /2/ 2020): حزب الله اللبنانى يتولى توجيه الجماعات المسلحه العراقيه بعد مقتل سليمانى، وكاله رويترز، https://ara.reuters.com/article/idARAKBN2052K2

الشمرى، براء(30 /2017/6)، "انشقاقات التحالف الحاكم تفتح الصراع على قصور صدام حسين فى الجادريه"،
https://www.alaraby.co.uk/politics/201731/7//%D8%A7%D986%%D8%B4%D982%%D8%A7%D98%

الصدر، مقتدى السيد محمد (2020/3/18): تغريده على الصفحه الرسميه بتويتر،
https://twitter.com/Mu_AlSadr/status/1240194386761310209

طارق الحارس (17 /3/ 2007): حزب الفچيله : انسحاب متوقع، مجله الحوار المتمدن،
1857، http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp ?aid=91446&r=0

الطائى، صادق(10/28/ 2019)، "شيعه العراق.. مسيره حزب الدعوه من المعارچه إلى الحكم"،
https://arabi21.com/story/1218588/%D8%B4%D98%A%D8%B9%D8%A9-

العبادى (2019/10/22)، تغريده على الصفحه الرسميه بتويتر،
https://twitter.com/HaiderAlAbadi/status/1186711209279709192

عراق ألترا (2020/2/22)، أول تعليق من "حشد السيستانى" على أنباء تعيين "أبو فدك" خليفه للمهندس، https://ultrairaq.ultrasawt.com/%D8%A3%D9

على مهدى، دكتور (2020/3/14): قراءه لمدى دستوريه (الغياب الطوعى) للسيد رئيس مجلس الوزراء،
https://annabaa.org/arabic/rights/22513
عواجل برس (2019/10/13)، محمد رچا السيستانى يكشف "كواليس" تنصيب عبد المهدى رئيساً للحكومه وموقف المرجعيه من التظاهرات،
http://awajelpress.com/%D985%%D8%AD%D985%%D8%AF-D8%B1%D8%B6%D8%A7-
قناه العالم (2019/10/27)، تفاصيل اغتيال الشهيد القائد وسام العلياوى وشقيقه،
https://www.alalamtv.net/news/4519926/
كتائب حزب الله، الموقع الرسمى (12/16/ 2019): كتائب حزب الله تلوح بالتصدى فيما اذا لم تشكل حكومه وطنيه غير راچخه لمحور الشر الصهيو امريكى السعودى،
https://kataibhezbollah.com/statment/3042
ليث شبر (4/6/ 2020): القرار الشيعى بيد المليشيات المسلحه التابعه الى ...
https://www.youtube.com/watch ?v=Ag1s3MX_bNM&feature=youtu.be
محمد الحسين كاشف الغطاء: أصل الشيعه وأصولها، دار الأچواء، بيروت، 1990م،، ص 140؛ إحسان إلهى ظهير: الشيعه، ص 13.
المدى، صحيفه (2020/2/9)، العامرى يتبنى وساطه للصلح بين الصدر والمالكى لترميم البيت الشيعى،
https://almadapaper.net/view.php ?cat=224570
مركز الجزيره للدراسات (2018/6/28): نتائج الانتخابات البرلمانيه العراقيه وتحولات الممارسه السياسيه وإشكالاتها، html.180628112900961/06/https://studies.aljazeera.net/ar/reports/2018
مصطفى عبدالواحد (4 نيسان 2011): الكربلائى يۆكد رفچ السيستانى إستقبال السياسيين العراقيين،
https://www.iraqhurr.org/a/3546054.html
مهر، وكاله (16/ / 2005): يّيه الله السيستانى يۆكد دعمه لقائمه الائتلاف العراقى الموحد فى الانتخابات،
https://ar.mehrnews.com/news/149117/%D8%A2%D98%A%D8%A9-
المؤمن، على (5/24/ 2018)، "على هامش نتائج الانتخابات البرلمانيه العراقيه"،
https://afaq.tv/articles/view/details ?id=1641
الوطن، (19/ 1/ 2019): تبادل الاتهامات بين "تيار الحكمه" و"العصائب" إثر اغتيالات ببغداد، موقع جريده الوطن، https://alwatannews.net/article/811799 ?rss=1، (متاح: 12/ 3/ 2020).
وكاله يقين (29/ 9/2018): العراق .. أزمه دستوريه تتعلق بتحديد الكتله الأكبر،
https://yaqein.net/politics/142609
ياسر الزعاتره (2007): تحولات القوى الشيعيه فى العراق،
https://www.aljazeera.net/knowledgegate/opinions/200727/5//%D8%AA%D8%AD%D98%
8%D984%%D

ماڵپەڕە بیانیەکان:

Smyth، Phillip، (112018/6/)، Iranian Militias in Iraq's Parliament: Political Outcomes and U.S. Response washingtoninstitute، link: https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/iranian-militias-in-iraqs-parliament-political-outcomes-and-u.s.-response،

گۆڕانەکانی ململانێی شیعە و کاریگەرییان لەسەر نەخشەی سیاسی عێراق

عەلی مەعمووری

گۆڕەپانی سیاسی شیعە لە عێراقی پاش رووخانی رژێمی بەعسدا پێشهاتی دیاری بەخۆیەوە بینی وهێشتاش، بە رێگەی کارلێکردنی نێوخۆیی (لەناو گوتاری سیاسی شیعەدا) و کارلێکی دەرەکی (کارلێکردنەکانی لەگەڵ رەوتە سیاسییەکانی دیکە لە وڵاتدا) لە چوارچێوەی پێشهاتە سیاسییەکان کە لەم وڵاتە روودەدەن، لە گۆڕاندایە.

گوتاری سیاسی شیعە پێش 2003

سیستەمە دەسەڵاتدارەکانی سەردەمەکانی پێش 2003 - لە دروستبوونی عێراقی نوێوە تاوەکو رووخانی بەعس - ئایدیۆلۆجیای سیاسی عەلمانییان پەیڕەو دەکرد، بەتایبەت دیوی نەتەوەیی بەهەموو شێوەکانی و دیوی سۆسیالیستی بەهەموو جۆرەکانییەوە، کە هەموویان لە سڕینەوەی ناسنامەی ئایینی لە گوتاری سیاسی

دەسـەڵاتدا هاوبـەش بـوون. ئـەم سیسـتەمانە لـە یەکخسـتنی ناسـنامە ئایینیـە کاریگـەرەکان لـە وڵاتـدا لـە چوارچێـوەی گوتـاری سیاسـی عەلمانیـدا شکسـتیان هێنـا. نەیانتوانـی سیسـتەمێکی سیاسـی گشـتگیر درووسـتبکەن کـە تێیـدا هەمـوو چینـەکان لەگـەڵ پاراسـتنی تایبەتمەندیـی ئایینـی و نەتەوەیـی تایبـەت بـە خۆیـان، هەسـت بـە بەشـداربوون بکـەن. ئەمـەش بـووە هـۆی شکسـتهێنانی پـرۆژەی بـە عەلمانیکـردن لـە کۆمەڵگـەی عێراقـدا، چونکـە پشتگوێخسـتنی سیاسـی کـە زۆر لـە پێکهاتـە و نەتـەوە جیاجیـاکان بەدەسـتییەوە ناڵاندیـان، لەپـاڵ نەبوونـی ئازادیـی ئایینـی و رۆشـنبیریی، وای لێکـردن زیاتـر نوقمـی ناسـنامەی پێکهاتەیـی و نەتەوەیـی تایبـەت بـە خۆیـان بـن. ئـەوان بـەدوای گوتارێکـی سیاسـیدا دەگـەڕان کـە لـە رووی ئایینـی و نەتەوەییـەوە نوێنەرایەتییـان بـکات.

فاکتـەری پێشـوو بـووە هـۆی درووسـتبوونی گوتارێکـی سیاسـی شـیعە کـە گرێـدراوی ناسـنامەی ئایینـی شـیعە بێـت. ئەمـەش خێـرا کرایـە دەرەوەی پرۆسـەی سیاسـی، بۆیـە وەك بەشـێکی گـەورەی ئۆپۆزیسـیۆنی سیاسـی پێـش 2003ی لێهـات. ئەوەشـی هـاوکار بـوو لـە بڵاوکردنـەوەی ئەمـە، سـەرکوتکردنی ئازادییـە ئایینییـەکان لەلایـەن رژێمەکانـی پێشـوو بـوو کـە بـووە هـۆی درووسـتبوونی هەسـتی پەراوێزخسـتن و سـتەمی مێژوویـی لای شـیعە، ئەمـە پاڵنەریـان بـوو بـۆ ئـەوەی لـە دیدێکـی پێکهاتەییـەوە داوای شایسـتەی سیاسـی خۆیـان لـە بەشـداربوون لـە دەسـەڵات بکـەن.

دوای ئـەوەی کلیلـی سـەرەکی دەوڵـەت درا بـەوان، حیزبـە شـیعییەکان کاتێـك دووچـاری ئاسـتەنگەکانی درووسـتکردنی دەوڵـەت بـوون، لـە خەونـی پێـش 2003 بەئاگاهاتنـەوە. ئـەوکات ئاگاداربوونـەوە کـەوا تێڕوانینەکانـی ئیسـلامی سیاسـیی شـیعە وەک ویلایەتـی فەقـی و شـوورا و ئەوانـی دیکـە بـۆ واقیعـی دەسـەڵاتی سیاسـی نـوێ لـە عێـراق گونجـاو نیـن. ئەمـەش ناچاریکـردن رەوتێکـی پراگماتـی پەیـڕەو بکـەن کـە زۆرجـار بـە ئاراسـتەی ماکیاڤیلـی سیاسـی دەچـوو، واتـە تاکـە ئامانجـی هێشـتنەوەی دەسـەڵات بـوو لە دەسـتی شـیعە. لـە راستیشـدا بـۆ هێشـتنەوەی دەسـەڵات لـە دەسـتی حیزبە سیاسـییەکانی شـیعە بـوو کـە خۆیـان بـە تاکـە نوێنـەری یاسـایی شـیعە لـە عێـراق دەبینـن. لـەم روانگـەوە، رکابەریـی سیاسـی لەنێـوان حیزبـە شـیعەکان دەسـتپێکرد و بـووە هـۆی درووسـتبوونی ژینگەیەکـی نادروسـت بـۆ هاوپەیمانییـە دەرەکییـەکان لەگـەڵ کـورد و سـوننە، کـە

لەسـەر بناغـە و ڕێوشـوێنی جێگیـر بنیـات نەنـران، بەڵکـو ئامانجـی کورتخایەنـی بـۆ دەسـتگرتن بـە دەسـەڵات و دوورخسـتنەوەی ڕکابـەرەکان هەبـوو.

هاوپەیمانیی ناجێگیر و لاواز پاش 2003

لایەنـە سیاسـییەکانی عێـراق هاتنـە سـەر داروپـەردووی دەوڵەتێکـی تێکشـکێنراو و پارچەپارچەکـراو. دوای رووخانـی دوایین دیـواری لەسـەر دەسـتی هێزەکانـی ئەمریـکا لە نیسـانی 2003، ئـەوان بـۆ نەخشـەڕێگایەک دەگەڕان بـۆ بنیاتنانی دەوڵەتێکی دیموکراسـی نـوێ کـە لـە رۆژانـی درێـژی ئۆپۆزیسـیۆنبووندا زۆر خەونیـان پێـوە بینیبـوو. ئـەوکات ڕێککەوتنـە سیاسـییەکان تەنیـا چوارچێـوەی گشـتی بـوون و هاوپەیمانیـی راسـتەقینەیان لەسـەر بنەمـای بەرنامـە و پلانی راسـتەقینە لێ درووسـت نەبـوو. چونکـە کۆبوونەوەکانی ئۆپۆزیسـیۆن لـە لەنـدەن و باکـووری عێـراق تەنیـا پلانـی گشـتییان بەردەسـت خسـت، کـە دوای وەرگرتنـی دەسـەڵات خێـرا هەڵوەشـان. کاتێـک لایەنـە کوردییـەکان لـە خەمـی بەرژەوەندییـە نەتەوەییەکانیانـدا بـوون، سـوننە بـە وریایـی و ترسـی پەراوێزخسـتنیان لـە پرۆسـەی سیاسـی هەڵسـوکەوتیان دەکـرد کـە پێشـتر پێگەیەکـی باشـیان تێیـدا هەبـوو. لەنێـوان ئەمـە و ئـەوەدا، حیزبـە شـیعەکان لـە دەستنیشـانکردنی سیاسـەتێکی روون بـۆ دامەزراندنـی دەوڵەتـی عێراقـی نـوێ سەرلێشـێواو بـوون، لەکاتێـکدا بەهـۆی واقیعـی دیمۆگرافییانـەوە زۆرتریـن پشـکیان تێـدا هەبـوو.

هێشـتا سەرلێشـێواوی لـە جووڵـەی لایەنـە شـیعەکاندا زاڵـە کـە پاڵنـەری سـەرەکی هاپەیمانێتییەکانیـان لـە پاراسـتنی شایسـتەی سیاسـی بـۆ پێکهاتـەی شـیعە تێنەپەڕیـوە. بەهەمـان شـێوە هاپەیمانێتییـە دەرەکییـەکان لەگـەڵ حیزبـە کـوردی و سـوننییەکان، لـە راسـتیی دابەشـکردنی دەسـتکەوتی سیاسـی لەگەڵیانـدا تێنەپەڕیـوە. لـە کاتێکـدا هاپەیمانێتییـە سیاسـییەکان لـە سیسـتمە جێگیرەکانـدا هاوبەشـییان لـە ئامانجـەکان و بەرنامـەکان و پلانـە سیاسـی و کۆمەڵایەتییەکانـدا هەیـە و تەنیـا گرێـدراوی دابەشـکردنی دەسـەڵات لـە نێوانیانـدا نییـە.

لایەنە شیعە کاریگەرەکان

نەجەف:

مەرجەعییەتی شیعە لە درووستکردنی سیاسەت لە عێراقی پاش 2003 دا رۆڵێکی سەرەکی گێڕا. رۆڵی ئەو تەنیا ئاراستەکردنی شەقامی شیعە نەبوو، بەڵکو بەپێچەوانەوە نەجەف بە نوێنەرایەتی سەید عەلی سیستانی گوتارێکی نیشتمانیی گشتگیری پەیڕەو کرد. ئەو بەتایبەت بۆ شیعە نەدەدوا و گوتاری خۆی تایبەت نەکرد بە پرسی شیعە، بەڵکو گوتارەکانی پرسە گشتییەکانی وڵاتیان گرتەوە. لە هەمان کاتدا مەرجەعییەت لایەنەکانی شیعەی راهێنا بۆ ئەوەی بە هاوبەشی لەگەڵ ئەوانی دیکەدا رۆڵێکی نیشتمانپەروەرانە بگێڕن. ئەو هەموو هەوڵێکی دا بۆ پێکهێنانی لیستێکی نیشتمانیی گشتگیر، هەموو شیعە و سوننە لە یەک هاوپەیمانیدا کۆبکاتەوە و نوێنەرایەتی هەموو پێکهاتەکانی عێراق بکات لە ناوچەکانی ناوەڕاست و باشوور، دانی بە تایبەتمەندیی کوردیشدا نا بۆ ئەوەی بە هاوپەیمانییەکی تایبەت بەخۆیان لە هەڵبژاردن بەشداربن، بەهەمان شێوەیە بۆ کەمینە ئایینی و نەتەوەییەکان. نەجەف تەواو ئاگاداری مەترسییەکانی سەرهەڵدانی هەر ململانێیەکی تایفی بوو لە وڵاتدا، هەر لەم روانگەوە جەختیکردەوە لەسەر پێویستی پێکهێنانی هاوپەیمانییەکی گشتگیر کە شیعە و سوننە پێکەوە کۆبکاتەوە، بەڵام هەوڵەکە شکستی هێنا بەهۆی شکستهێنانی شیعە لە لەخۆگرتنی سوننە و بەشدارنەبوونی بەشێک لە لایەنەکانی سوننە لە پرۆسەی سیاسیی ئەوکات. لە کۆتاییدا ئەنجامەکە ئەوە بووکە هاوپەیمانیی نیشتمانیی عێراقی تەنیا لە شیعە پێکهات، سوننەش چەند هاوپەیمانییەکی سیاسی دیکەی پێکهێنا، ئەمەش وایکرد دۆخی عێراق بەرەو پشکپشکێنە لەسەر بنەمای دابەشکردنی تایەفی بڕوات.

مەرجەعییەت بەردەوام بوو لە هەوڵەکانی بۆ راهێنانی لایەنە شیعەکان لەسەر کاری سیاسی لە روانگەی نیشتمانییەوە، تەنانەت دۆخەکە پاڵی پێوە نا بۆ ئەوەی دەرگاکانی بەڕووی حیزبە سیاسییە شیعەکاندا دابخات، ئەو ناڕەزایەتی خۆی بەرامبەر هەڵسوکەوتی تایفی لای بەشێک لەو لایەنانە دەربڕی کە لەپاڵ تێوەگلانیان لە کاری گەندەڵیی گەورە، سۆزی نانیشتمانییان بۆ هێزی هەرێمی هەیە.

لە کۆتاییدا و لە نارەزایەتییەکانی ئەمدواییە، مەرجەعییەت لە کۆمەڵێک گوتاری هەینی لە زاری هەردوو وتەبێژە فەرمییەکەیەوە بە بەرزترین ئاستی راشکاوی گوزارشتی لە هەڵوێستی سیاسی خۆی کرد. گوتارەکان سەرنجیاندایە سەر ئەوەی کە مەرجەعییەت پرەنسیپی خاوەندارێتی گەل لە هەر لایەنێکەوە بێ رەتدەکاتەوە، جەختیشی لەسەر پێویستی پێدانی بڕیار لە سەرەتا و کۆتاییدا بە گەل بە رێگەی رێکارە دیموکراسییەکان کرد. سەرەڕای ئەوەی گوتارەکان و هەوڵەکانی مەرجەعییەت ئەنجامی تەواویان نەبوو، بەڵام بە رێگەی پاڵپشتیکردنی بەردەوامی بزووتنەوەی نارەزایەتییەکان گوتارێکی سیاسی نیشتمانییان لە عێراق بەدیهێنا.
سیستانی دیدی سیاسی خۆی لەژێر ناونیشانی "دەوڵەتی مەدەنی" کۆکردەوە کە ئەمە پێگەیشتووترین بەرهەمی هزری سیاسی شیعەیە لە نەجەف، لە لایەک لەسەر بنەمای کولتووری سیاسی تەقلیدی لە نەجەف درووستکراوە و لە لایەکی دیکەش، دژی تیۆری ویلایەتی فەقیهە کە نەجەف دژبەرێتی. ئەزموونە یەک لە دوای یەکەکانی مامەڵەی وەلی فەقی لەگەڵ دەوڵەت لە ئێران لەوەتەی هاوبەشیی سوڵتان و فەقیە لە سەردەمی سەفەویدا تاوەکو رۆڵی چاودێریی فەقی لە سەردەمی مەشرووتە تا دەگاتە دەستگرتنی فەقی بەسەر دەسەڵاتی رەها لە کۆماری ئیسلامیدا، لە ساتی رووخانی دەوڵەت لە ساڵی 2003وە ئەزموون و تاقیکردنەوەی کەڵەکەبوو بوون بۆ نەجەف بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ دۆخی سیاسی. پرۆژەی دەوڵەتی مەدەنی بە پێشهات و کەڵەکەبوونی مێژوویی لە حەوزەی نەجەف بنیاتنرا. دیارترینیان بریتییە لە دیدی شێخ محەممەد حوسێن نائینی لە کتێبەکەیدا "تەنزیهولئومە وە تەنبیهولملیلە"، کە لە سەردەمی شۆڕشی دەستووریی لە ئێران بڵاویکردەوە، تێیدا رای وایە پێویستە دەسەڵاتی زۆردار کە خۆی لە شادا دەبینییەوە، بە رێگەی پێدانی رۆڵ بە نوێنەرایەتی گەل سنووردار بکرێت. ئەمەش بە وەرچەرخانێکی گەورە هەژمار دەکرێ، چونکە هەوڵەکانی پێشووی فەقیهەکانی شیعە بە ئاراستەی سنووردارکردنی دەسەڵاتی شا بوون، لە سەردەمی سەفەوی بەملاوە رۆڵی سیاسی فەقیهەکانیان لە ئێران گەورەتر کرد.
دیدی سیاسی تەقلیدی شیعە پشت بە تێڕوانینێکی راستەقینە بۆ سیاسەت دەبەستێ، چونکە جەختدەکاتەوە لەسەر ئەوەی کە سیاسەت لە خودی خۆیدا

پارێـزراو نییـه لـه هەڵەکـردن و هـەر کەسـێک تووشـی بـێ عاباکـەی پیـس دەکات، بۆیـه باشـتره خـۆی لـه راسـتەوخۆ تێکەڵبوونـی بپارێـزێ و رۆڵـی چاودێریـی کەمـتری هەبـێ. ئەزموونـی دەسـەڵاتی ئیسـلامی لـە ئێـران پێگەیشـتن و تێگەیشـتنی پێشکەشـی دیـدی سیاسـی تەقلیدیـی شـیعه کـرد کـه تێکەڵـی ئـەم ئەزموونـه نەبـوو. بەهـۆی گومانـی بـاوەڕداری لـه رەوایـی هەوڵێکـی هاوشـێوەی ئەمـە، بەڵکـو رۆڵـی بینـەری چاودێـر و رەخنەگـری گێـڕا، چ لـه خـودی ئێـران بـێ یـان لـه دەرەوەی.

دیارتریـن بەرهەمـی ئـەم چاودێرییـه رەخنەگرانـه لـه میراتـی شـێخ محەممـەد مەهـدی شەمسـەدین، زانـای لوبنانیـه کـه لـه رووی فیقهییـەوه لـه قوتابخانـەی خوئـی لـه نەجـەف پێگەیشـتووە. محەممـەد مەهـدی شەمسـەدین لـه چەنـد بڵاوکراوەیەکیـدا تیـۆره سیاسـییەکەی ئامـادە کـرد کـه دیارترینیـان بریتییـه لە "سیسـتمی دەسـەڵاتداریی و کارگێـڕی لـه ئیسـلامدا" و "ویلایەتـی میللـەت لەسـەر خـۆی بەرامبەر سیسـتەمی گشـتیی ویلایەتـی فەقیـه". ئـەم تیـۆرەش بـه کـردار بەواتـای پێدانـی سیسـتەمی دەسـەڵاته بـه خـودی گـەل و رەتکردنـەوەی هـەر ویلایەتێکـی فەقیـه لـه پرسـی دەسـەڵاتداریدا.

لـه ئەزموونێکـی هاوشـێوەدا، شـێخ مەهـدی حائیـری یـەزدی، کـه کـوڕی دامەزرێنـەری حـەوزەی قـوم شـێخ عەبدولکەریـم حائیـری یەزدیـه، گەیشـتە تیـۆری وەکالـەت لـه پێناسـەکردنی ناوەڕۆکـی دەسـەڵات. چونکـه سیسـتەمی دەسـەڵات لـه دیـدی ئـەودا تەنیـا کارکردنـه لەسـەر بەڕێوەبردنـی کاروبـاری گـەل بەوەکالـەت لەبـری خـودی گـەل، ئەمـەش واتـا بەشـێکه لـه بازنـەی ئەقڵـی کـرداری گـۆڕاو، کـه لـه دەرەوەی بڕیـاره خوداوەندییـه رەهـا و نەگـۆڕەکان هەژمـار دەکـرێ.

ئەزموونـی کرداریـی سیسـتانیش بـه تەواوکـەری ئـەم رێـڕەوە هەژمـار دەکـرێ، چەنـد خوێندکارێکـی ئـەم قوتابخانەیـه دەڵێـن ئـەم ئەزموونـه پشـتی بـه بنەمـای ویلایەتـی مـرۆڤ لەسـەر خـۆی بەسـتووە و ویلایەتـی فەقیـه و ئەوانـی دیکـه لەسـەر گـەل رەتدەکاتـەوە. لـەم روانگەیـەوە، مامەڵـەی سیسـتانی لەگـەڵ دۆخـی سیاسـی لـه رۆڵـی چاودێریکـردن دەرنەچـوو کـه لـه هـەر دامەزراوەیەکـی گشـتیی کۆمەڵایەتـی چاوەڕوان دەکرێـت. بەمـەش عاباکـەی خـۆی لـه پیسـبوون بەهـۆی تێکەڵبوونـی راسـتەوخۆ پاراسـت، هـاوکات هەلـی بـۆ گـەل رەخسـاند لەسـەرخۆ و بـه قۆنـاخ لـه چوارچێـوەی پرۆسـەی سیاسـی تـەواودا پێبـگات.

سیستانی لە مامەڵەیدا لەگەڵ سیاسەت لە عێراق کرداری بوو، ئەو ویستی پرۆسەیەکی درێژخایەنی بنیاتنان بێ بۆ دەنگدەری عێراقی کە بە ڕێگەی کەڵەکەبوونی ئەزموونەکانی هەڵبژاردن دەتوانێ لە بنیاتنانی دەوڵەتێکی دیموکراسیی کارادا بەشداربێت. سیستانی سەبارەت بە ئایندەی عێراقی دوای ڕووخانی ڕژێمی سەدام لە خەیاڵی ساختەدا نەدەژیا؛ وەک ئەوەی کە لای زۆر لە سیمبولەکانی ئۆپۆزیسیۆن ڕوویدا، تەنانەت کەنعان مەکییە لە کتێبەکەیدا "فیتنە" بە ڕوونی و بە وردی باسی ئەم خەیاڵە و نەمانی قۆناخ بەقۆناخی دەکات لای ئەوانەی کە پێشوازییان لە ڕووخانی ڕژێمی سەدام کرد.

هەرچەندە هێشتا زووە بۆ بڕیاردان لەبارەی شکستهێنانی ئەزموونەکەی سیستانی لە عێراق، بەڵام ئەو ئاستەنگە گەورانەی کە ڕووبەڕووی ئەم ئەزموونە بوونەوە وایانکرد ئەو شکستە بە ئەستەم ببینرێ. ڕەنگە میراتی سیستانی وەک بەشێک لە مێژووی سیاسی شیعە بمێنێتەوە بەبێ ئەوەی جێبەجێ بکرێ، بەڵام لە کۆتاییدا بە پێشکەوتنێکی گرنگ لە میراتی سیاسی ئیسلامی بەشێوەیەکی گشتیی و میراتی شیعە بەتایبەتی هەژمار دەکرێ.

حیزبە شیعەکان:

ئەم حیزبانە بە هەموو پێکهاتە و دژبەرییەکانیان، گوتاری ئیسلامی سیاسی شیعەیان پەیڕەوکرد، چونکە هەرسێ ڕێچکەی سەرەکی حیزبە سیاسییە شیعەکان، لە حیزبی دەعوە و ئەنجوومەنی باڵا و ڕەوتی سەدر سەر بە پرۆژەی ئیسلامی سیاسین، سەر بە پرۆژەی ئیسلامیی محەممەد باقر سەدرن. ئەم سێ ڕەوتە لەگەڵ لقە جیاجیاکانیان لەسەر بنەمای پرۆژەی سیاسی محەممەد باقر سەدر بۆ دامەزراندنی دەسەڵاتی ئیسلامی لە عێراق، لە پرۆسەی سیاسی عێراقی پاش 2003 دا بەشداربوون. هەڵبەت جیاوازی لە لێکدانەوەیان بۆ پرۆژەکە هەبوو. دەعوە لە بیرۆکەی شووراوە دەستیپێکرد، کەچی ئەنجوومەن و ڕەوتی سەدر پرەنسیپی ویلایەتی فەقیهیان پەیڕەو کرد.

ساتی ڕووخان شۆکێکی گەورە بوو بۆ ئۆپۆزیسیۆنی ئیسلامیی دژبەری ڕژێمی سەدام کە بە تایبەتی بریتی بوو لەو سێ ڕەوتەی پێشتر باسکران، چونکە بیر لەوە

نەدەکرایەوە رۆژێک رژێم دەڕووخێ و بەرپرسیارێتی درووستکردنی سیستەمێکی سیاسی نوێ بەوان دەسپێردرێت. لەناکاو ئۆپۆزیسیۆنی ئیسلامی لە لاوازترین قۆناخی مێژوویی خۆیدا لە دەسەڵات بەشداربوو، بەرپرسیارێتی درووستکردنی سیستەمی جێگرەوەشیان لەئەستۆ گرت.
ئەوان لەناکاو بەئاگاهاتنەوە لەوەی تیۆرە سیاسییە کۆنەکانیان کە باقرییەکان خستوویانەتە بەردەست و سەدر و دواتر حەکیم باسیان کردووە، بۆ عێراقی پاش سەدام لە ئاستی پێویست نییە و پێویستە شتێکی نوێ درووستبکرێ کە لای ئەوان نەبوو. تەنانەت سەرکردە سیاسی و ئایینییە ماندوو و پەرتەکانیشیان بەدرێژایی دەیەکانی دەربەدەری توانای درووستکردنی ئەوەیان نەبوو. بەڵام هەمووان لە کۆتاییدا بەهۆی دۆخەکە ناچاربوون دەستبەرداری خەونەکانی ئیسلامی سیاسی بن و پەنا بۆ سیاسەتی واقیعی و پراگماتی ببەن و میراتی ئیسلامییان لە دوای خۆیان جێبهێڵن، بەبێ ئەوەی بوێرن بە فەرمی دەستبەرداربوونیان لەو میراتە رابگەیەنن.
حیزبە سیاسییە شیعەکان لە کاتی کاری سیاسی، چ پێش ساڵی 2003 و چ دواتر، لە دامەزراندنی گوتار و رەوتی عەلمانی نیشتمانیدا سەرکەوتوو نەبوون، هەرچەندە گوتار و هەڵسوکەوتی دامەزراوەی ئایینی لە نەجەف بناغە و پەیڕەوی نائایینی پێشکەش کرد کە دەکرا پێشبکەوێ و بە رێگەی حیزبە سیاسییە شیعەکان پێشکەش بکرێ، ئەوەش بەشێوەی جۆرێک لە عەلمانییەتی هاوسۆزی ئاییندارى کە سنووری تایەفە و ئایینزا ببەزێنێ.
حیزبە سیاسییە شیعەکان لە دۆزینەوەی جەماوەری جێگیر و سەقامگیر بۆ خۆیان شکستیان هێنا. رەنگە باشترینیان لەم رووەوە رەوتی سەدر بێت کە جۆرێک لە هەژموونی کۆمەڵایەتی لەنێو چینێکی دیاریکراوی خەڵکدا هەیە، هەرچەندە ئەم هەژموونەش بە درێژایی کات بەرەو داکشان چووە. بەڵام ئەو حیزبانەی لە دەرەوە هاتن وەک ئەنجوومەنی باڵا و حیزبی دەعوە، تەنیا پشتیان بە میراتی مێژوویی خۆیان بەست و سەرەڕای تێپەڕبوونی 17 ساڵ بەسەر بەشداربوونیان لە پرۆسەی سیاسی لە عێراق، لە دۆزینەوەی پێگەی جەماوەریی راستەقینە بۆ خۆیان سەرکەوتوو نەبوون.
لە راستیدا حیزبە شیعەکان لە دۆزینەوەی دامەزراوەی حیزبی راستەقینە شکستیان

هێنا و ئەوان وەک مافیای سیاسی و ئابووری مانەوە کە سەرچاوەی داراییان و شێوازی کارکردنی ڕێکخستنیان و ڕێکارەکانی بڕیاردانیان هیچی دیار نییە.

گرووپە چەکدارەکان:

ڕەنگە دیارترین بەرهەمی سیاسیی شیعە لە پاش ساڵی 2003 سەرهەڵدانی گرووپە چەکدارەکان بێ کە بە چڕی و فراوانی لە هەموو ناوچەکانی شیعە بڵاوبوونەوە. بابەتەکە بە سوپای مەهدی دەستیپێکرد کە لە ئامێزی قوتابخانەی محەممەد سەدر، یەکێک لە دیارترین ڕەوتەکانی ئیسلامی سیاسی شیعە، سەریهەڵدا. دەسەڵاتی ئێران خێرا سوپای مەهدی لەئامێزگرت و لە ململانێی لەگەڵ ئەمریکییەکان لە عێراق بەکاریهێنا. هاوکات دەسەڵاتی ئێران کاری بۆ بەرهەمهێنانی دەیان میلیشیای دیکە لەناو سوپای مەهدی کرد کە دیارترینیان عەسائیبی ئەهلی حەقە. هەروەها کاری بۆ دامەزراندنی میلیشیای دیکەی وەک کەتائیبی حیزبوڵڵا و سەرایای خوراسانی کرد.

لە کاتی شەڕی دژی ڕێکخراوی داعش، دەسەڵاتی ئێران لە یەکخستنی ئەو گرووپە نافەرمییانە لەژێر ناونیشانێکی فەرمی و لەژێر چەتری حەشدی شەعبی سەرکەوتوو بوو، ئەمە هەلێکی بۆ ڕەخساند بۆ فراوانکردنی هەژموونی ئەمنی و سیاسی خۆی لە ناوچەکانی شیعە لە عێراق کە دواتر بەرەو ناوچەکانی سوننە، ئەوانەی لە دەستی داعش رزگارکرابوون، فراوانی کرد. ئەوەش دوای ئەوەی ئەو میلیشیایانە لەو ناوچانە جێگیر بوون. میلیشیاکان بە ڕێگەی سەپاندنی سەقامگیری بەدرێژایی هێڵەکە کە بەغدا بە سووریاوە دەبەستێتەوە، بە ڕێگەی ناوچەکانی سوننە لە باکوور لە سەڵاحەدین و نەینەوا، هێڵی ستراتیژیی نێوان تاران و کەناراوەکانی دەریای ناوەڕاستیان پاراست. هەروەها توانییان بە قۆناخ بواری کاری خۆیان فراوان بکەن بۆ ئەوەی ببنە هێزی سیاسی. لە هەڵبژاردنەکاندا بەشداربوون و توانییان لەنێو دەسەڵاتی یاسادانان و جێبەجێکاردا ناوچەی دەسەڵات بەدەستبهێنن.

هەژموونی میلیشیا شیعەکان کە ژمارەیان لە چەند ساڵی رابردوودا گەیشتە زیاتر لە 50 گرووپ، لە بواری ئەمنی و سیاسی و تەنانەت ئابووری لە سەردەمی عادل عەبدولمەهدیی سەرۆکوەزیراندا گەیشتە لوتکە، چونکە ئەو هەلی بۆ ڕەخساندن

بۆ ئەوەی هەموو بوارەکانی دەوڵەت کۆنترۆڵ بکەن. تەنانەت کاریان بۆ دەرەوەی عێراق لە سووریا و یەمەن فراوان کرد. ئەوان هەروەها لە درووستکردنی دەوڵەتی قووڵ لە عێراق بەشداربوون کە شانبەشانی دەوڵەتی فەرمی لە هەموو بوارە ئەمنی و سیاسی و ئابوورییەکاندا کار دەکات.
بەڵام لەم دواییەدا کوژرانی قاسم سولەیمانی و ئەبومەهدی موهەندیس کاریگەری لەسەر میلیشیاکان هەبوو، چونکە هەردوو سەرکردەکە لە یەکخستنی گرووپەکاندا رۆڵی دەزووی تەسبیحیان دەگێڕا. بۆیە کوژرانیان بووە هۆی پەرتەوازەبوون و لاوازبوونیان. لە هەمانکاتدا بزووتنەوەی ناڕەزایەتییەکانی ئەمدواییە و تۆمەتە زۆرەکان دژی میلیشیاکان کە دەگوترێ خۆپێشاندانەکانیان سەرکوت کردووە، تاڕادەیەکی زۆر کاریگەری نەرێنی لەسەر هەژموونی گرووپە چەکدارە شیعەکان هەبوو.
لەپاڵ هەموو ئەمانەدا، سیستانی کاری بۆ لاوازکردنی میلیشیاکانی دەرەوەی دەسەڵاتی دەوڵەت و هاندانی گرووپەکان کرد بۆ ئەوەی پابەندی دەسەڵاتی دەوڵەت بن و سەر بە فەرماندەیی فەرمی دەوڵەتی عێراق بن. سیستانی بەدرێژایی ساڵانی رابردوو خۆی لە بەکارهێنانی وشەی حەشدی شەعبی بەدوورگرت ، بەڵکو لەبری ئەوە وشەی خۆبەخشەکانی بەکارهێنا. ئەمە بەو واتایە سیستانی هێزەکانی حەشد تەنیا وەک خۆبەخش دەبینێ کە هاوکاریی هێزە ئەمنییە فەرمییەکان دەکەن، نەک لە چوارچێوەی رێکخستنێکی فەرمی هاوشێوەی هێزە ئەمنییە فەرمییەکان بن لە سوپا و پۆلیس و ئەوانی دیکە. لە دوایین پێشهاتیشدا، چوار گرووپی حەشدی شەعبی کە ناسراون بەوەی سەر بە سیستانین، پەنایان بۆ سەرۆکوەزیران برد و دوایان لێکرد بچنە ژێر فەرمانی ئەو وەک فەرماندەی گشتیی هێزە چەکدارەکان، بەمە ئەوان لەژێر چەتری حەشدی شەعبی دەرچوون کە هێزەکانی نزیک لە ئێران بەسەریدا زاڵن.
لە کۆتاییدا ئایندەی سەقامگیری لە عێراق بەندە بە توانای دەوڵەتی عێراق بۆ سەپاندنی دەسەڵاتی خۆی بەسەر هەموو گرووپە سەربازییە کاراکان و رێکخستنەوەیان لە چوارچێوەی دامەزراوەی سەربازیی پیشەگەری سەر بە دەسەڵاتی سیاسی لە وڵاتدا.

بزووتنەوە ناڕەزاییەکان:

بزووتنەوە ناڕەزاییەکانی ئەمدواییە بە کەڵەکەبووەکانییەوە لە ساڵانی رابردوو، هێزێکی کۆمەڵایەتی کارایە کە ناکرێ لەنێو سیاسەتی عێراق بەتایبەت لەنێو شیعەدا پشتگوێ بخرێت. چونکە زۆربەی ئەم بزووتنەوانە بەهۆی چەند هۆکارێکەوە کە زۆربەیان دەرهاوێشتەی سیاسەتی دەسەڵاتدارانن لەو ناوچانە، بەراورد بە ناوچەکانی سوننە و کورد لەو ناوچانە دروستبوو کە زۆرینە شیعەن. ئەم بزووتنەوەی ناڕەزاییە لە چوارچێوەی سەدان دامەزراوەی کۆمەڵگەی مەدەنی و گردبوونەوەی گەورەی گەنجاندا گەڵاڵە بوو کە توانییان خۆیان لەناو کۆمەڵگەی شیعە و بەتایبەت لەنێو نەوەی نوێدا رێکبخەن. ئەو نەوەیەی سەر بە ئایدیۆلۆجیا نەتەوەیی و ئایینییەکانی پێشوو نییە و لەژێر کاریگەریی رۆشنبیریی جیهانگەرایی نوێدایە.

بزووتنەوە ناڕەزاییەکان دۆخێکی گۆڕاوی لە عێراقدا دروستکرد، بۆیە چ ناڕەزایەتی لە شەقام هەبێ یان نا، ناکرێ هیچ لایەنێکی سیاسی کە دەیەوێ رۆڵ لە بەڕێوەبردنی وڵاتدا بگێڕێ، ئەو بزووتنەوەیە پشتگوێ بخات. چونکە جووڵەکە لە چوارچێوەی دامەزراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی و گردبوونەوەکانی گەنجان بۆ دۆخێکی کۆمەڵایەتی کارا گۆڕا و دەتوانن هەر کاتێک و لە هەر بۆنەیەکدا بڕژێنە سەر شەقام.

دەرئەنجام

لە کۆتاییدا هەموو لایەنە کاراکان کە پێشتر باسکران، بە کارلێکردنی جیاجیایان ئایندەی دۆخی سیاسی لە ناوچەکانی شیعە لە عێراق دیاریدەکەن، ئەمەش کاریگەریی دیاری لەسەر ناوچەکانی دیکەی عێراق دەبێت. ئەگەر لایەنە نیشتمانییەکان لە چوارچێوەی ئەم بازنەیە بتوانن لایەنەکانی سەر بە ئەجێندا سیاسییە هەرێمییەکان کۆنترۆڵ بکەن، ئەوا عێراق سەقامگیریی سیاسی بەخۆیەوە دەبینێ و لە سایەیدا شیعە رۆڵی سەرەکی لە دروستکردن و پاراستنیدا دەگێڕن، چونکە ئەوان زۆرینەن، بەڵام ئەگەر رەوتی بەرامبەر سەربکەوێ، ئەوا لێکترازانی

فـراوان لەنێـو شـیعە ڕوودەدات، پـاڵ بـە لایەنـە کوردییـەکان و سـوننەکانەوە دەنـێ زیاتـر لـە دەوڵەتـی عێـراق دووربکەونـەوە و بەپێـی توانـا بـەدوای دۆزینـەوەی دۆخێکـی سیاسـی جیـا لـە بەغـدا بگەڕێـن تـا ناوچەکانیـان لـە کاریگەریـی ململانـێ و ناسـەقامگیریی بـەردەوام لەنێـو ناوچەکانـی شـیعە و لەگـەڵ دراوسـێ هەرێمـی و عەرەبییەکانیـان دووربخەنـەوە. بۆیـە چەنـد سـاڵی کەمـی داهاتـوو وەڵامـی ئەم پرسـیارە دەدەنـەوە کـە ئاخـۆ لایەنەکانی شیعە دەتوانـن ڕێڕەوەکـە بگـۆڕن بـەرەو بەهێزکردنـی عێـراق و پاراسـتنی ڕۆڵـی دیـاری خۆیـان لـە عێراقـدا یـان وڵات بـەرەو ململانێـی زیاتـر و دابەشـبوون دەبـەن کـە دەکـرێ هـزری عێراقیـی یەکگرتـوو لەناوبـەن و هەژموونـی ئـەوان لـەم وڵاتـە و هەمـوو ناوچەکـە کەمبکەنـەوە.

گرفتە دەستوورییەکانی سەرۆکوەزیران لە عێراق ناهاوسەنگیی دەسەڵات و بەرپرسیاری

د.هەڵمەت غریب

دەستپێك

لەپاش جێبەجێکردنی دەستووری عێراقەوە لە ساڵی 2005 تا ئێستا، چوار حکومەت بەپێی ئەو دەستوورە درووستبوون و لانیکەم یەکێکیش شکستیهێنا. دەستووری 2005 یەکەم دەستوورە کە بەشێوەیەکی دیموکراسی دانرابێت و لەڕێگەی راپرسیی جەماوەرییەوە رێگای چارەسەرکردنی بەشێکی زۆری گرفتەکانی حوکمڕانی دەستنیشان بکات. بەڵام بەهەڵەدا دەچین ئەگەر پێمانوابێ دەستوور دەتوانێ گرفتی حوکمڕانی بۆ وڵاتیکی وەك عێراق چارەسەر بکات، چونکە واقیعی سیاسی و کۆمەڵایەتی تەنیا بە دەقی دەستووری رێکناخرێت.
سەرەڕای ئەو بۆچوونە دڵخۆشکەرانەی کە باوەڕیان بە باشتربوونی پرۆسەی حوکمڕانی لە عێراق هەیە، بەشێکی زۆر لە دەقەکانی دەستووری 2005، لەبەردەم پرۆسەی دروستکردنی حکومەت و پرۆسەی حوکمڕانیدا گرفتی گەورەن. دەتوانین بڵێین بەشێکی گەورەی گرفتی نەبوونی حکومەتێکی بەهێز و تۆکمە

و خـاوەن بڕیـاری یەکلاکـەرەوە بـۆ گرفتـە دەسـتوورییەکانی بـەردەم ئـەو پرۆسـەیە دەگەڕێتـەوە.
بەشـێکی ئامارەکانـی یونامـی لـە عێـراق، ئامـاژە بـۆ خراپبوونـی بـارودۆخ لـەڕووی کارگێـڕی و فراوانبوونـی کارە تیرۆریسـتیەکان، کوشـتنی مەدەنییـەکان و زیادبوونـی ژمـارەی قوربانییـەکان و فراوانبوونـی چوارچێـوەی گەندەڵـی دەکـەن. بەپێـی راپۆرتەکانـی رێکخـراوی شـەفافیەتی نێودەوڵەتیـش لـە سـاڵی 2011 وە تـا ئێسـتا، عێـراق لـە ریـزی هەرەپێشـەوەی وڵاتانـی گەندەڵدایـە.
سـەرەڕای ئـەوەی حکومەتـی عێـراق نەیتوانیـوە ئەرکـە سـەرەکییەکانی سەرشـانی خـۆی، هـەر لـە بەدیهێنانـی ئاسایشـێکی تۆکمـە بـۆ هاووڵاتیـان تـا رووبەڕووبوونـەوەی گەندەڵـی لـە وڵات جێبەجـێ بـکات، بەشـێوەیەکی لاواز و لەرزۆکیـش دامـەزراوە. هـەر لەبـەر ئەوەشـە هەمیشـە رووبـەڕووی نارەزایەتـی جەمـاوەری دەبێتـەوە. کار گەیشـتە ئـەوەی لـە ئۆکتۆبـەری سـاڵی رابـردوودا، گەنجانـی عێـراق بچنـە سـەر شـەقامەکان وعـادل عەبدولمەهـدی ناچـار بـە دەستلەکارکێشـانەوە بکـەن. خۆپیشـاندانەکانی عێـراق، لـەڕووی یاسـایی و دەسـتوورییەوە وڵاتیـان خسـتووەتە تونێلێکـی تاریکـەوە و ئاسـۆیەکی روونـی سیاسـیی لـێ دیـار نییـە.
لـە چوارچێـوەی ئـەم بابەتـەدا، تیشـکێك دەخەینـە سـەر پێگـەی سـەرۆکوەزیران لـە عێراقـی نوێـی دوای نووسـینەوەی دەسـتوور. هەروەهـا گرفتـە دەسـتوورییەکانی بـەردەم دروسـتکردنی حکومەتێکـی بەهێـز و نیشـتیمانی لـە عێـراق و کاریگەرییەکانـی لەسـەر دروسـتکردنی هاوسـەنگیی نێـوان بەرپرسـیاری و دەسـەڵات دەخەینـە بەربـاس.

تەوەری یەکەم:
پێگەی سەرۆکوەزیران و گرفتی راسپاردن لە دەستووری 2005دا

عێراقـی دوای 2003 لـەڕووی سیسـتەمی سیاسـییەوە، لەگـەڵ عێراقـی سـەردەمی بەعـس تـەواو جیـاوازە. ئـەو گۆڕانکارییـە گەورانـەی پـاش دانانـی دەسـتووری نـوێ و چەسـپاندنی سیسـتەمی سیاسـی بـە پەرلەمانـی فیدراڵـی، لـەڕووی یاسـاییەوە

درووستبوون، سیمای عێراقیان گۆڕی. لە مادەی یەکەمی دەستووردا، دەوڵەتی نوێی عیراق وەک دەوڵەتیکی پەرلەمانی و فیدراڵی ناسێنراوە. شتێکی ئاشکرایە کە دەسەڵاتی جێبەجێکردنی سیستەمی پەرلەمانی، لە دوانەی دەسەڵات پێکدێت. لەبەرئەوەی سیستەمەکە کۆماریی پەرلەمانیە، دەسەڵاتی جێبەجێکردن لە سەرۆککۆمار و ئەنجوومەنی وەزیران پێکدێت کە سەرۆکوەزیرانیش ئەندامێکە تێیدا و بەڕێوەی دەبات و سەرۆکایەتی کۆبوونەوەکانی دەکات.
مەرجەکانی سەرۆکوەزیران هەمان ئەو مەرجانەیە کە لە دەستووردا هاتوون. پێویستە لەو کەسەدا هەبێت کە بۆ پێکهێنانی کابینە رادەسپێردرێت. ئەوانیش بریتین لەوەی کە لانیکەم هەڵگری بڕوانامەی زانکۆیی بێت و تەمەنیشی لە 35 ساڵ کەمتر نەبێت. ئەمەش بێجگە لەو مەرجانەی سەرۆککۆماریش کە پێویستە لە سەرۆکوەزیرانیشدا هەبن. گرنگترینیان بریتین لە عێراقیبوون لە دایك و باوکەوە، ئەهلیەتی تەواو لەڕووی یاسایی، ناوبانگی باش، دەستپاکی و .... تاد. تا ئێرە گرفتێکی یاسایی ئەوتۆ بەدی ناکرێت و تەواوی مەرجەکانی دیاریکردنی سەرۆکوەزیران یاسایین و تارادەیەکی زۆریش لەڕووی تیۆرییەوە لەگەڵ ستانداردە جیهانیەکاندا گونجاوە.
سەرۆکوەزیران پاڵپشت بە مادەی (76)ی دەستووری عێراقی 2005 دیاریدەکرێت و ئەرکی سەرۆك کۆمارە لە ماوەیەکدا کە زیاتر نەبێت لە 15 رۆژ لە پاش هەڵبژاردنییەوە، کەسێك بۆ ئەم پۆستە رابسپێرێت. پێویستە سەرۆکوەزیرانی راسپێردراویش لە ماوەیێکدا کە لە 30 رۆژ زیاتر نەبێت، کابینەکەی درووستبکات. ئەگەریش نەیتوانی لەو ماوەیەدا کابینە درووستبکات، پێویستە سەرۆککۆمار کەسێکی دیکە رابسپێرێت. پێویستە راسپێردراو بۆ درووستکردنی کابینەکەی ناوی ئەندامانی کابینەکەی و بەرنامەی حکوومەتەکەی بخاتە بەردەم ئەنجوومەنی نوێنەران بۆئەوەی متمانەی پەرلەمانتاران بەدەستبهێنێ. هەروەها پێویستە هەر وەزیرێك بە تەنها و بەرنامەی کابینەکەیش بخرێتە دەنگدانەوە بۆ ئەوەی متمانەی ئەنجوومەنی نوێنەران بەدەستبهێنێ، بەڵام ئەگەر متمانەی وەرنەگرت، پێویستە سەرۆککۆمار کەسێکی دیکە بۆ درووستکردنی حکومە ت رابسپێرێ.
بەپێی تەفسیری دادگای باڵای فیدراڵی ژمارە (25) کە لە 2010/3/25 دەرچووە،

فراکسیۆنی زۆرینە بەمجۆرە پێناسە دەکرێت:" بریتیە لەو فراکسیۆنەی پاش هەڵبژاردن لەڕێگەی یەك لیستی هەڵبژاردنەوە درووستدەکرێت کە بەشداری هەڵبژاردنەکانی کردووە و بە ناو و ژمارەیەکی دیاریکراوەوە توانیویەتی زۆرینەی کورسییەکان بەدەستبهێنێ. یاخود ئەو فراکسیۆنەی لەیەکگرتنی دوو لیست یاخود زیاتر درووستدەبێت و دەبێتە فراکسیۆنێکی نوێ و خاوەن کیانی سەربەخۆ و زۆرینە لە ناو پەرلەمان پێکدەهێنێ." بەپێی ئەم بۆچوونەی دادگا بێت، فراکسیۆنی زۆرینە ئەوەیە کە لەناو پەرلەماندا دروستدەکرێت نەك ئەو لیستەی زۆرینەی هێناوە. بەڕای بەشێك لە یاساناسان، ئەمە بدعەیەك بوو دادگای باڵای فیدراڵی دایهێنا کە بووە هۆی بێبەشکردنی لیستی عێراقیە وەک لیستی براوەی هەڵبژاردن کە لە هەڵبژاردنی دووەمی ئەنجوومەنی نوێنەراندا لیستی هاوپەیمانیی سوننەکان بوو.

لێرەدا گرفتی سووڕانەوە بە دەوری مادەی 76ی دەستووردا سەرهەڵدەدات. ئەمەش پرسیارێکی یاسایی درووستدەکات سەبارەت بەوەی کە ئایا سەرۆککۆمار دەسەڵاتی کۆتوبەندکراوە بە راسپاردنی ئەو کەسەی فراکسیۆنی زۆرینە دیاریدەکات یاخود دەسەڵاتی تەقدیری هەیە و دەتوانێ رەتیبکاتەوە و بۆ دروستکردنی حکومەت راینەسپێرێت؟

لەڕاستیدا لەڕووی رواڵەتیەوە دەقی (برگەی یەکەمی مادەی 76) دەسەڵاتی سەرۆککۆماری کۆتوبەند کردووە بەو کاندیدەی فراکسیۆنی گەورەی پەرلەمانی دیاریدەکات کە زۆرینەی کورسییەکانی ئەنجوومەنی نوێنەرانی لایە. بەڵام لەڕووی پراکتیکی و واقعیەوە پێچەوانەکەی دەبینین، چونکە سەرۆککۆمار دووجار کاندیدی فراکسیۆنی زۆرینەی رەتکردووەتەوە: یەکەمیان لە ساڵی 2006، ئەو کاتەی سەرۆککۆمار خوالێخۆشبوو جەلال تاڵەبانی ئامادە نەبوو کاندیدی فراکسیۆنی زۆرینە کە ئیبراهیم جەعفەری بوو، بۆ دروستکردنی حکومەت رابسپێرێت. پاشان کاندیدەکەیان گۆڕی بە نوری مالیکی و توانی یەکەمین کابینەی وەزاری بەپێی دەستوور درووستبکات. دووەمیشیان ساڵی 2014 بوو ئەو کاتەی سەرۆککۆمار فوئاد مەعسوم، رەتیکردەوە کاندیدی هاوپەیمانیی نیشتمانی کە زۆرترین کورسی پەرلەمانی هەبوو بۆ دروستکردنی حکومەت رابسپێرێت. ئەوە بوو سەرۆککۆمار،

حەیـدەر عەبـادی راسـپارد بـۆ دروسـتکردنی سـێیەم کابینـەی وەزاری. رەتکردنـەوەی چەندبـارەی کاندیـدی فراکسـیۆنی زۆرینـە بـە بەردەوامـی لەلایـەن سـەرۆککۆمارەوە دەبێتـە هـۆی سـەرهەڵدانی دابێکـی دەسـتووریی هەموارکـەر کـە لـە داهاتـوودا دەسـەڵاتی ئازادیـی دیاریکردنـی سـەرۆکوەزیران بـە سـەرۆککۆمار دەدات.

سـەرەڕای هەمـوو ئەمانـە، بابەتێکـی گرنـگ هەیـە کـە پێویسـتە لێـرەدا بیخەینـەڕوو. ئەویـش مەسـەلەی ڕێزگرتنـە لـە کاتـە دەستوورییەکان. واتـا ئـەو مـاوە دەستوورییانەی بـۆ پرۆسـەی دروسـتکردنی حکومـەت دیاریکـراون. بەتایبـەت ئێسـتا بەهـۆی بڵاوبوونـەوەی ڤایرۆسـی کرۆنـاوە جموجـوڵ تاڕادەیەکـی زۆر وەسـتاوە و ئەمـەش دەسـت و پێـی کەسـی راسـپێرداوی بەسـتووە و ناتوانـێ گفتوگۆکانـی چڕبکاتـەوە بـۆ دروسـتکردنی حکومـەت. چونکـە، بەبـێ سـازانێکی سیاسـیی پێشـوەخت لەنێـو گرووپـە سیاسـیە جۆراوجـۆرەکان، بەتایبـەت لەنێـو هێـزە شـیعییەکاندا، زۆر ئەسـتەمە بتوانـێ متمانـەی پەرلەمـان بەدەسـتبهێنێ. سـەرەڕای ئـەوەش، بەهـۆی ئـەو هەڕەشـانەی کـەوا ڤایرۆسـی کۆرۆنـا درووسـتیکردوون، گرفتـی کۆبوونـەوەی پەرلەمـان و چۆنیەتـی بەخشـینی متمانەیـش دەرکەوتـووە. چونکـە دوور نییـە کۆبوونەوەیەکـی گـەورەی وەهـا دەرئەنجامـی مەترسـیداری لێبکەوێتـەوە. ئەمـەش لەوانەیـە وابـکات حکوومـەت لـە مـاوە دەستوورییەکەی خۆیـدا کـە 30 رۆژە، درووسـت نەکرێـت یـان ئەگـەر دروسـتیش بکرێـت کابینەیەکـی تـەواو نەبێـت. لەوانەیـە بـە پشتبەسـتن بـەو بارودۆخـە نائاسـاییەی کـە جیهـان بەگشـتی و عێـراق بەتایبەتـی پێیـدا تێدەپەڕێـت، بابەتـی مـاوە دەستوورییەکان پێشـێل بکرێـت، هـەروەك چـۆن چەندینجـار بەشـێوەی عورفـی ئـەو ماوانـە تێپەڕکـراون.

تەوەری دووەم:

کێشەی دەسەڵات و ناهاوسەنگی لە عێراقی نوێدا

ئەگـەر بـەوردی سـەرنجی دەسـتووری عێـراق بدەیـن، دەبینیـن بەشـێوەیەکی یەکلاکـەرەوە هیـچ جـۆرە دەسـەڵاتێکی بـۆ سـەرۆکوەزیران نەژمـاردووە. لەوانەیـە ئەمـە رووبەکـی دیموکراسـی و جیـاوازی عێراقـی نـوێ بێـت، بـەڵام بـۆ سیسـتەمی

پەرلەمانی تاڕادەیەك کەموکورتیە. دەستوور تەنها مادەی 78ی بۆ دەسەڵاتەکانی سەرۆکوەزیران تەرخان کردووە. بۆیە لێرەدا ئەو گرفتە دەستووریە دەخەینەڕوو کە لە دەسەڵاتەکانی سەرۆکوەزیراندا هەیە و، لە پرۆسەی حوکمڕانیدا گرفتێکی گەورەی درووستکردووە. گرفتی گەورەی دەستووریی سەرۆکوەزیران لە عێراقدا ئەوەیە کە دەسەڵات و مەودای بڕیاردانی زۆر دراوە بە سەرۆکوەزیران، بەڵام لە واقیعدا خراپ بەکارهێنراوە و زۆرجاریش تاکڕەوی تێداکراوە. هەروەها هاوسەنگیی سیستەمی پەرلەمانی تێکداوە.

وەك ئاشکرایە دەسەڵاتی جێبەجێکردن تایبەتمەندە بە جێبەجێکردنی یاسا و بڕیارەکانی دادگا و رۆڵی پەرلەمانیش بریتیە لە دەرکردنی یاساکان و دادگایش ناکۆکیە یاساییەکان یەکلایی دەکاتەوە. بەڵام حکومەت رۆڵێکی بەردەوام و نەپساوەی هەیە، چونکە لە جێبەجێکردنی سیاسەتی گشتیی دەوڵەت و دابینکردنی پێداویستیە رۆژانەییەکانی تاکەکانی کۆمەڵگا و تێپەڕاندنی کارەکانیان بەرپرسە. بۆیە زیادەڕەوی نییە ئەگەر بڵێین دەسەڵاتی جێبەجێکردن زۆرترین بەریەککەوتنی بە ژیانی تاکەکان هەیە و پێویستە مافەکانیشیان بپارێزێت و ئازادییەکانیان فەراهەم بکات .

هەر دەسەڵاتی جێبەجێکردن مەلەفی پێوەندییە نێودەوڵەتییەکان بەڕێوەدەبات کە خۆی لە پرۆسەی دانوستاندن و بەستنی رێککەوتننامە نێودەوڵەتییەکاندا دەبینێتەوە. پارێزگاریکردن لە سنووری دەوڵەت لە هەر هێرشێکی دەرەکی و زۆرجاریش راگەیاندن و بەڕێوەبردنی جەنگ و ئاشتیشی لە ئەستۆدایە. لەژێر رۆشنایی ئەو دەسەڵات و تایبەتمەندییە زۆرانەی کە دەسەڵاتی جێبەجێکردن هەیەتی، ناتوانین بڵێین لە چوارچێوەی دەقەکانی دەستووردا، ئەوانە بەشێوەیەکی ورد و وەك تایبەتمەندییەکی دەسەڵاتی جێبەجێکردن جێگیرکراون. ئەو هەموو دەسەڵاتەی لە نێوەڕۆکی دەستووردا لەسەر سەرۆکوەزیران کۆکراوەتەوە، بووەتە هۆی شێواندنی سیستەمەکە و رۆڵی دەسەڵاتی یاسادانان بووەتە پاشکۆ. تەواوی گرفتەکە پێوەندی بە رێکنەخستنی دەسەڵاتی سەرۆکوەزیرانەوە بەپێی پەیڕەوێکی یاسایی بۆ ئەنجوومەنی وەزیران هەیە.

بۆئەوەی خۆمان لە شیکردنەوەی بنەما گشتییەکانی یاسای دەستووری بەدوور

بگریـن، راسـتەوخۆ دێینـە نـاو گرفتەکانـی دەسـتووری 2005ی عێـراق. دەسـتوور سـەرۆکوەزیرانی خسـتووەتە تەنگانەیەکـی گـەورەوە، بەجۆرێـك بەرپرسـیاری جێبەجێکردنـی سیاسـەتی گشـتیی دەوڵـەت و چۆنیەتـی راپەڕاندنـی کارەکانـی حکومەتـی خسـتووەتە ئەسـتۆی بەبـێ رێکخسـتنێکی یاسـایی لەنێـو ئەنجوومەنـی وەزیـران و تایبەتمەندیـی پێویسـت. بەرپرسـیاری وەزیرەکانـە لـە راپەڕاندنـی کارەکانیـان بەبـێ ئـەوەی بتوانێـت لەبـەر کەموکـوڕی لێیـان بپرسـێتەوە و دووریـان بخاتـەوە. چونکـە لـەڕووی واقیعـەوە بەهـۆی گرفتـی پشکپشـکێنە ناتوانـێ دووریـان بخاتـەوە. بـۆ رێگـری لـە تاکـڕەوی و سـەرهەڵدانەوەی دیکتاتۆرییـەت، دەسـەڵاتی فەرماندەیـی هێـزە چەکدارەکانـی بـە رەزامەندیـی پەرلەمـان پێـدراوە. بـەڵام لـە واقیعـدا پەرلەمـان هیـچ رۆڵێکـی لـە دیاریکردنـی فەرمانـدە سـەربازییەکان و سـتراتیژیی سـەربازی نییـە کـە سـەرۆکوەزیران دیاریـی دەکات و خـۆی بەڕێـوەی دەبـات. هەروەهـا دەسـتوور پەرلەمانـی دیاریکـردووە وەك لایەنـی تایبەتمەنـدی دەرکردنـی یاسـاکان و پێـدان و وەرگرتنـەوەی متمانـە لـە حکومـەت بەبـێ ئـەوەی مافـی هەڵوەشـانەوەی پەرلەمـان بـە حکومـەت بـدات لـە حاڵەتێکـدا ئەگـەر ململانـێ یـان کێشـە لەنێـوان هـەردوو دەسـەڵاتەکە لەسـەر تێپەڕاندنـی یاسـایەکی گرنـگ یـان خێـرا دروسـتبوو. ئەمـەش دیارتریـن سـیمای سیسـتەمی پەرلەمانییـە، بـەڵام لـە عێراقـدا ئەمـە گرفتێکـی گـەورەی لەبـەردەم پرۆسـەی سیاسـیدا درووسـتکردووە.

ئـەم گرفتانـەی کـە دەسـتووری عێـراق بـۆ سـەرۆکوەزیرانی درووسـتکردووە، بووەتە هۆی ئـەوەی پرۆسـەی حوکمڕانـی و سیاسـی لەعێراقـدا لەسـەرخۆ و لاواز دەربکەوێـت. بەجۆرێـك لـەدوای 2006 وە تـا ئێسـتا حکومەتێکی بەهێـز درووسـت نەبـووە کـە بتوانێ بەسـەر گرفتـە ئەمنـی و سیاسـی و ئیدارییەکانـدا زاڵ بێـت. بـۆ نموونـە ئەگـەر سـەیری دەسـەڵاتی سـەرۆکوەزیران بکەیـن بـۆ لێپێچینـەوە و دوورخسـتنەوەی وەزیرەکانـی کابینەکـەی، راسـتە سـەرۆکوەزیر بەرپرسـە لـە راپەڕاندنـی کارەکانـی وەزیـر، بـەڵام ناتوانـێ لایبـدات یاخـود بیگۆڕێـت ئەگـەر کەمتەرخەمییەکـی کـرد، بەڵکـو پێویسـتی بـە رەزامەنـدی پەرلەمـان هەیـە. ئەمـە لـە رووە دەسـتوورییەکەیەوە هیـچ گرفتێکـی نییـە، بـەڵام لـەڕووی پشکپشـکێنەی سیاسـی رێگـری درووسـتدەبێت. زۆربـەی وەزیرەکان ئەوەنـدەی وابەسـتەی ئەجێندایەکـی سیاسـین، ئەوەنـدە دەربەسـتی بەرنامـە

و ستراتیژی حکومەت نابن. لێرەدا سەرۆکوەزیران بەرامبەر هێزە سیاسیەکان دەستبەستراو و بێدەسەڵات دەردەکەوێت و ناتوانێ بریاری گرنگ و ستراتیژی بدات. ئەمە لەوانەیە بەشێکی پێوەندی بەوەوە هەبێت کە پێکهێنانی حکومەتی ئیئتلافیە و ئەمەش حکومەتێکی تەمەڵە و ناتوانێت ببێتە حکومەتیکی بەهێز، چونکە زۆر ئەستەمە بتوانێ لەناو پەرلەمان بۆ دوورخستنەوەی وەزیرێك کۆدەنگی درووستبکات. سەرۆکوەزیران دەسەڵاتی پێشنیارکردنی بۆ دیاریکردنی فەرماندە باڵاکانی سوپا هەیە، بەڵام ناتوانێ بەبێ رەزامەندی پەرلەمان، بەهۆی کەمتەرخەمیەوە فەرماندەیەکی سەربازی دابنێت یاخود لایبدات. بۆیە لە دوای 2005 وە تا ئێستا هیچ فەرماندەیەکی سەربازی بە فلتەری پەرلەماندا تێنەپەڕیوە، بەڵکو هەموویان بە وەکالەت دانراون چونکە دەستوور جەخت لەوە دەکاتەوە کە دانانی فەرماندە سەربازییەکان و بەتایبەت فەرماندەی فەیلەق بەسەرەوە بە رەزامەندی پەرلەمان دەبێت. بۆیەش دەبینین عێراق رووبەڕووی داڕووخانێکی سەربازی بووەوە لە یەکەم تاقیکردنەوەیدا کە بریتی بوو لە شەڕی داعش، بۆیە گرنگترین بابەتێك لە عێراقدا نەبوونی هاوسەنگیە لە سیستەمەکە. ئەمە سەرباری ئەوەی کە نەبوونی پەیڕەوێکی کارکردن بۆ ئەنجوومەنی وەزیران، ئەوەندەی تر کێشەکانی قووڵ کردووەتەوە. گرفتی دابەشکردنی دەسەڵات لەناو ئەنجوومەنی وەزیراندا بووەتە قوربانیی رێککەوتن و هاوسەنگیی هێز لەنێوان لایەنە پێکهێنەرەکانی ناو پرۆسەی حوکمڕانی. پێویستە کاری سەرەکی سەرۆکوەزیرانی نوێ بریتی بێت لە تێپەڕاندنی پەیڕەوێکی نێوخۆیی بۆ ئەنجوومەنی وەزیران و ناردنی بۆ پەرلەمان تا گرفتی دابەشکردنی دەسەڵات لەناو ئەنجوومەنی وەزیراندا کۆتایی بێت، چونکە ئێستا سەرۆکوەزیران بەشێکی گەورەی دەسەڵاتەکانی بەبێ رەزامەندی ئەنجوومەنەکە پیادە دەکات و ئەوەش گرفتی ناهاوسەنگی لەناو ئەنجوومەنی وەزیراندا درووستکردووە.

هەموو ئەم گرفتانەی بەردەم پۆستی سەرۆکوەزیران لە بابەتێکی گرنگەوە سەرچاوەیان گرتووە کە دەستووری عێراقی خۆی لێ بەدوور گرتووە. ئەویش بەدیهێنانی هاوسەنگیی نێوان دەسەڵاتەکانە لە سیستەمی پەرلەمانیدا. ئەمەش گرفتێکی گەورەی بۆ سەرۆکوەزیران درووستکردووە کە ئەستەمە بەبێ

هەمواركردنــی دەســتوور و بەدیهێنانــی هاوســەنگی و دووركەوتنــەوە لــە تاكــڕەوی لــە بەكارهێنانــی دەســەڵاتەكاندا بەدیبهێنرێــت.

سەرچاوەكان:

1 - د.السيد صبرى ، حكومه الوزاره ، المطبعه العالميه ، مصر ، القاهره ،1953.

2 - د. محمد قدرى حسن، رئيس مجلس الوزراء فى النقم البرلمانيه المعاصره ، رساله دكتوراه مقدمه الى كليه الحقوق . جامعه القاهره،1987.

3 - د. عدنان عاجل عبيد، حل البرلمان فى العراق بين الافراط والتفريط ،مجله البحوث و الدراسات العربيه، القاهره ،2013.

4 - د. غازى فيصل مهدى، نصوص دستور جمهوريه العراق لسنه 2005 فى الميزان، موسوعه الثقافه القانونيه ، 2008.

5 - احكام و قرارات المحكمه الاتحاديه العليا فى العراق لعام 2010، المجلد الثالث ، 2011.

6 - تقرير هيئه النزاهه في العراق لعام 2013.

7 - تقرير منظمه الشفافيه العالميه للعام 2011.